

**Вищий навчальний приватний заклад
«Дніпровський гуманітарний університет»**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

*Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції
28 жовтня 2021 року*

Дніпро
2021

УДК 159.9
A-43

Рекомендовано до друку Навчально-методичною радою Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» від 16 грудня 2021 р. (протокол № 4)

A-43 Актуальні проблеми сучасної психології: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 28 жовтня 2021 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2021. 167 с.

Збірник конференції містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасної психології» (28.10.2021), у роботі якої взяли участь представники закладів вищої освіти, наукових установ, недержавних установ України та зарубіжних країн.

Матеріали науково-практичної конференції надруковані в авторській редакції.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

д-р юрид. наук, проф. **Олег КИРИЧЕНКО** (*голова*); канд. юрид. наук, доц. **Тетяна АЛФЬОРОВА** (*заст. голови*); канд. психол. наук, доц. **Людмила ПРИСНЯКОВА**; д-р мед. наук, проф. **Ірина СПІРИНА**; д-р психол. наук, проф. **Лідія ДЕРКАЧ**; д-р мед. наук, проф. **Олена СЕРГІЄНІ**; **Вікторія КОРСУНСЬКА** (*секретар*)

ЗМІСТ

Передмова.....7

Секція I

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Секція 1.1

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Lidiya Derkach

INDIVIDUAL BILATERAL MENTAL EXERCISES
IN OLDER ADULTS: HIDDEN OUTCOMES
AND EMERGING OPPORTUNITIES.....9

Кетлер-Митницька Тетяна Сергіївна

ОСОБЛИВОСТІ АКСЕОЛОГІЧНО-МОТИВАЦІЙНОЇ
СФЕРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....13

Корсунська Вікторія Валентинівна

ІННОВАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ ПСИХОЛОГІЇ.....17

Корсунська Вікторія Валентинівна

Ходак Ольга Віталіївна
ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ.....23

Кудінова Маргарита Сергіївна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ).....29

Марченко Тарас Григорович

РЕФОРМУВАННЯ МИСЛЕННЯ ЯК КОПІНГ-СТРАТЕГІЯ.....31

Марфобудінова Лідія Іванівна

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО
КОНСУЛЬТУВАННЯ: SWOT АНАЛІЗ.....35

Пономаренко Яна Сергіївна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ ОСОБИСТІСНОЇ
ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙ У МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЇ.....41

Родіна Юлія Дмитрівна Родіна Євгенія Дмитрівна ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ СПОРТИВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.....	46
Сахарова Катерина Олександрівна ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА.....	51
Сахарова Катерина Олександрівна Поліщук Дарина Олександрівна ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	58
Сергієні Олена Віталіївна Пазій Ольга Петрівна Самокіша Діана Сергіївна ПОГЛЯД НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ ТА АГРЕСИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ З ПОЗИЦІЙ ДЕВІАНТОЛОГІЇ.....	63
Складановська Марина Григорівна ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ.....	68
Сухомлин Світлана Вікторівна ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПСИХОЛОГА.....	73
Эльжбета Сава-Чайка СТЕРЕОТИПИ ЖЕНЩИНЫ В ПОЛЬСКОЙ ПРЕССЕ ПОСЛЕ 1945 ГОДА.....	76
Чириченко Юрій Вікторович Сардак Сергій Едуардович Маленок Аліса Сергіївна ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА.....	106
Шевяков Олексій Володимирович Назаренко Катерина Юріївна Гримзіна Яна Сергіївна Вечірська Анжеліка Русланівна ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗКОНФЛІКТНОСТІ СИЛОВИХ СТРУКТУР.....	109

**Секція 1.2
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Абдуллаєва Василя Каримбеківна Ісламова Мукаррам Хакимівна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ДО ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА.....	114
Абдуллаєва Василя Каримбеківна Мухторов Бобур Оділбекович Муродходжаєв Саїдахмад Баходирходжаєвич ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМИ РОЗЛАДАМИ.....	118
Ірмухамедов Темур Баходірович Абдуллаєва Василя Каримбеківна Ганіханів Абдурахім Абдухамітович К ВОПРОСУ ВЛИЯНИЯ СОМАТИЧЕСКОЙ ПАТОЛОГИИ НА ТЕЧЕНИЕ ПАРАНОИДНОЙ ШИЗОФРЕНИИ.....	124
Матвеева Анастасия Александровна Абдуллаєва Василя Каримбековна АДАПТАЦИОННАЯ РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ПАЦИЕНТОВ С ПАРАНОИДНОЙ ШИЗОФРЕНИЕЙ.....	127
Спіріна Ірина Дмитрівна Коваленко Тетяна Юрїївна Фаузі Єлизавета Сергїївна МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІТЕЙ: АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	133
Спіріна Ірина Дмитрівна Коваленко Тетяна Юрїївна Фаузі Єлизавета Сергїївна ПРОБЛЕМА РАННЬОЇ ДІАГНОСТИКИ Й КОРЕКЦІЇ РОЗЛАДІВ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ У ДІТЕЙ.....	139

Султонова Камола Баходировна
Шарипова Фариди Камилловна
Таджитдинова Юлдуз Атаджановна
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ
НАРУШЕНИЙ У ПОДРОСТКОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ.....144

Секція II
МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Пріснякова Людмила Макарівна
Алещенко Ольга Валеріївна
Варакута Марина Леоїдівна
МОЖЛИВОСТІ МАТЕМАТИЧНОГО
МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ.....148

Пріснякова Людмила Макарівна
Тарасевич Інна Юріївна
Агапова Ірина Миколаївна
СПРОБА МОДЕЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ.....159

Шановні учасники!

Сучасне життя кожної людини має бути цікавим, насиченим, яскравим та безпечним. Не дивлячись на зміни, які відбуваються в суспільстві, психологія в житті людини відіграє важливу роль.

З моменту свого створення психологія досягла значного прогресу в багатьох галузях, порівнянню з прогресом у передових природничих науках, таких як хімія, біологія або медицина. Можливо, це пов'язано з тим, що деякі психологічні дисципліни наблизилися до таких наук, спираючись на їх методи, а іноді навіть зливаючись із ними, щоб створити нові наукові галузі.

Інтерес мислителів до душевного життя людей сягає глибокої давнини. Наука про душу (грецька Психея) давно була частиною філософії. Не лише філософи, а й лікарі займалися душею, драматичні письменники, поети, богослови, політики та суспільні мислителі. Лише наприкінці ХІХ століття термін «психологія» почав використовуватись для недавно сформованого дослідження психічного здоров'я, життя. Саме в цей час психологія стала незалежною наукою.

Психологія – це наука, яка вивчає розумову діяльність людини, вплив на неї зовнішніх факторів і взаємодію між людьми для докладного поведінкового аналізу. Вона вивчає вплив зовнішніх факторів на психічну систему людини та взаємозв'язок між подіями та емоційною активністю. Гегель говорив, що психологія відбувається на одному зі ступенів саморозвитку духу.

Взаємодія психології здійснюється з іншими науками здійснюється через розділи психології: з громадськими науками – через соціологію; природничими науками – через психофізику, порівняльну психологію та психофізіологію; з медичними науками – через патопсихологію, медичну психологію, нейропсихологію та психофармакологію; з педагогічними науками – через психологію розвитку, педагогічну та спеціальну психологію; з технічними науками – через інженерну психологію.

То що ж таке сучасна психологія, куди вона рухається і який її внесок у світ наукового знання? Відповіді стосовно загального уявлення про стан сучасної психологічної науки можна отримати на науково-практичних конференціях, семінарах тощо.

Психологія, задумана як вчення про закони психічного життя, прагне вдосконалити всі свої знання. З цією метою розробляє точні методи дослідження, формує власний поняттєвий апарат, який використовується для опису людської поведінки та внутрішнього досвіду, наголошує на точності та перевірності отриманих теорій та даних. Як і в інших дисциплінах, її розвиток пов'язаний зі створенням навчальних і науково-дослідних установ, видавничою діяльністю та поширенням новонабутих знань.

Отже, з метою розвитку психології як науки, ми започатковуємо проведення заходів для отримання нових знань у сфері психології, обміну досвідом з практичної діяльності, обговорення проблемних питань та наукових досягнень у психологічній галузі.

І хочеться завершити словами Лорен Паула Джобс, дружини відомого американського підприємця Стіва Джобса: «Шлях до успіху у кожного свій. Але є те, що об'єднує всіх великих людей. Це непереборне бажання змінити світ на краще і непохитна віра у свою мрію. Мрійте масштабно, реалізуйте свої ідеї й, можливо, через кілька років наші читачі будуть мотивуватися вже вашими цитатами».

*Проректор
з навчальної та наукової роботи,
кандидат юридичних наук, доцент*
Тетяна АЛФЬОРОВА

СЕКЦІЯ І

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Секція 1.1

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Lidiya Derkach

Professor of Psychology Department

Dnipro Humanitarian University

Doctor of Psychology, Professor

INDIVIDUAL BILATERAL MENTAL EXERCISES IN OLDER ADULTS: HIDDEN OUTCOMES AND EMERGING OPPORTUNITIES

The given paper synthesizes our previous and current study on neuro-psychological issues of «brain functioning» [1, p. 57–70; 2, p. 437; 3, p. 132–133] and support rehabilitation self-management after COVID-19 disease in older adults. The purpose of the research is the suggestion of INDIVIDUALIZED, PERSON-CENTERED EXERCISE PROGRAMME of care for older population who suffered from COVID-19 in a mild form.

Research objectives dealt with common cognitive impairments of COVID-19, namely: struggle to concentrate and focus in daily life activities; memory troubles; fear and depression; irritation and stress; inability to plan and organize daily tasks. The set of exercises was grounded on a patients individual brain characteristics fixed after the disease. It is common knowledge, that COVID-19 mainly attacks brain and body with unpredicted hidden outcomes and complications, especially for adult population being a group at risk. We hypothesized that our rehabilitation efforts, represented as a system of individual bilateral mental exercises (that is, for right and left-handed in-patients) will sharpen their neurological, psychological mechanisms of sustained attention, long-term memory, ease anxiety, depression to activate specific thinking models (patterns).

The innovative power of approach is founded in designing IINDIVIDUAL system of mental exercises for left and right-handed post-COVID elderly people, practicing from several weeks to months at home during self-isolation, taking into consideration their both neurological and psychological profiles. Methodology applied, research outcomes obtained will be reported in details at the conference.

A global analysis of the impact of COVID-19 testifies that since 20 April 2020 the pandemic became a public health emergency of global concern. «Globally, there are now over 160 million confirmed cases of COVID-19 and more than 3 million deaths»[4, p. 1–26]. Much has been done to impose a range of measures to slow the spread of the virus and adapt health care systems, economies and societies to the restrictions in the use of public space [5]; [6, p. 16144].

In terms of defining the problem, there is a growing body of literature on the current pandemic and self-regulated health protective behaviors in the post-covid period [7, p. 601–615]. In view of this, little has been done regarding individualized rehabilitation self-management measures and programmes.

In this study, we examine the system of bilalateral mental exercises which we offered for post-Covid in-patients grounded on their individual brain characteristics. The system is aimed at designing a patient's models in training to overcome complications in his/her cognitive functioning. We also propose our models of verbal and emotional behavior of self-control application which include a psychological profile of a patient.

Additionally, the focus of our research was on the study of the relationship between the level of autoimmune disease and the effect of post-COVID complications in older adults, namely, their hidden outcomes.

Clearly, that research on support rehabilitation of the population after covid disease, requires their profound skills on self-control management in behavioral, emotional and brain behavior as well as dominance of cognitive approach to maximize the effects of training.

It is common knowledge that successful learners spontaneously use cognitive learning strategies while assimilating quite new information. And what matters

greatly for psychologists, in-patients use them selectively for the purpose of retaining innovative information and developing skills.

In this context, the model of successful right-dominant and left-dominant patient, able of the selective use of cognitive training strategies, as they relate to cognitive styles of information processing, is the key factor in designing individual system of mental exercises.

According to our preliminary experimental data, we suggest two types of models of patients in cognitive training which differentiate between their neuro, psycho and brain preferences in information processing. Thus, we have applied the method of individual lateralization profile to 96 older adults (aged from 61 to 70) suffering from post-COVID complications in cognitive functioning to stimulate their brain (information processing).

In conclusion we would like to sum up major results of our longitudinal research on post-COVID complications in adults, neurological, psychological and methodological findings that promoted designing individual system of mental exercises. The data obtained suggest that the two models of a patient neuro-psychological profiles make it possible to differentiate between individual differences of patients in post-pandemic period while organizing their cognitive (mental) training.

Due to this fact the most effective, portable system of their diagnostics proved to be neuro-psychological approach of the defining the neuro and psychological profile of each person under the training. It is characterized by the simplicity, validity and time-saving technique.

Consequently, the knowledge of peculiar dominant left and-right brain characteristics in post-COVID times of elderly people (except patients with autoimmune illnesses) essentially improves the quality of rehabilitation measures, ways of stimulating their brain, namely – system of mental exercises, the quality of life and well-being.

List of references:

1. Derkach, L. (2000). Management education and brain: new directions in theory and research. Proceedings of the 4-th CBE Annual Conference for Administrative Sciences, UAE University. College of Business and Economics, Al-Ain, 2000, 57–70.
2. Derkach, Lidiya (1998). A new approach to evaluating brain functioning under bilingualism. Abstracts of the 24-th International Congress of Applied Psychology, San Francisco, 1998, p. 437.
3. Derkach, Lidiya (1999). Designing teachers motivation and job commitment for the 21-st century. Abstracts to the 6-th European Congress of Psychology, Rome, 1999, 132–133.
4. Aleegbusi, O. L., Hughes, S. E., Turner, G et al. (2021). Symptoms, complications and management of long COVID: a review. Journal of the Royal Society of Medicine, July15, 2021. URL: <https://doi.org/10.1177/01410768211032850>
5. WHO. WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. See URL: <https://covid-19.who.int/9> (last checked 20 May 2021).
6. Lopez-Leon, S., Wegman-Ostrosky, T., Perelman, C et al. (2021). More than 50 long-term effects of COVID-19: a systematic review and meta-analysis. Sc Rep 11, 16144 (2021) URL: <https://doi.org/10.1038/s41598-021-95565-8>.
7. Nalbandian, A., Sehgal, K., Gupta, A. et al. (2021). Post-acute COVID-19 syndrome. Nat Med 27, 601–615 (2021). URL: <https://doi.org/10.1038/s41591-021-01283-z>

Кетлер-Митницька Тетяна Сергіївна
доцент кафедри спеціальної освіти та психології
Комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
кандидат психологічних наук

ОСОБЛИВОСТІ АКСЕОЛОГІЧНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

В умовах пандемії Covid-19 та соціально-економічної нестабільності сучасне українське суспільство потребує невідкладної психологічної допомоги, що підвищує вимоги до професійної підготовки майбутніх психологів. Важливим внутрішнім чинником якості освіти є аксіологічно-мотиваційна сфера особистості студентів як базовий компонент їх готовності до особистісно-професійного саморозвитку. До складу аксіологічно-мотиваційної сфери майбутніх психологів відносимо їх домінуючі цінності та мотиви, значущі у контексті професійного становлення.

На думку Д. Подолянчук, під ціннісними орієнтаціями студентської молоді слід розуміти особистісно-вибіркове ставлення здобувачів вищої освіти до актуальних матеріальних і духовних суспільних цінностей, які визначають на цей час їх світогляд, слугують життєвим та професійним орієнтиром [6, с. 268]. В. Волошина пояснює професійну підготовку майбутніх психологів більшою мірою як процес формування у них інтегралу професійної цінності, тобто домінантних цінностей особистісної, професійної та соціальної аксіосфер. Домінантними авторка вважає ті цінності, які є смислотворчими одиницями аксіологічної свідомості особистості, зумовлюють характер сприйняття нею світу, впливають на модель поведінки та життєдіяльності. У здобувачів вищої освіти цього фаху такі цінності будуються на самоідентичності «Я – психолог» з урахуванням обраної спеціалізації [3, с. 30]. Н. Пророк уточнює, що цінності майбутніх психологів мають бути дієвими,

тобто реалізуватися у відповідних цілях та смислах професійної діяльності [7, с. 23–26].

Сучасні науковці відзначають у мотиваційній сфері майбутніх психологів домінуючу роль навчально-пізнавальних та власно професійних мотивів. О. Вершинська акцентує важливість прояву пізнавального інтересу, зацікавленості у засвоєнні ефективних прийомів навчання, загальної мотивації досягнення успіху, а також інтересу до змісту фахових дисциплін, специфіки діяльності психолога [2, с. 7]. К. Фоменко та О. Кузнецов вважають внутрішні мотиви навчання, пов'язані зі специфікою майбутньої професійної діяльності та прагненням до досконалості, найбільш вагомими регуляторами академічної успішності [8, с. 593–594]. З. Адамська підкреслює необхідність сформованості саме професійної мотивації, тобто особистісно-значущих мотивів професійного зростання, зумовлених стійким інтересом здобувача вищої освіти до майбутньої професії, бажаннях досягти майстерності [1, с. 52].

А. Москальова та А. Власенко до мотиваційно-регулюючих якостей психологів відносять сукупність мотивів, які допомагають здійснювати професійну діяльність, зокрема інтерес до професії, креативність, потребу у творчому зростанні та ментальному розвитку, гуманістичну спрямованість тощо [5, с. 132–133]. О. Черепехіна також вважає умовою готовності майбутніх психологів до саморозвитку сформованість у них мотиваційно-ціннісного ставлення до професійного становлення, розуміння можливостей обраного фаху та орієнтирів досягнення майстерності як фахівця. В свою чергу, таке розуміння базується на усвідомленні особистісної причинності професійного успіху, його залежності від ціннісно зумовленої активності здобувача вищої освіти [9, с. 52].

Таким чином, сучасні дослідники переконливо обґрунтували значущість професійно орієнтованих цінностей та мотивів майбутніх психологів для успішності їх професійної підготовки. Це стало підставою для необхідності емпіричного встановлення наявного рівня розвитку аксіологічно-мотиваційної сфери здобувачів освіти спеціальності 053 «Психологія».

Констатувальне дослідження проводилося протягом 2017–2019 років на базі Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Северодонецьк); Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ). Дослідження проводилось зі студентами 4-х курсів та 1-х курсів магістратури упродовж 2017-2019 н. р. У дослідженні взяли участь 226 студентів, з них – 111 студентів (56 дівчат і 55 хлопців) четвертих курсів бакалаврату та 115 студентів (56 дівчат і 59 хлопців) перших курсів магістратури [1].

Для встановлення сформованості аксіологічно-мотиваційної сфери майбутніх психологів використано опитувальники «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» С. Кузікової; «Мотивація навчання у виші» Т. Ільїної; «Морфологічний тест життєвих цінностей» В. Сопова, Л. Карпушиної.

За результатами констатувального дослідження, у студентів 4-х курсів за показниками «потреба у саморозвитку», «цінності сфери професійного життя» переважає низький рівень (48,8% та 36,6%), а за показниками «морально-ділові цінності» та «креативність» – середній рівень (36,3% та 53,6%). У студентів 1-х курсів магістратури переважає середній рівень за всіма показниками (63,4%, 61,5%, 42,6%, 56,7% відповідно). Відсоток здобувачів вищої освіти з високим рівнем розвитку мотивації саморозвитку та професійного становлення коливається від 12,7 («креативність» у студентів перших курсів магістратури) до 29,2 (цінності сфери професійного життя студентів 4-х курсів). При цьому відсоток здобувачів вищої освіти з низьким рівнем прояву зазначених характеристик є досить вагомим та змінюється у діапазоні від 19,6 («потреба у саморозвитку» у студентів перших курсів магістратури) до 45,8 («потреба у саморозвитку» у студентів 4-х курсів).

Таким чином, констатувальне дослідження виявило недостатній рівень розвитку аксіологічно-мотиваційної сфери майбутніх психологів. У студентів несформовані потреба у самовдосконаленні та професійні цінності, що

свідчить про відсутність усвідомлених професійних ідеалів та готовності цілеспрямовано розвивати у себе професійно-значущі якості. Знижена вимогливість до себе у морально-діловій сфері, в якій у більшості опитаних немає значущих орієнтирів та еталонів, не виражене творче ставлення до обраного фаху.

У контексті гострої потреби сучасного суспільства у психологах-практиках з високим рівнем професійної підготовки вважаємо розвиток мотивації саморозвитку та професійних цінностей майбутніх психологів однією з пріоритетних задач закладів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Адамська З. Суб'єктність у системі професійно значущих якостей особистості майбутніх психологів. *Психологія особистості*. 2011. №1. С. 51–58.
2. Вершинська О. Б. Проблеми формування навчальної мотивації студентів ВНЗ. *Теорія та методика управління освітою: веб-сайт*. URL: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/1_2010/VERSHYNSKA.pdf (дата звернення: 04.06.2019).
3. Волошина В. Аксіологічна модель сучасної професійної підготовки майбутніх психологів. *The Pedagogical Process: Theory And Practice (Series: Psychology)*. 2018. № 3(62). С. 29–36.
4. Кетлер-Митницька Т. С. Інтернальність як чинник готовності майбутніх психологів до особистісно-професійного саморозвитку: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Кетлер-Митницька Тетяна Сергіївна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 421 с.
5. Москальова А. С., Власенко А. А. Психологічні особливості професійної діяльності психолога – представника допомагаючої професії соціономічного типу. *Міжнародний науковий журнал «Науковий огляд»*, 2018. Т. 4. № 47. С. 124-141.

6. Подолянчук Д. С. Ціннісні орієнтації студентської молоді як предмет соціально-психологічного дослідження. *Габітус*. 2020. № 19. С. 263–270.

7. Пророк Н. В. До проблеми психологічних механізмів особистісного і професійного становлення. *Педагогіка і психологія сьогодення: теорія і практика: збірник наукових робіт учасників науково-практичної конференції (20–21 січня 2017 р., м. Одеса)*. Одеса: Г О «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 23–26.

8. Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Мотиваційні особливості академічної саморегуляції студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 25. С. 582–596.

9. Черепехіна О. А. Розвиток ціннісного ставлення до професійного саморозвитку у студентів-психологів засобами навчально-психологічного тренінгу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2015. Вип. 1(2). С. 51–55.

Корсунська Вікторія Валентинівна
старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

ІННОВАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ ПСИХОЛОГІЇ

У 21 столітті перед психологією виникають нові завдання, пов'язані як із дослідженнями, так і з психологічною практикою. Тому соціальні очікування до психологів дуже високі.

Дослідження у сфері психології завжди цікавили наукову спільноту. Більшість з них зосереджували увагу на методах якісного дослідження в соціальних науках (архівні дослідження, контент-аналіз, ментальне картування, аналіз пов'язаних даних, нарративний аналіз, аналіз графічних матеріалів тощо). Також звертали увагу на аналітичне програмне забезпечення (MAXQDA, MAXDictio, GenoPro, Mental Map Editor).

Колективи дослідників систематично займаються розробкою методів, що застосовуються у психологічних дослідженнях, а також розробкою методів, які можуть збагатити психологію як дисципліну загалом. Такі методи як психометричні та психодіагностичні є унікальними для галузі психології.

Методи статистичного аналізу даних – це методи багатовимірної статистики – наприклад, різні методи багатомірного та оптимального масштабування, кластерний аналіз, регресійний та факторний аналіз, а також структурне моделювання. Практичне використання їх у психодіагностиці дозволяє фіксувати результати досліджень можливостей використання комп'ютеризованих версій традиційних методів тестування та анкетування.

Так, у 2005 році дослідники Інституту психології Академії Чеської Республіки М. Єлінек, П. Кветон, Д. Воборіл, Д. Денглерова взяли участь у проєкті САТо та розробили Оптимізоване комп'ютеризоване адаптивне тестування. Метою цього проєкту – створення зручного та зрозумілого додатка для створення та адміністрування адаптивних тестів. На сучасному етапі розробки програмне забезпечення здатне працювати з дихотомічно оціненими елементами та має реалізовані одно-, дво- та трипараметричні моделі IRT.

Науковці висвітлили результати досліджень у своїх роботах: «Адаптивне тестування – основні поняття та принципи» (2007), «Програмне забезпечення САТо – тестування особистості» (2007), «Програмне забезпечення для адаптивного тестування: САТ на практиці» (2008), «Адаптивне введення NEO PI-R: переваги та обмеження» (2011), «Тестування в психології: теорія відповідей на предмети та комп'ютеризоване адаптивне тестування» (2011).

Вчені використовували якісні та кількісні процедури в методичному відділі синтезу, виходячи з того, які підходи більше підходять для певного типу даних. В оновлених сервісах для надання даних, які є доступними для громади, використовуються процеси якості. Цей випадок розвивається, наприклад, у сфері таких психосемантичних методів.

Командна робота продовжується та планується додати модуль для адміністрування тестів з політомними предметами. Поточний статус дослідників – це робота над мульти-платформенною (Mac, Windows, Linux) обчислювальною бібліотекою, що включає двійкові моделі та політомну модель GRM.

Науковці кафедри психології Університету Палацького (Оломоуце, Чехія) брали участь у проєктах спрямованих на проведення досліджень в когнітивній та загальній психології, психології розвитку та сімейній психології, соціальній та психології особистості, клінічній психології, психології праці, експериментальній психології та ін.

Науковці звертали увагу на дослідження, пов'язаних з різними аспектами циркадних ритмів, сну та сновидінь. Важливим направленням їх роботи також є дослідження когнітивних функцій людини. В цей час вивчається взаємозв'язок між інтелектом і творчістю, предметно-орієнтованою творчістю та автобіографічною пам'яттю.

У 2013 році група науковців В. Ван дер Ваарт (Гуманітарний дослідницький університет), Я. Мюрре (Амстердамський університет) на чолі з А. Нейсаром приділяли увагу вивченню пам'яті використовуючи автобіографічний метод дослідження.

Автобіографічний метод дослідження є розповсюдженим, але на сьогодні забутим, методом психології. Головна ідея цього методу полягає у вивченні індивідуального шляху особистості з суб'єктивної точки зору, де вивчаються особисті документи (листування, щоденники). Саме вони є джерелом розуміння та реконструкції життєвого шляху особистості.

Отже, на думку науковців особисті події видаються неповними без хоча б часткового уявлення про те, коли ця подія сталася. У деяких випадках час і точність навіть мають вирішальне значення. Наприклад, лікар запитує, коли востаннє приймалися антибіотики або як довго тривала проблема зі здоров'ям. Однак, на їх думку, автобіографічна пам'ять схильна до безлічі спотворень, і тимчасовий аспект не є винятком. Основна увага у дослідженні приділяється

предикторам точності датування: з боку респондентів (хто краще запам'ятовує); зі сторони подій (які типи подій запам'ятовуються точніше); а також відповідні способи поставити під сумнів тимчасовий аспект автобіографічних подій.

Науковці М. Долейш, М. Чарват спільно з О. Скопалом, Л. Ваврисовою, Е. Майєровою в межах проєкту SGS / IGA (FF_2013_012) здійснювали діагностику факторів ризику та захисту та профілактика ризикованої поведінки у підлітків. Основна мета – аналіз наявних психодіагностичних інструментів, спрямованих на виявлення ризикованої поведінки підлітків та пов'язаних змінних. На основі цього аналізу подальші дослідницькі зусилля команди зосереджені на створенні власного діагностичного методу, який охоплюватиме кілька функцій та змінних, що впливають на виникнення ризикованої поведінки. Крім того, вони зосередили свою роботу на розробці нових оригінальних методів виборчої та показаної профілактики (насамперед для сфери освіти та інституційної допомоги), їх реалізації та, можливо, подальшої квазіекспериментальної перевірки ефективності.

Група дослідників М. Суза, Р. Оберейгнері, Л Шрамкова, М. Вальтер, Л. Еліашек, К. Бємова за грантовою підтримкою – Ініціювання міждисциплінарного потенціалу психології – інновація у професійній підготовці студентів UP до практики, спрямували роботу на вивчення методів дослідження (інтерв'ю, спостереження, анамнез) в оцінці розумової підготовленості до водіння автотранспортного засобу.

Оцінюючи психічну готовність до водіння під час психологічного обстеження дорожньо-транспортних пригод, дослідники поєднали тестовий і клінічний підходи. Результати реалізованого дослідного проєкту опубліковані у 2014 році, де здійснений опис принципів клінічного підходу та його методів – інтерв'ю, спостереження та анамнез у рамках дорожньо-психологічної експертизи в Чеській Республіці. За основу взято контент-аналіз звіту (інтерв'ю) досвідчених психологів-дорожників.

Можна зазначити, що на сучасному етапі розвитку психології, зацікавленість саме психологічним дослідженням у різних галузях, приділяється велика увага, особливо у сфері освіти, спілкуванні та розвитку людських ресурсів. Дослідження відбуваються як на комерційній основі, так й завдяки співпраці у проектах, спрямованих на дослідження, інновації, освіти та підвищення конкурентоспроможності. Крім того, це надає можливість створювати ефективні інструменти, продукти та послуги на основі ефективних стимулів, а також потреб та переваг цільових груп.

Одним з цікавих моментів є психологічні дослідження в сфері освіти, де саме такі заходи є інноваційним методом перевірки ефективності навчальних матеріалів, методів, засобів, навчальних планів, виявлення дієвих і неефективних стимулів і адаптації освіти до потреб цільових груп.

Експерти використовують вимірювання когнітивних та онкологічних реакцій, або довгострокових змін когнітивних реакцій на діяльність мозку, застосовують такі методи в оцінці та аналізі. Дослідники фіксують ефективність навчального матеріалу чи інструменту, дізнаються, які стимули привернули цільову групу, які були проігноровані, як відбувалося зростання уваги та швидкості мислення учнів та студентів, активізації процесів пам'яті, емоцій, інтересу до інтерпретації, який саме стимул можна використовувати. Завдяки цим методам виявлено, що саме відбувається з когнітивними функціями протягом дня під час освітнього процесу, за допомогою різних методів перевірки знань. Отримані результати стають допоміжним даними у складанні навчальних матеріалів, посібників та методів, пристосованих до потреб і фізіології мозку цільової групи.

Наприклад, вимірювання когнітивних реакцій дає можливість вимірювати процеси пам'яті, підвищення уваги, швидкості мислення, підвищення позитивних або негативних емоцій, інтересу, мотивації, простої або складної розумової діяльності, значення стресу тощо.

Моніторинг зору виявляється під час моніторингу зорової уваги. За допомогою датчику фіксується дані напрямку погляду людини та тривалість

погляду на місце, що привернуло увагу. Технологія визначає стимул, який випробуваний контролює, та інші вимірні реакції, які можуть бути пов'язані з цим сприйняттям. Такий метод використовується окремо для уточнення зорової уваги випробуваного, його орієнтації в навчальних посібниках або разом із вимірюванням когнітивних реакцій мозку.

Для цього дослідниками використовуються портативні типи обладнання такі як технології вимірювання когнітивних реакцій (вимірювання негайних реакцій, розвиток цінностей або довгострокові зміни) та камера для очей (пристрій для фіксації місця, напрямку куди спрямовує свій погляд випробуваний). Це дає змогу проводити дослідження з випробуваними безпосередньо в освітньому середовищі.

Такий метод дослідження доповнює інші види дослідження. Інноваційне дослідження прояснює отримані результати, детально виміряти індивідуальні освітні стимули. Таким чином відбувається накопичення нової, корисної та необхідної інформації в освітню сферу.

На думку дослідників, перевага аналізу когнітивних реакцій полягає в тому, що він не базується на раціональних суб'єктивних відповідях випробуваних. Інноваційне дослідження реальних реакцій відбувається шляхом об'єктивного вимірювання когнітивних реакцій та дозволяє детально аналізувати індивідуальні пропозиції, що не можливо під час анкетування.

Таким чином, основні переваги інноваційного дослідження полягають у вимірюванні даних, новій інформації, усуненні недоліків класичних методів, уточненні висновків інших видів дослідження, реальних та негайних реакціях, неспотворених даних шляхом раціональних і суб'єктивних реакцій.

Список використаних джерел:

1. Бедан В. Б. Експериментальна психологія. Курс лекцій (для студентів-психологів факультету психології, політології та соціології). Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 102с.

2. Панасенко Е. Експеримент як провідний емпіричний метод наукового дослідження в психології: теоретичний аспект. Психологічний вісник. № 1 17) квітень 2017. С. 127–133.

3. Програмне забезпечення САТо. // Інститут психології Академії Чеської Республіки. URL: <http://www.psu.cas.cz/cs/ustav/vyzkumna-oddeleni/metodologie-psychologickeho-vyzkumu/cato-software.html>

Корсунська Вікторія Валентинівна
старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

Ходак Ольга Віталіївна
старший викладач кафедри туристичного
та готельно-ресторанного бізнесу
Дніпровського гуманітарного університету

ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПАНДАМІЇ

Розвиток цивілізації у ХХ – початку ХХІ ст. характеризується інтенсивним розвитком багатьох галузей науки та техніки, який вплинув на міжособистісне спілкування. Спілкування відбувається не лише на вербальному рівні. Завдяки розвитку сучасних медіа, спілкування між людьми, що живуть на різних континентах, не є проблемою.

Одним з основних способів спілкування залишається мобільний телефон, особливо в кризових ситуаціях, коли необхідно швидко прийняти рішення. Другий засіб спілкування – Інтернет, який забезпечує швидке спілкування (чат, електронна пошта, використання камери та мікрофону). Самоусвідомлення можливостей, які надає Інтернет, сприяє розвитку мислення про себе та інших людей. Нові соціальні контакти можуть покращити вже стосунки, що існують, або отримати лідерство. Інтернет, як і будь-який інший засіб масової інформації, дає своїм користувачам можливість проєктування та розвиток «ідеальної» взаємодії.

Однак, будь-який «чат» не може замінити реального спілкування. Занадто довге спілкування в «чатах», може призвести до проблем з встановленням контактів в реальному світі. Такий вид зв'язку полегшує спілкування між людьми. Але коли він стає лише одним засобом спілкування, то призводить до самотності та почуття втраченості.

Використання електронної пошти стало популярним засобом для виправлення довгих повідомлень, документів тощо. Адресат отримує повідомлення протягом декілька хвилин. В результаті майже зникло спілкування людей за допомогою листування через звичайну пошту. Це також впливає на організацію трудового процесу поштамтів. Зменшення функцій працівників, призводить до зменшення посадового окладу, а це, своєю чергою, призводить до скорочення штатів та зростанню безробіття, особливо в сільській місцевості.

Зростанням спілкування такими засобами має переваги – швидкість та зручність. Але втрачається головне – живе спілкування.

Період пандемії та кризи змінили спосіб роботи організацій/установ/компаній та вплинули на співробітників. На думку психологів, такі зміни, з одного боку, вплинули на безробіття та невдачу компаній, з іншого, ситуація надала низку можливостей, пов'язаних з розвитком дистанційної роботи, зміною владних відносин чи подоланням складних ситуацій, які можна використати у майбутньому [4].

У 2020 році в Варшаві на 4-му конгресі Польської асоціації організаційної психології (PSPO), відбулося обговорення проблемних питань організації роботи та ролі психолога в період загострення пандемії. Психологи вказали на конкретні сфери, які найбільше постраждали від пандемії та кризи, вказали на негативні наслідки та запропонували позитивні аспекти щодо спроможності як організаціям, так і працівникам справлятися з новими ситуаціями.

На думку психологів відсутність досвіду роботи з моделлю віддаленої роботи та інтенсивне використання технологій призвели до появи сильних

негативних емоцій та стресу. У багатьох організаціях існував реальний ризик банкрутства. В результаті тисячі співробітників і керівників мали страх перед подальшим існуванням і можливістю продовження професійної кар'єри [4].

Необхідність працювати з дому змусила великі групи працівників самих різних галузей швидко та ефективно ознайомитися з сучасними ІТ-рішеннями. Це підвищило – особливо спочатку – рівень напруженості, але в кінцевому підсумку призвело до набуття цінних компетенцій самими працівниками, менеджерами та цілими компаніями [4].

Робота з дому для багатьох людей означала, що необхідно переглянути стосунки з близькими людьми. Сім'ям довелося визнати, що людина, яка працює вдома, не може бути повністю доступною для них весь час. Конфлікти, що виникали на цьому тлі, додатково погіршували самопочуття та спричиняли негативні наслідки психічному здоров'ю [4].

Роботодавці не мали досвіду організації дистанційної роботи. Втрата фізичного контролю над своїми працівниками, втрата своєї влади над підлеглими, фактично повністю змінили та внесли корективу до функції контролю. Працівники, які почали виконувати свої обов'язки дистанційно з дому, змушені були самостійно структурувати свій робочий день.

Вірусна ситуація у світі сильно змінила плани та наміри не тільки на діяльність організацій/установ/компаній, а й кожного члена суспільства незалежно від місця проживання та правового регулювання. Несподівані зміни, вихід за так звані рамки комфорту, вимагають конкретної реакції.

Хоча більшості населення важко говорити про свої проблеми, і розмови по месенджеру або телефону, коли ми віддаляємось від іншої людини, не полегшують завдання. Дистанційного контакту з другом чи психологом не завжди достатньо, щоб відчути підтримку та тепло, що виходять від іншої людини. Це природне явище, але кожен з нас індивідуальний і по-різному сприймає, відчуває та справляється з цими обставинами.

На думку А. Лашкевич-Ковалик «пандемія змінить методи управління людьми. Здатність формувати у підлеглих відчуття психологічної безпеки та

здійснювати ефективні переміщення роботи в рамках однієї організації набуде значення» [2]. На її думку, також відбудуться зміни щодо сприйняття обдарованих та ключових співробітників організацій та установ.

Американський архітектор програмного забезпечення та підприємець, засновник та колишній CEO Twitter, а також засновник та CEO Block Джек Дорсі своїм співробітникам написав повідомлення, в якому поставив питання з метою виявлення їх бажання щодо умов праці вдома, навіть по закінченню пандемії. Таке повідомлення було революційним. Якщо керівники Google і Meta (у минулому Facebook) надали можливість своїм працівникам працювати вдома до кінця року, то Twitter, враховуючи думку та бажання своїх співробітників, надав можливість задовольнити їхню потребу у вільному виборі умов праці та створенню психологічно безпечних умов.

Безперечно, COVID-19 істотно вплине на результати діяльності та операційні стратегії. Активні, послідовні та чіткі стратегії зовнішнього спілкування можуть допомогти зберегти рівень безперервності бізнесу, продемонструвати прихильність усім зацікавленим сторонам (клієнтам, представникам органів контролю, місцевим громадам, працівникам, постачальникам, партнерам та інвесторам), завоювати довіру та навіть зміцнювати відносини протягом невизначеного часу. Компанії, які мають цілеспрямований та продуманий план, можуть діяти швидко, якщо це необхідно, бути ініціативними та диференціюватись.

Під час кризи змінюється вся система норм і цінностей – стиль керівництва повинен бути адаптований до комунікаційних та організаційних змін, які неминуче виникнуть. Зміна комунікації та організаційна зміна – це два пов'язаних процеси, тому що зміна в організації залежить від здатності змінити стиль спілкування людини.

Оскільки підприємства під час пандемії переходять на віддалену роботу, керівники повинні використовувати найкращі методи комунікації для забезпечення організації робочого процесу та отримання послідовної, точної та корисної інформації.

Важливо налагодити комунікаційний процес в організації шляхом створення оперативної групи з представників різних підрозділів для оцінки потреб та рішень організації: маркетинг, кадри, комунікації, продажі, юриспруденція, безпека та зв'язки з навколишнім середовищем організації тощо, а також визначити структуру управління та прийняття рішення оперативної групи.

Електронні засоби зв'язку стали єдиною новою реальністю, тому для поліпшення процесу управління були прийняті цифрові технології. Таким чином, віртуальне робоче середовище стало повсякденною практикою, яка характеризується робочими умовами, за яких співробітники розосереджені географічно та взаємодіють всередині та за межами своєї компанії за допомогою технологій.

Керівники організацій повинні створити доступні канали передачі зворотного зв'язку та підкреслювати важливість спілкування співробітників на всіх рівнях: звернення до вищого керівництва, спілкування з керівниками підрозділів, обговорення питань щодо регулярних особистих зустрічей з менеджерами та наявність каналів анонімних пропозицій.

Як правило, всередині організації комунікація складається зі складних творчих процесів, в яких контент конструюється й створюється за допомогою взаємодії між людьми. З огляду на проблеми, пов'язані з втомою від Zoom, менеджери можуть використовувати телефонні дзвінки, а не відеоконференції для індивідуальних або невеликих групових обговорень зі співробітниками.

Також, слід налагодити процес віддаленої роботи співробітників з можливістю коригування робочого часу в залежності від конкретних ситуацій в сім'ї та догляду за дітьми.

У випадку коронавірусу особливо цінуються керівники зі знаннями в використанні віддалених технологій для стимулювання взаємодії та емоційної близькості в нових віртуальних організаціях.

Отже, пандемія змушує нас адаптуватися до нових умов, що швидко змінюються, змінюють наші звички, рутину. Ми не знаємо, коли ми вернемося

до звичних норм, які ми знали дотепер. Важливо бути впевненим, що ми можемо з кимось поговорити та що ми всі контролюємо хоч якусь частину життя.

Список використаних джерел:

1. Caringal-Go, J.F., Teng-Calleja, M., Franco, E.P., Manaois, J.O. and Zantua, R.M.S. (2021), «Crisis leadership from the perspective of employees during the COVID-19 pandemic», Leadership & Organization Development Journal, Vol. 42 No. 4, pp. 630-643. URL: <http://dx.doi.org/10.1108/LODJ-07-2020-0284>

2. Laśkiewicz-Kowalik A. Nowa normalność w podejściu do pracownika. Pandemia zmienia styl zarządzania ludźmi. / Forbes, 01.12.2020 URL: <https://www.forbes.pl/kariera/jak-pandemia-zmieni-metody-zarzadzania-ludzmi-nowe-podejscie-do-pracownika/04e2ky4>

3. Место коммуникаций в процессе управления. Коммуникационный процесс. URL: <https://studopedia.org/4-39896.html> (дата обращения: 21.10.2021)].

4. Pandemia z perspektywy psychologów pracy i organizacji. / Polskie Stowarzyszenie Psychologów Organizacji. 2020. URL: <http://www.pspo.org/wiadomosci/pandemia-z-perspektywy-psychologow-pracy-i-organizacji/>

Кудінова Маргарита Сергіївна
*доцент кафедри спеціальної освіти
та психології
Хортицької національної академії
кандидат психологічних наук*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Учні старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів є однією з найбільш вразливих категорій, що страждають від впливу стрес-факторів. По-перше, такі діти потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення їх права на освіту; по-друге, різноманітність, патогенез, природа та інтенсивність стресорів, що впливають на учнів інтернатних закладів є ширшою у порівнянні зі здоровими однолітками; по-третє, юнацький вік є межею між дитинством та дорослістю і характеризується значною кількістю стресових ситуацій.

З метою визначення структури стресостійкості учнів старших класів шкіл-інтернатів було здійснено факторний аналіз із застосуванням процедури Варімакс обертання. У результаті факторизації було отримано 4 фактори, які пояснюють 77% дисперсії: «Фрустрованість у ситуації стресу», «Інтегральний показник стресостійкості», «Емоційна стійкість», «Тривожність у стресі».

Перший фактор «Фрустрованість у ситуації стресу» (28% дисперсії, факторна вага становить 5,96) містить показники високої особистісної фрустрації у стресі на тлі низької задоволеності життям та відсутності щастя, відчуженості, низької життєстійкості та самооцінки, песимізму, негативного образу себе, соматичних проявів у стресі, пасивного ставлення до ситуації стресу. Зазначений фактор пояснює зв'язок між станами, що переживаються старшокласником у стресі (фрустрація, відчуженість, соматизація стресу, негативні емоційні стани астеничного типу) та його особистісними

властивостями і самосвідомістю (низька самооцінка та життєстійкість, песимізм, негативний образ Я).

Другий фактор «Інтегральний показник стресостійкості» (21% дисперсії, факторна вага – 4,34) утворений показниками тону, нервово-психічної стійкості до стресу, працездатності, загальної стресостійкості, активного ставлення до стресу та оптимізму. Отриманий фактор описує перелік основних особистісних властивостей, що виступають ресурсами стресостійкості, а саме: поєднання високого тону та працездатності на тлі високої стійкості до стресу, оптимізму та активності у подоланні стресорів.

Третій фактор «Емоційна стійкість» (20% дисперсії, факторна вага становить 4,21) містить показники стійкості емоційного тону, а також зовнішніх вербальних та невербальних проявів у стресі, загальної емоційності, стану психічних процесів у стресі і хвилювання з негативним значенням. Отриманий фактор описує низку ресурсів емоційної саморегуляції у стресі.

Четвертий фактор «Тривожність у стресі» (10% дисперсії, факторна вага становить 2,05) містить показники тривоги та особистісної тривожності у стресі. Отриманий фактор є амбівалентним у характеристиці стресостійкості: з одного боку, тривожність є природним емоційним станом у стресі, з іншого – підвищення значень за фактором негативно позначається на опорі стресу.

Таким чином, в ході емпіричного дослідження нами отримано факторну структуру стресостійкості учнів старших класів шкіл-інтернатів, в якій перший базовий компонент – «Фрустрованість у ситуації стресу» – пояснює зв'язок між станами, що переживаються старшокласником у стресі (фрустрація, відчуженість, соматизація стресу, негативні емоційні стани астенічного типу) та його особистісними властивостями і самосвідомістю (низька самооцінка та життєстійкість, песимізм, негативний образ Я); другий компонент – «Інтегральний показник стресостійкості» – описує перелік основних особистісних властивостей, що виступають ресурсами стресостійкості (високий тонус та працездатність, стійкість до стресу, оптимізм та активність у подоланні стресорів); третій компонент – «Емоційна

стійкість» – описує низку ресурсів емоційної саморегуляції у стресі, а четвертий – «Тривожність у стресі» – розкриває тривожність як реакцію на стрес.

Список використаних джерел

1. Кудінова М.С. Діагностика стресостійкості учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. № 2. С. 68–71.

Марченко Тарас Григорович

викладач кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

РЕФОРМУВАННЯ МИСЛЕННЯ ЯК КОПІНГ-СТРАТЕГІЯ

Свою розмову ми почнемо зі стратегії подолання поведінкових проблем у стресових ситуаціях. Автори демонструють психологічну сутність поняття «силова стратегія» та варіанти реорганізації думок про посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР) серед учасників бойових дій та членів їх сімей. У психології копінг-поведінки все більшого значення набуває питання вивчення тих можливостей, які надаються індустрії для контролю, дії та запобігання (прогнозування) умов життя, подій і результатів своїх дій. Запропоновано зміст тренінгової програми для подолання стресових ситуацій.

Ключові слова: стрес, адаптаційний синдром, психічне напруження, ПТСР, копінг-стратегія подолання стресових ситуацій, освітні програми.

1. Копінг-стратегії як шлях до подолання криз особистості.
2. Варіанти копінг-стратегій, закладені в нас у дитинстві; вивчених та засвоєних під час зростання.
3. Реформуванні мислення, як метастратегія копіngu.
4. Стратегії копіngu при ПТСР.

У процесі подолання стресу кожна людина тою чи іншою мірою використовує власні стратегії (копінг-стратегії) з власним досвідом і психологічними ресурсами (власними ресурсами або копінг-ресурсами). В результаті поведінка впоратися з проблемою вперше була оцінена на основі взаємодії стратегій подолання і сил подолання.

Копінг-стратегії – це засоби управління діючим стрес-чинником, які виникають як відповідь особистості на загрозу. У теорії копінг-поведінки виокремлюють базисні копінг-стратегії, до яких належать «розв’язання проблем», «пошук соціальної підтримки» та «уникання».

Базисна копінг-стратегія «розв’язання проблем».

Копінг-стратегія «розв’язання проблем» – найважливіша складова копінг-поведінки, метою якої є відкриття широкого кола альтернативних рішень, що сприяють загальній соціальній адаптації. Вона розглядається як когнітивно-поведінковий процес, шляхом якого особистість обирає ефективні стратегії подолання складних життєвих ситуацій. Дана копінг-стратегія передбачає активну розумову діяльність, яка полягає в аналізі стресової ситуації та засобів її зміни. Необхідною умовою реалізації її є фокусування на проблемі та визначення шляхів її вирішення.

На думку А. Маслоу, копінг – це готовність індивіда вирішувати життєві проблеми шляхом пристосування до обставин, що передбачає сформованість вміння використовувати певні засоби для подолання стресу. В разі вибору активних форм поведінки підвищується вірогідність усунення впливу стресорів на особистість. Особливості цього вміння пов’язані з «Я-конценцією», локусом контролю, емпатією, умовами середовища. На думку вченого, копінг протиставляється експресивній поведінці [1].

Основоположниками поняття «копінг» є психологи Р. Лазарус та С. Фолькман, які визначали копінг-стратегії «стратегіями оволодіння та врегулювання взаємовідносин з навколишнім середовищем». Р. Лазарус у своїй книзі «Психологічний стрес і процес його подолання» звернувся до копінгу для опису усвідомлених стратегій подолання стресу й інших подій, що

викликають тривогу. Ці автори ввели також у наш словник такі поняття, як життєстійкість (hardiness) та стресостійкість [1].

Всупереч існуванню різних класифікацій, більшість дослідників виділяє три базові стратегії копінг-поведінки: розв'язання проблеми, пошук соціальної підтримки, уникнення стресової ситуації.

Дослідження копінг-стратегій подолання ситуації все ще досить фрагментовані. Тому практично кожен новий дослідник, розглядаючи проблеми копінг-стратегій, пропонує власну класифікацію. Водночас щоб якось систематизувати існуючі підходи до копінг-стратегій, вже докладаються зусилля щодо класифікації самих класифікацій.

Результати аналізу сучасних наукових підходів свідчать про те, що психічне і фізичне благополуччя залежить від вибору стратегії подолання особистості в умовах конфлікту з психотравматичною ситуацією.

Цікава класифікація копіngu, запропонована американським дослідником Ч. Карвер та ін. На їхню думку, найбільш адаптивними копінг-стратегіями є ті, які безпосередньо спрямовані на вирішення проблемної ситуації. До таких копінг-стратегій автори відносять такі копінг-стратегії: активний копінг – активна діяльність, спрямована на усунення джерела стресу; планування – планування своєї діяльності щодо поточної проблемної ситуації; пошук активної соціальної підтримки – пошук допомоги, поради у своєму соціальному оточенні; позитивна інтерпретація та розвиток – оцінка ситуації з точки зору її позитивних сторін і трактування її як одного з епізодів власного життєвого досвіду; прийняття – визнання реалій ситуації [4].

Інші блок стратегії подолання, на думку цих авторів, можуть сприяти адаптації людини до стресової ситуації, але не пов'язані з активним подоланням. До них належать: пошук соціальної емоційної підтримки – пошук доброти та розуміння з боку інших; придушення змагальної дії – зниження активності стосовно інших факторів і проблем і повна увага до джерела розвитку; заборона – очікування кращого стану для вирішення ситуації.

Третім типом копінг-стратегій є подолання, яке не полягає в адаптаційних заходах, захищає деяких людей, щоб вони могли пристосувати своє подолання до ситуації. Це: зосередженість на емоціях і змінах – реакція на емоційні порушення ситуаційної проблеми; заборона – заборону стресових подій; відчуження на ментальному рівні – психологічні відвернення – через стрес, спокій, сон тощо; відчуження поведінкове – погляд на ситуацію з іншого боку та її вирішення.

Метастратегією копінгу можна вважати реформування мислення за програмою освітньо-фахової підготовки психолога – діаналітика та проходження терапії за вказаним напрямком.

Однією з найважливіших галузей використання копінг – стратегій є подолання ПТСР у комбатантів та членів їхніх родин шляхом довгострокових програм як терапевтичного, так і навчально-терапевтичного спрямувань.

Список використаних джерел

1. Кавецька А. Проблема подолання кризових ситуацій у підлітковому віці. 2013 (3). <http://kavetskajaam.blogspot.com/2013/11/>
2. Корсун С. І., Ткачук Т. А. Психологія діяльності працівників податкової міліції : монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 194 с.
3. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу. С. Пб.: Питер, 1997. 430 с.
4. Махнач А.В. Компонентный анализ психического состояния человека в особых условиях деятельности / А.В. Махнач // Психологический журнал. 1991. Т. 12, № 1. С. 66–75.

Марфобудінова Лідія Іванівна
здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпровського гуманітарного університету

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ: SWOT АНАЛІЗ

Консультування як можливість надання психологічної допомоги існує дуже давно. Первинними способами надання психологічної допомоги були сповіді, розмови із друзями, родичами із якими встановлені довірливі стосунки та ін.

Зі становленням психології як науки, з'являється природна необхідність в інституалізації форм надання психологічної допомоги. Традиційною формою психологічної допомоги є надання консультації клієнту у форматі очної зустрічі.

Нові реалії як то Covid-19 вимагають від спеціалістів усіх сфер, у тому числі й психології, застосування нових технологій, за допомогою яких здійснюватиметься консультація клієнта.

Більшість сфер позитивно відреагували і прийняли такі нові реалії (на нашу думку це ті сфери, де відсутній контакт людина-людина, наприклад, ІТ – сфера), тобто це та сфера надання послуг на якість яких відсутність безпосереднього контакту не впливає.

Стосовно ж надання психологічної допомоги/консультації тут у якості надання послуги виникають певні сумніви. Через те, що відсутність безпосереднього контакту із клієнтом обмежує як психолога, так і клієнта. Чому та як? У цьому проблемному питанні пропонуємо розібратись та визначити переваги/недоліки тієї чи іншої форми надання психологічної допомоги.

Тож пропоную до розгляду канали комунікації, які існують в арсеналі сучасних психологів-консультантів:

1. Традиційна очна форма зустрічі у форматі тет-а-тет.

2. Zoom, скайп сесії.
3. Телеграм, вайбер, WhatsApp, телефоном.

Переваги та недоліки кожного із каналів комунікації психолог-клієнт

SWOT АНАЛІЗ

	ВК	АК	ТК	ЗВ(Е)
1.Традиційна зустріч (очно)	+	+	+	+
2. Zoom, скайп сесії	+	+	–	+–
3. Телеграм, вайбер, WhatsApp, телефоном	–	+	–	+–

Примітки: ВК – візуальний контакт; АК – аудіальний контакт; ТК – тактильний контакт; ЗВ (Е) – загальне враження + енергетика

Розшифрування:

Візуальний контакт – спираючись на сучасні дослідження провідних учених у галузі неформальної, невербальної комунікації 55% інформації сприймається через вираз обличчя, пози і жести, а 38% – через інтонації та модуляції голосу. Звідси витікає, що тільки 7% залишається на долю слів, які реципієнт сприймає, коли ми розмовляємо. Це принципово важливо. Тобто, те, як ми говоримо, важливіше того, що саме ми говоримо [1]. Тільки цей канал комунікації дає нам можливість прослідкувати, коли і які емоції виникають у людини при розмові з психологом.

Аудіальний контакт – темп мовлення, тембр голосу, настрій, відтінки голосу при розповіді, акценти на словах, прояв емоцій можемо почути (сміх, плач), але інтерпретувати їх по-своєму.

Тактильний контакт – необхідний компонент очної зустрічі, коли у клієнта і психолога склалися довірливі та довгі робочі стосунки (тільки, коли це доречно ситуації та взаємоприйнятне).

Загальне враження та енергетика – це сукупність усіх попередніх каналів сприйняття і комунікації, яка формує загальне враження як від клієнта, так й від особистості психолога. А також енергетика, якою володіє людина. Треба відзначити, що енергетика людини є категорією персональною, тому у кожної людини вона своя персональна.

Підбиваємо підсумки щодо результатів у таблиці:

1. Традиційна зустріч (очно) кількість плюсів – 4.
2. Zoom, скайп сесії кількість плюсів – 3, 5.
3. Телеграм, вайбер, WhatsApp, телефоном – 1,5.

Тепер дамо детальний опис кожному із сучасних методів психологічної консультації.

Традиційна зустріч (очно) – як бачимо вище містить всі вищезазначені компоненти та проходить у форматі тет-а-тет, як правило для вирішення проблемної ситуації необхідно від декількох зустрічей до постійного терапевтичного зв'язку клієнта із психологом. Такий формат зустрічі дозволяє психологу всебічно оцінити ситуацію та знайти істинну причину тривоги клієнта.

«Зустріч» через скайп, zoom є досить зручним інструментом для консультації клієнта, але такий формат позбавляє можливості залучити всі необхідні канали комунікації, які доступні людям (у такому випадку зі сфери впливу випадає тактильний контакт та частково загальне враження та енергетика) Також сюди можна додати технічну складову, а саме якість передачі зображення та звуку.

Телеграм, вайбер, WhatsApp, телефоном – дуже розповсюджений на сьогодні метод надання будь-яких видів допомоги, у тому числі й психологічної. Він простий, доступний та потрібним суспільством. Але, якщо ми поглянемо у зведену таблицю, то побачимо, що такий метод повноцінно містить тільки аудіальний компонент, тобто психолог може чути повідомлення від клієнта і на базі цього повідомлення давати певні рекомендації, поради як і що робити у такій ситуації. А загальне враження формується виключно від аудіо повідомлення клієнта.

Такі методи проведення консультацій притаманні усьому сучасному цивілізованому світу, звісно, однією із перших у застосуванні новітніх каналів комунікації були та є США. Але це, скоріше вихід із ситуації, а не повноцінне вирішення проблем клієнтів. Наприклад, Американська психологічна

асоціація відносно психоаналізу та психодинамічної терапії зазначає, що основний акцент даної терапії характеризується тісним партнерством між терапевтом та пацієнтом [2].

У такому випадку категорії «психотерапевт» та «пацієнт» майже ідентичні поняттям «психолог» та «клієнт», відмінність же полягає у тому, що психотерапевт призначає лікування пацієнту; а психолог-консультант надає психологічну консультацію клієнту. Як у першому, так і другому випадку надаються кваліфіковані відповіді на проблемні питання та конкретні рецепти як усунути проблему, з якою звертається клієнт/пацієнт). Пацієнти дізнаються про себе досліджуючи свою взаємодію в терапевтичних взаємовідносинах. Професії типу людина-людина передбачають безпосередній контакт, клієнт має зрозуміти для себе чи допоможе йому цей спеціаліст чи ні. Своєю чергою психолог робить для себе певні висновки та виносить свою первинну оцінку ситуації через усі можливі канали комунікації.

Можна сказати, що сукупність усіх каналів комунікації дає можливість багаторівневого сприйняття, тоді як обмеження у каналах комунікації примітивізує та спрощує реальну картину.

Якщо використовувати мову метафор, то *Традиційна зустріч* – як якісне харчування у ресторані, де усі продукти якісні (зберігається баланс білків, жирів та вуглеводів), у ресторані страви готуються професійно, а іноді ексклюзивно під клієнта, атмосфера завжди приємна, вас обслуговує офіціант, який враховує ваші побажання щодо замовлення і, відповідно, це коштує дорого. *Zoom, скайп сесії* – формат домашнього харчування. Смачно, якісно, але не завжди збалансовано. Панує домашня атмосфера, відтворення атмосфери ресторану у домашніх умовах неможливе, будь-яка імітація ресторану залишиться імітацією. Ми отримуємо те, що хочемо і навіть вирішимо свою проблему, але без урахування вимог, норм і стандартів харчування (баланс вітамінів, білків, вуглеводів, та вплив їжі на організм, з урахуванням ваших індивідуальних особливостей, стану здоров'я). Звичайно, ми повинні врахувати й той факт, що страви, які готуються вдома не завжди

будуть приготовані професійно. І наостанок *Телеграм, вайбер, WhatsApp, телефоном* – фастфуд, тобто це заклади, які надають швидку їжу. Людина має голод і їй необхідно швидко втамувати його. Вона звертається до закладу, який швидко надає їжу, але ми повинні розуміти, що у такому випадку ми будемо говорити про повний дисбаланс у харчуванні, ми втамовуємо свою фізичну потребу, при цьому не думаємо про те яким чином ця їжа вплине на наш організм, це не має ніякого стосунку до здорового харчування, правильного харчування, тим більше до професійного приготування кожної стави чи індивідуального підходу. Це про почуття насиченості, тут немає піклування про здоров'я, фастфуд – не орієнтований на людину, він орієнтований на масовий продаж. Але ми можемо говорити про те, що у ресторанах швидкого харчування завжди на порядок більше відвідувачів, ніж у ресторанах і це пов'язано не лише із ціною, а більшою мірою із попитом на даний вид продукту. Тобто, у людей є проблеми, вони звертаються до фахівця, який надає допомогу. Насправді у випадку консультацій у вигляді аудіо повідомлень, тут людям потрібна комунікація про свою проблему з авторитетним у даній сфері фахівцем психологом, а проблема як така не вирішується. Консультант може надати базові шаблонні рекомендації, які можна надати без урахування контексту проблеми, без особливостей клієнта, оточення клієнта та ін. У випадку «фаст-фуду» ніхто не зацікавлений у глибинному вирішенні проблемного питання ані клієнт, ані психолог. Для клієнта ефектом є рекомендація спеціаліста у цій сфері, а для психолога – лояльність та винагорода. До того ж ми можемо говорити про обмежену кількість методик, які можливо застосувати, у порівнянні з традиційною психотерапевтичною зустріччю.

Для підтвердження нашої теорії звертаємось до класичних психотерапевтичних підходів, таких біхевіористський підхід та гештальт-терапія (у рамках гуманістичного напрямку). Відносно першого, етимологія цього терміну передбачає, що психолог спостерігає за поведінкою клієнта і це є, безумовно, важлива складова у постановці діагнозу клієнта і подальшої

терапії. Стосовно гештальт-терапії, на думку спеціалістів з Американської психологічної асоціації, підкреслюється, що напрямок має назву «організмений холізм» це про важність усвідомлення та дотику до теперішнього та прийняття відповідальності за себе [2]. Термін «дотик, усвідомлення» дуже точно підкреслює компонент реальності у взаємному вирішенні проблемних питань клієнта та психолога.

Узагальнюючи, рефлексію з приводу «фаст-фуду» важливо відзначити, що сам по собі цей підхід до консультування не є неприйнятним, навпаки, є величезний запит у суспільства є такий сегмент психологічного ринку, який прагне саме такого виду консультування. Але, при цьому ми повинні розуміти, що різні види надання психологічної допомоги мають бути чітко розмежованими умовами, критеріями та вимогами. Таке розмежування необхідне для психологічної науки. Розмежування у критеріях та вимогах необхідне й для практичних психологів, які працюють у цій сфері. Воно необхідне для споживачів, які користуються послугами психологів, споживач має бути поінформованим, коли вже практична психологія приймає на себе низку атрибутів і опцій сфери послуг.

Висновки:

1. На сьогодні існує такі основні методи за допомогою яких психологи консультують клієнтів: 1) очна зустріч, 2) зустріч через скайп, zoom, 3) консультування через аудіо повідомлення.
2. На нашу думку, найефективніший метод – очна зустріч.
3. Є попит на усі вищеперераховані методи.
4. Усі методи задовольняють відповідний запит клієнта, не обов'язково це вирішення проблеми. Дуже часто псевдовирішення, тобто комунікація та експертна думка та порада, яка вже сама по собі є вирішенням (випадок фаст-фуду).

Список використаних джерел:

1. Ковалинська І. Невербальна комунікація [електронний ресурс] URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4631/1/I_Kovalynska_NC_GI.pdf

2. The American Psychological Association (APA) [електронний ресурс]

URL: <https://www.apa.org/>

Пономаренко Яна Сергіївна

*доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6*

*Харківського національного університету
внутрішніх справ*

кандидат психологічних наук

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙ У МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЇ

В часи, коли в Україні проводиться багато реформ, змінюється влада, посилюється вплив суспільства, сучасна людина повинна бути повністю готовою до усього та правильно реагувати на будь-які зміни. Вміння адекватно реагувати на нові ситуації, швидко адаптуватися до них, щоб потім скласти план або стратегію поведінки таким чином, щоб не зашкодити своїй діяльності є складовою будь-якої гармонійної й психічно здорової людини.

Основна увага в даному дослідженні зосереджена на особистісних змінах в період професійного становлення, оскільки, на думку закордонних вчених, вони мають найбільший вплив на повсякденне життя людини і, найімовірніше, провокують спротив змінам [1]. Ключова зміна в цьому дослідженні стосується переходу зі школи на роботу, пов'язану з кар'єрою, яку студенти бакалаврату отримують після закінчення навчання. Багато науковців сподіваються вивчити як саме може вплинути готовність людини до серйозних змін в період здобуття фахової освіти. Ґрунтовні дослідження даної проблеми були представлені у працях закордонних вчених [2], і це дуже цікаве та актуальне явище в сучасній психологічній науці, як дані зміни здатні вплинути на поведінку людини в період професійного становлення.

Для уточнення психологічних особливостей готовності до змін у студентів, котрі в майбутньому стануть фахівцями своєї справи, нами було проведене психодіагностичне тестування із застосуванням опитувальника для

виміру психологічної готовності до інноваційної діяльності, авторами якої є В. Ключко та О. Краснорядцева. Емпіричною базою дослідження виступили студенти Харківського національного університету внутрішніх справ факультету 6, які навчаються на другому та третьому курсах за спеціальностями 053 «Психологія» та 081 «Право». Загальна чисельність вибірки становила – 110 осіб. Першу групу склали студенти-психологи у кількості 52 особи. До другої групи увійшло 58 студентів-юристів. Результати наведені нижче у таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Показники психологічної готовності до інноваційної діяльності у студентів-психологів та студентів-юристів

Шкали	Студенти-психологи	Студенти-юристи	t	P
Ініціативність				
Перевага інноваційної діяльності	$\pm 0,61$	$\pm 0,48$		
Готовність до змін	$\pm 0,43$	$\pm 0,37$		
Загальний показник психологічної готовності до інноваційної діяльності	$\pm 1,18$	$\pm 1,06$		

Отримані дані таблиці 1 свідчать, що за шкалою «Перевага інноваційної діяльності» у студентів-психологів порівняно зі студентами-юристами вірогідно зростає прагнення оцінювати свої успіхи на підставі виконання діяльності, яка характеризується своєю інноваційністю ($16,49 \pm 0,61$ проти $14,58 \pm 0,48$), $p \leq 0,01$. Отримані дані дозволяють сказати, що інноваційність істотне значення має для студентів-психологів, у порівнянні зі студентами-юристами, що є цілком обґрунтованим. Професійна діяльність психолога базується на постійному вдосконаленні своїх професійних навичок через використання інновацій в професії, адже знання про особистість постійно змінюються, доповнюються та потребують розширення вже відомих методів роботи. Звідси, психологу весь час доводиться знайомитися з новими методами роботи, практичними технологіями та новітніми психодіагностичними інструментами. Професійна діяльність

юристів передбачає неабияке знання законодавчої та нормативної баз, що само по собі не передбачає можливості відступу від них, тим самим дещо не передбачає новацій. Хоча, законотворчий процес характеризується немалою кількістю нововведень та змін, які також фахівцями даної спеціальності враховуються під час виконання своїх професійних завдань. На підставі отриманих результатів нами було визначено рівень психологічної готовності до інноваційної діяльності у досліджуваних груп студентів психологічного та юридичного фахів (таблиця 2).

Таблиця 2

Частота прояву показників психологічної готовності до інноваційної діяльності у студентів-психологів та студентів-юристів (%)

Шкали	Рівні	Групи		Ф	Р
		Студенти-психологи	Студенти-юристи		
Ініціативність	<i>Низький</i>	23,0	13,8	0,896	-
	<i>Середній</i>	46,2	58,6	0,922	-
	<i>Високий</i>	30,8	27,6	0,263	-
Перевага інноваційної діяльності	<i>Низький</i>	30,8	24,1	0,559	-
	<i>Середній</i>	34,6	51,7	1,285	-
	<i>Високий</i>	34,6	24,1	0,859	-
Готовність до змін	<i>Низький</i>	19,3	21,1	0,441	-
	<i>Середній</i>	53,8	46,8	0,666	-
	<i>Високий</i>	26,9	32,1	0,333	-
Загальний показник психологічної готовності до інноваційної діяльності	<i>Низький</i>	19,1	13,8	0,541	-
	<i>Середній</i>	26,9	48,3	1,651	0,05
	<i>Високий</i>	54,0	37,9	0,907	-

Порівняльний аналіз даних таблиці 2 демонструє, що у студентів-юристів вірогідно частіше середні значення загального показника готовності до інноваційної діяльності спостерігаються у 48,3 % проти 26,9 % у студентів-психологів, при $p \leq 0,05$. Отримані результати свідчать, що для юристів превалює готовність до інноваційності на рівні середніх значень, що є доволі позитивним результатом. За даним показником студенти-психологи продемонстрували значний відсоток 54 % в межах високого рівня за даною шкалою, що є

додатковим підтвердженням отриманих емпіричних даних, які свідчать про більшу підготовленість до змін психологів, у порівнянні зі студентами юридичної спеціальності. Для наочності ми зобразили графічно розподіл показників за опитувальником В. Ключко та О. Краснорядцевої, який представлений на рисунках 1 та 2.

Рисунок 1 – Розподіл показників психологічної готовності до інноваційної діяльності у досліджуваній групі студентів-психологів.

Аналіз рисунка 1 демонструє, що у більшості студентів-психологів 53,8 % спостерігається досить висока вираженість ознак готовності до змін та інновацій. Для даної вибірки студентів притаманні ознаки відкритості новому досвіду, прагнення краще пізнати себе, властивий інтернальний локус контролю, вони здатні діяти в умовах невизначеності, при цьому вірять у власні сили та здібності. Студенти-психологи схильні брати відповідальність за результати своєї діяльності та прийняті ними рішення. Майже у третини респондентів відзначається середній рівень вираженості показників переваги до інноваційної діяльності та ініціативності.

Інтерпретація рисунка 2 дозволяє констатувати, що для групи студентів-юристів більш ніж половина досліджуваних вказали на важливість ініціативності в професії 58,6 % та необхідність впроваджувати інновації в роботу 51,7 %, які стимулюють молодого фахівця розвиватися та професійно

самовдосконалюватися (показники на рівні середніх значень). Професійна діяльність юристів містить аспекти діяльності, які передбачають якісні зміни у структурі особистості даної професійної групи, оскільки знання та вміння ними оперувати є запорукою успішного професійного зростання.

Рисунок 2 – Розподіл показників психологічної готовності до інноваційної діяльності у досліджуваній групі студентів-юристів.

Загальний показник психологічної готовності до інноваційної діяльності представлений у 48,3% респондентів (середній рівень) та у 37,9% студентів на рівні високих показників. Результати, є доволі прогнозованими, адже для молоді людини, яка лише починає своє становлення у професії, важливого значення набуває постійне введення інновацій, цікавих лекцій та корисних практичних завдань.

Отже, проведене емпіричне дослідження показників психологічної готовності до інноваційної діяльності нам дозволяє сказати, що найбільш підготовленими до них є студенти-психологи. Для майбутніх психологів значущим показником в діяльності є їх готовність підлаштуватися під будь-які невизначені умови (будь-то проблемне завдання чи складне практичне завдання). Для студентів-юристів властиве прагнення проявляти ініціативу в навчальній діяльності, вони готові до нововведень, однак відчують певний дискомфорт в ситуаціях, які вони не можуть контролювати.

Список використаних джерел:

1. Armenakis A. A., Harris S. G. Crafting a change message to create transformational readiness. *Journal of Organizational Change Management*. 2002. № 15(2). P. 169–183.
2. Bargh J. A., Morsella E. The unconscious mind. *Association for Psychological Science*. 2008. № 3(1). P. 73–79.

Родіна Юлія Дмитрівна

доцент кафедри педагогіки і психології

Придніпровської державної академії

фізкультури і спорту

кандидат наук з фізичної культури і спорту

Родіна Євгенія Дмитрівна

практичний психолог

Національного технічного університету

«Дніпровська політехніка»

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ, ЩО
ЗАЙМАЮТЬСЯ СПОРТИВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ**

У 2016-2020 роках у Придніпровській державній академії фізичної культури і спорту виконувалась наукова тема «Психолого-педагогічні аспекти соціалізації студентів у вищих навчальних закладах фізкультурного профілю» під керівництвом професора В. Г. Савченко, де за мету було поставлено науково обґрунтувати вплив якостей, що сприяють соціалізації студентів на їх діяльності, адже у сучасних «вимогах» суспільства соціалізації студента належить одна з провідних ролей професійної реалізації. Враховувалось, що особливістю соціалізації студентів у закладах вищої освіти фізкультурного профілю є можливість використання педагогами у даному процесі особливостей їх спортивної діяльності. І однією з перших задач було дослідити рівень комунікативних компонентів особистості.

Як зазначають дослідники [1, 4], комунікативні та організаторські схильності є важливий компонент і передумова розвитку здібностей у тих

видах діяльності, які пов'язані зі спілкуванням з людьми, з організацією колективної роботи [2, 5]. Вони є важливою ланкою в розвитку педагогічних здібностей, що є важливим для студентів, що отримують вищу фізкультурну освіту, адже це майбутні педагоги – тренери і вчителі фізкультури. Для студентів-спортсменів спортивні досягнення є звичною метою їх діяльності і не завжди сформовані здібності, що у майбутньому стануть основою педагогічних. При дослідженні цих процесів визначено [4, 6], що бажання займатися організаторською діяльністю та спілкуватися з людьми залежить і від змісту відповідних форм активності, і від типологічних особливостей особистості. Багато в чому вони визначаються суб'єктивною цінністю [4, 5] та значущістю для людини майбутніх результатів її активності та ставленням до осіб, з якими вона спілкується.

Маючи на меті окреслити комунікативну компетентність майбутніх спеціалістів-педагогів, на початку ми досліджували сформованість комунікативних і організаторських здібностей, що і представлено у нашій доповіді.

Для дослідження ми використовували методику Б. А. Федоришина та В. В. Синявського [7] для визначення комунікативних та організаторських схильностей (КОС).

Отримані результати представлено на рисунках 1-4.

Тип досліджень № 1

Шкала комунікативних схильностей

$K_k = 0.7$: рівень комунікативних схильностей вище середнього, оцінка 4

Шкала організаторських здібностей

$K_o = 0.7$: середній рівень організаторських здібностей, оцінка 3

Рис. 1 Сформованість показників за тестом КОС за першим типом досліджуваних

Тип досліджених № 2

Шкала комунікативних схильностей

$K_k = 0.85$: високий рівень комунікативних схильностей, оцінка 5

Шкала організаторських здібностей

$K_o = 0.5$: низький середній рівень організаторських здібностей, оцінка 1

Рис. 2 Сформованість показників за тестом КОС за другим типом досліджуваних

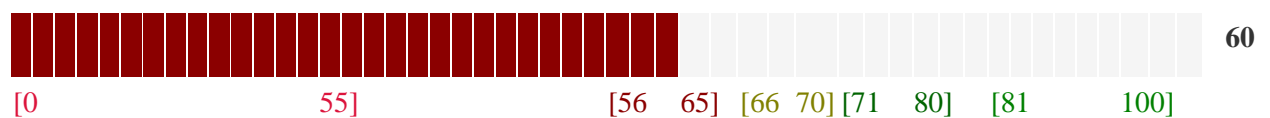
Тип досліджених № 3

Шкала комунікативних схильностей

$K_k = 0.8$: високий рівень комунікативних схильностей, оцінка 5

Шкала організаторських здібностей

$K_o = 0.6$: рівень організаторських здібностей, нижче середнього, оцінка 2

Рис. 3 Сформованість показників за тестом КОС за третім типом досліджуваних.

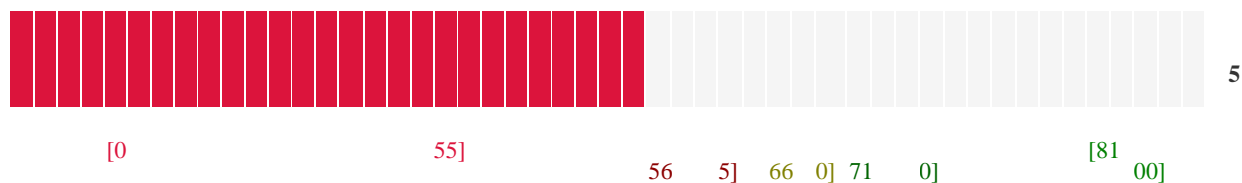
Тип досліджених № 4

Шкала комунікативних схильностей

$K_k = 0.75$: рівень комунікативних схильностей вище середнього, оцінка 4

Шкала організаторських здібностей

$K_o = 0.55$: низький рівень організаторських здібностей, оцінка 1

Рис. 4 Сформованість показників за тестом КОС за четвертим типом досліджуваних

Проаналізувавши діаграму, № 2,3,4 ми можемо зробити висновок, що більшість досліджуваних не схильні до організаторської діяльності. схильностей. Вони відчують потребу в комунікативній та організаторській діяльності, активно прагнуть до неї, швидко орієнтуються у важких ситуаціях, невимушено поведуться в новому колективі, ініціативні, воліють у важливій справі або в складній ситуації приймати самостійні рішення, відстоюють свою думку.

Проаналізувавши діаграму № 1,4 Випробувані, які отримали оцінку 4, належать до групи з високим проявом комунікативних та організаторських нахилів. Вони не губляться у новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу спілкування.

Дані насамперед слід врахувати, складаючи рекомендації для досліджених із низьким рівнем розвитку досліджуваних нахилів. Досить часто схильності виникають у ході таких видів діяльності та спілкування, які спочатку людині байдужі, але з включення до них стають значущими. Тут важливі власні зусилля та подолання комунікативних бар'єрів, які можливі, якщо людина ставить собі свідому мету саморозвитку [5, 6].

Висновки:

1. Дослідження свідчить, що комунікативні та організаторські схильності, у групі досліджуваних сформовані на рівні нижче середнього.

Вони не прагнуть до спілкування, відчуваючи себе скуто в новій компанії, колективі, воліють проводити час наодинці з собою, обмежуючи свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів з людьми та у виступі перед аудиторією.

2. Проаналізувавши результати дослідження, ми можемо зробити висновок, що більшість студентів не схильні до організаторської діяльності. Погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи, прояв ініціативи в суспільній діяльності вкрай занижена, у багатьох справах вони вважають за краще уникати прийняття самостійних рішень.

3. Мало студентів-спортсменів віднесено до групи з високим проявом комунікативних та організаторських нахилів.

Дослідження надало можливість зробити проміжну оцінку існуючого становища соціалізації здобувачів вищої освіти у вищих навчальних закладах фізкультурного профілю у процесі їх навчання, і стало підґрунтям для подальшої роботи у руслі розробки методики, що включає комунікативні та соціалізуючі тренінги для сприяння формуванню індивідуалізації навчання здобувача вищої освіти та покращання їх соціалізованості.

Список використаних джерел

1. Андреева Т. М. Социальная психология / 5-е изд. испр. и доп. М.: Аспект-Пресс, 2014. 365 с.
2. Баширова С. В. Педагогические основы социализации студентов муниципального вуза. М.: Издательство Института общего образования, 2015. 312 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. Посіб. Київ: Центр навч. літератури, 2003. 140 с.
4. Гера Р. Предпрофильная подготовка-составляющая успешной социализации. М: Народное образование, 2008. №2. С. 216.

5. Гребінь Н. В. Ціннісно-мотиваційні особливості професійної соціалізації студентів-психологів, схильних до маніпуляції у міжособистісних стосунках. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. Київ, 2010. Т. XIII. Ч. 3. С. 109–115.

6. Горленко В. М., Острова В. Д., Сосновенко Н. В., Ткачук І. І. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби: методичні рекомендації (В. Г. Панок, ред.). Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713246/>.

7. Райгородский Д.Я. Психодиагностика. М.: Бахрах, 20015. 672 с.

Сахарова Катерина Олександрівна
*старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
доктор філософії в галузі публічного
управління та адміністрування*

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

У вересні 2018 р. на сайті Президента України з'явилась петиція №22/046720-еп «Заборонити психологічне насильство (булінг, мобінг, сталкінг, психологічні маніпуляції)», подана Юлією Іщенко [1]. І хоча вона набрала лише 187 голосів з 25000 необхідних, з проблемою психологічного насильства кожен з нас стикався у своєму житті – у школі, на роботі, в сім'ї.

Стаття 28 Конституції України визначає, що «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [2].

Попри тому, що Уряд застосовує низку профілактичних заходів, Україна на сьогодні опинилась у першій десятці розвинутих країн щодо розповсюдження булінгу серед підлітків віком 11-15 років [3].

Термін «булінг» походить від англійського дієслова to bully. Відповідно до Кембриджського словника англійської мови, дієслово to bully означає: ображати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим ніж ви, доволі часто примушування такої особи до небажаних дій («Meaning of «bully», 1998). В Оксфордському словнику дієслово to bully – це прагнути завдати шкоди, залякати або примусити до небажаної дії уразливу особу чи особу, яка такою сприймається («Meaning of «bully», 1998) [6]. Українською мовою цей термін перекладено як залякування, цькування. Ознакою булінгу є систематичні знущання з боку однієї особи чи групи осіб з індивіда, який не може захиститися. Булінг є явищем інтернаціональним, що досліджують учені низки країн: Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії тощо. Норвезький психолог Д. Ольшеус 1993 року опублікував визначення булінгу в середовищі дітей і підлітків, яке стало загальноприйнятим, – це навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили («Meaning of «bully», 1998) [7].

Як було зазначено вище, дослідження булінг отримало своє початок в зарубіжних країнах. П. Хайнеманн (Heinemann) був одним з перших дослідників, що привернув увагу до проблеми тривалого повторюваного насильства в малій групі [6, с. 172]. Він опублікував повідомлення про колективний напад на одну людину, який заважав групі займатися своєю звичайною діяльністю, назвавши такий напад «мобінгом» (mobbing). К. Лоренц (Lorenz) використовував термін «mobbing», щоб охарактеризувати групу школярів, які об'єднуються проти учня, який відрізняється від них [7]. Вивчаючи насильство в малих групах, Д. Ольшеус прийшов до висновку, що тривале повторюване насильство може здійснюватися не тільки всією групою, а й окремими індивідами, у зв'язку з цим в апарат науки вченим був введений термін «булінг» в 80-х рр. ХХ століття, який має більш широке в порівнянні з терміном «мобінг» значення [10].

Для визначення базових характеристик досліджуваного явища проаналізуємо основні визначення булінгу. Д. Олвеус у своїй книзі «Bullying, what we know and what we can do» дає таку дефініцію булінгу: учень піддається булінгу, якщо він неодноразово і довгий час знаходиться під впливом негативних дій з боку іншого учня або учнів [11, с. 9]. під негативними діями розуміється різноманітність поведінкових дій. До негативних дій автор відносить наступні:

- використання лайливих слів, таких, що принижують честь і гідність жертви, використання образливих прізвиськ і «кличок»;
- цілеспрямоване ігнорування і виключення жертви з групової діяльності;
- нанесення тілесних ушкоджень та залякування жертви;
- поширення недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність жертви [9, с. 31].

За аналогією з агресією булінг класифікують на психологічний і фізичний. До психологічного булінгу відносяться образи, вимагання, глузування, поширення чуток, соціальне ізолювання, псування майна, погрози та ін. До фізичного булінгу відносяться агресія і насильство із застосуванням фізичної сили – удари, поштовхи, утримання силою та ін., психологічний булінг може виявитися навіть більш травмуючим, ніж фізичні знущання [12, с. 10].

У своїй дефініції булінг Д. Олвеус приділяє увагу такій особливості негативних дій кривдника, як повторюваність і тривалість, ця характеристика негативних дій кривдника виникає завдяки тому, що, з одного боку, кривдник зберігає зацікавленість в здійсненні насильницьких дій щодо жертви довгий час і, з іншого боку, в результаті того, що жертва слабкіше і не здатна захистити себе в ситуації булінгу.

К. Рігбі (Rigby), Д. Форрінгтон (Forrington), Д. Олвеус (Olweus), К. Салміваллі (Salmivalli) та інші дослідники булінг відзначають, що однією з ключових рис булінгу є дисбаланс сили жертви і кривдника [9; 12]. У словнику

американської психологічної асоціації підкреслюється нерівність сил кривдника і жертви, уточнюється, що булінг – це тривалі погрози та агресивна поведінка, спрямовані на інших людей, особливо тих, хто менше або слабкіше [13, с. 52]. Д. Форрінгтон (Forrington) підкреслює нерівність сил кривдника і жертви в визначенні булінгу, під яким він розуміє повторюване пригнічення психологічного або фізичного характеру менш слабого індивіда більш сильним [12, с. 32].

Ще однією характерною рисою булінгу є прояв кривдником проактивної агресії стосовно жертви, тобто наступальної, а не оборонної агресії, спрямованої на формування у жертви стану страху і розгубленості [12]. Дану характеристику булінгу серед інших зазначає П. Рандалл (Randall), розуміючи під булінгом агресивну поведінку, яка виникає у результаті реалізації наміру кривдника по заподіяння фізичного або психологічного страждання іншим.

Ще одна риса булінгу полягає в тому, що учасники булінгу грають в ньому різні ролі, до яких відносяться ролі: кривдника (буллі), жертви, свідка. У разі виникнення булінгу в шкільному класі, в ньому прямо або побічно беруть участь всі учні – школярі спостерігають за подіями, що відбуваються, при цьому одні навчаються можуть стати на бік кривдника, інші сторону жертви і спробувати змінити ситуацію, інші будуть намагатися не втручатися.

Попри наявність у булінгу характеристик, які виділяють його з ряду інших явищ, пов'язаних з порушенням спілкування, в деяких дослідженнях термін «булінг» використовується як синонім термінів, що позначають різні порушення спілкування, такі як агресія, насильство, дідівщина та ін. Явища, що порушують процес спілкування, володіють різною природою, це можуть бути типи поведінки, наприклад, агресія, а можуть бути порушення взаємодії, що склалося в результаті сукупностей різних типів поведінки, наприклад, дідівщина, мобінг тощо.

Важливо відзначити, що булінг, він же мобінг – це тривалий процес, який може тривати місяцями. Саме тому не варто плутати булінг зі звичайним конфліктом або ж настороженістю співробітників.

Через що і коли виникає настороженість? Все просто, якщо в команду приходять новачок, співробітникам потрібен час, щоб придивитися до нього, дізнатися краще і це зовсім не означає, що колектив ігнорує нову людину.

Конфлікт – це, як правило, зіткнення різних думок або ж позиції на один процес, завдання, ідею тощо. Якщо у співробітників виник конфлікт між собою, дуже важливо вчасно його вирішити, щоб він не переріс у булінг.

Профілактика булінгу серед школярів підліткового віку – одна з тих проблем, які, з одного боку, знаходять своє відображення в працях психологів і педагогів, а з іншого – є актуальною в практиці роботи освітніх установ.

Помітне звучання проблема булінгу набуває в підлітковому віці через складність і суперечність особливостей зростаючих дітей, внутрішніх і зовнішніх умов їх розвитку. Саме в цей час, засвоївши певні патерни поведінки, підліток може дотримуватися їх все подальше життя. У цей період відбувається усвідомлене і довільне становлення моральності підлітків в процесі спілкування. На тлі цих процесів, що відбуваються в сучасних умовах, спостерігається зростання цинізму, брутальності, жорстокості, агресивності, низький рівень комунікативної компетентності. У цей період, шкільний клас завершує своє становлення як колективу, що не завжди дає підлітку відчуття захищеності. При цьому наявність булінгу в класі порушує нормальне становлення класу як колективу.

Визначення булінгу серед школярів підліткового віку як варіанту конфліктної деструктивної взаємодії в малій групі, при якій кривдником щодо жертви, нездатною себе захистити, здійснюються тривалі повторювані насильницькі дії, спрямовані на заподіяння шкоди жертві і підвищення або збереження статусу кривдника в групі, дозволяє виявити в ньому не тільки поведінкові, а й соціально-психологічні риси.

Аналіз виділеної в науці сукупності факторів виникнення булінгу (індивідуально-психологічних (агресивна, віктимна, конформна поведінка) і соціально-психологічних (негативні емоційні відносини підлітків, наявність неформального лідера з високим рівнем агресивності) показав, що при їх

визначенні не враховувався вплив рівня розвитку групи і спрямованості її діяльності. Розгляд булінгу з позиції стратометричної концепції колективу дозволив доповнити вже відомі чинники виникнення булінгу такими груповими факторами як відсутність або антисоціальний зміст групової діяльності, низький рівень розвитку групи [14].

Виявлений механізм профілактики булінгу – діяльнісне опосередкування передбачає детермінацію поведінки і міжособистісних взаємодій членів групи змістом, цілями та завданнями групової діяльності. Здійснення групою просоціальної колективної діяльності дозволяє у її членів сформувати позитивні моральні ціннісні орієнтації, адекватну самооцінку, вміння конструктивної взаємодії та ін., а також організувати співпрацю членів колективу задля досягнення спільної мети, що дозволяє виключити появу в такій групі індивідуальних і групових факторів виникнення булінгу.

Список використаних джерел:

1. Заборонити психологічне насильство (булінг, мобінг, сталкінг, психологічні маніпуляції): електронна петиція №22/046720-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/46720>
2. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
3. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі: Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>
4. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.21>
5. Meaning of «bully» in the English Dicteonary. (1998). British Columbia Ministry of Education. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bully?q=buling#translations>.
6. Heinemann P. P. Mobbing. A whole curriculum approach to bullying.

Stoke-on-Trent: Trentham Books. 1973.

7. Конрад Лоренц. Агрессия. URL: <https://mobbingu.net/articles/detail/72/>
8. Olweus D. Bullying or peer abuse in school: intervention and prevention. *Psychology, law and criminal justice: international development in research and practice*. 1995. Pp. 248–263.
9. Olweus D. Bullying at school. What we know and what we can do. Oxford: Blackwell Publishers, 1994. 135 p.
10. Rigby K. Bullying in schools and what to do about it. Camberwell: Acer Press, 2007. 346 p.
11. Heald T. R. Defining Bullying: Towards a Clearer General Understanding and More Effective Intervention Strategies. *School Psychology International*. 1996. № 17. Pp. 317–329.
12. Randall P. Adult bullying: Perpetrators and victims. London: Routledge, 1997.
13. Словарь терминов агрессии Д. В. Жмурова. URL: <http://www.vocabulum.ru/word/117/>.
14. Сахарова К.О, Липовська Н.А. Форми психологічного насильства в організаційному середовищі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. (2). URL: <http://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/38/36>

Сахарова Катерина Олександрівна
*старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
доктор філософії в галузі публічного
управління та адміністрування*

Поліщук Дарина Олександрівна
*здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Дніпровського гуманітарного університету*

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ

«Там, где все думают одинаково, никто не думает слишком много.»

Уолтер Липман

Думка суспільства має вплив на людину незалежно від того, де вона знаходиться. З самого початку життя нас оточує система правил, норм, моральності та стандартів, яким має відповідати кожен, адже в іншому випадку – ми піддаємося психологічному та фізичному тиску, а потім – отримуємо проблеми з прийняттям у суспільстві, вигнання та порушення звичного життя.

Подібна проблема соціальної залежності існує стільки, скільки існує людство, є актуальною та розповсюдженою і зараз. Безумовно, неправильно не враховувати думки та стандарти суспільства, але й сліпо довірятися натовпу всупереч особистісній моралі, погляди та цінності – не є вірним рішенням. Але ж, одній частині людства вдається в майже повній мірі стати незалежним від оточення, адже позбутися цього аспекту нашого життя – майже неможливо, в той час, як друга група людей гублять своє «Я» у чужих думках. Люди, які не мають власної думки та слідує за соціальною течією – постійно знаходяться у стані внутрішнього конфлікту, відбувається відчуття незадоволення собою, своїм життям та виникає безсилля, адже зміна соціальних масок, щоб «бути гарним для всіх» – потребує багато ресурсів.

Соціально-залежною поведінкою можна назвати психологічний стан при якому власне «Я» знаходиться в пригніченому стані через нав'язування стандартів та думок іншими людьми. Також можна сказати, що соціально-залежна людина – та, що виконує примусові вказівки, задля виправдання чужих цілей, ідей та намірів. Це своїм чином є психологічним тиском, яке змушує людину робити так, як потрібно іншим, а не їй самій.

Для того, щоб розібратися в питанні залежності людини від думки оточення, треба зрозуміти такий впливовий механізм – принцип соціального доказу. Згідно з цим принципом, ми вважаємо вірним те, що вважає вірним більшість. Вважаємо свою поведінку правильною в певній ситуації, якщо часто бачимо інших, які поводиться схожим чином. Така тенденція є дуже стійкою, адже ми робимо менше помилок, коли діємо відповідно до соціальних норм, ніж коли суперечимо їм та намагаємося думати «не як всі». Люди звикли орієнтуватися на реакцію інших, що являється гарним або ні, смішним або ні, вирішують маси, думкам яких піддаються інші [1].

Враховуючи психологію особистості, формування соціально-залежної поведінки формується у людини від складнощів становлення себе, як особистості соціальної, емоційної та морально зрілої. Залежні не спроможні приймати рішення, мають бажання перенести відповідальність на іншого та знаходиться у постійному пошуку поради та отримання схвалень [2].

Виникнення соціально-залежної поведінки обумовлюється інфантильністю характеру. Фізично доросла людина може бути з цілком дитячими фантазіями та психікою. Така людина зазвичай переймається тим, що про неї кажуть та думають оточуючи, навіть ті люди, яких вона не знає. Вони переживають тривогу та страх, коли їх погляди або одяг відрізняється від інших, свої дії та думки вони формують на базі думок більшості, навіть якщо воно викликає сильний дискомфорт та погані внутрішні відчуття [2]. Для таких людей значущим є питання популярності. Наприклад, якщо це подобається вам, то сподобається і їй. Коли в впливовій групі є певний стиль в одязі, музиці, поглядах – вони піддаються тенденції та люблять все.

Говорячи про феномен соціально-залежної поведінки, в першу чергу, ми згадуємо два класичні експерименти психології: експеримент Стенлі Мілгрема та експеримент Соломона Аша. Обидва дослідження вивчали поведінку людини у соціально-психологічному аспекті, а саме підпорядкування авторитету (експеримент С. Мілгрема) та конформізм (експеримент С. Аша). Так само, обидва дослідження довели, що людина підпорядковується соціуму, існуючим в ньому авторитетам та поведінці більшості. Результати дослідження Мілгрема показали, що 65% здорових людей, які брали участь в експерименті, підпорядковувалися інструкціям експериментатора і збільшували напругу до смертельно небезпечного рівня. Щодо експерименту Аша – 75% випробовуваних підкорилися свідомо помилковому уявленню більшості, принаймні, в одному питанні. Загальна частка помилкових відповідей склала 37%, разом з тим в контрольній групі оду хибну відповідь дала тільки одна людина з тридцяти п'яти.

Але це було в минулому столітті, коли люди були зовсім іншими, а соціум мав більший вплив на особистість, ніж сьогодні. Можна було б сказати так, якби експерименти не були проведені знову, вже у XXI столітті. Експеримент Мілгрема повторили польські дослідники з Університету соціальної психології та гуманітарних наук. В експерименті взяло участь 80 осіб у віці від 18 до 69 років, число чоловіків і жінок було рівним. Половині учасників за винагороду було запропоновано проводити натискання десяти різних кнопок, які нібито повинні були за допомогою електричних ударів різної напруги заподіювати фізичний біль іншій половині випробовуваних (насправді ніхто з учасників не піддавався ударам струму). В результаті було виявлено, що майже 90% учасників готові були піти на це. Також було встановлено, що якщо як жертва виступала жінка, то кількість тих, хто погодилася на заподіяння фізичних страждань, зменшувалася [3].

Експеримент Аша був повторений японськими вченими К. Морі та М. Араї у 2010 році та продемонстрував наступне: 104 учасники в групах по 4 людини повинні були порівняти лінії на картках і вказати на ті, які мали

однакову довжину. Однак в кожній групі 3 учасники одягали окуляри з одним і тим же фільтром, а четвертий – з іншим. Таким способом в групах створювалася більшість і меншість, тому що через різні фільтри учасники бачили різні лінії. Як і в експерименті Аша, учасники давали свої відповіді вголос і по черзі, і учасник, який є меншістю, завжди відповідав третім.

На відміну від експерименту Аша, в новому дослідженні брали участь не тільки чоловіки, але і жінки. В результаті конформність проявляли тільки жінки. Їх результати в точності повторили результати Аша. Жінки, які опинилися в меншості, в три рази частіше давали помилкові відповіді (3.4 з 12 проб; 28.6%, (в експерименті Аша – 4.41 з 12 проб)). Чоловіки ж схильність до впливу більшості не демонстрували [4].

Виходячи з отриманих результатів досліджень впевнено можна стверджувати, що більшість людей, навіть не усвідомлюючи цього, все одно повторює за більшістю, обирає соціально схвалену модель поведінки та підпорядковується авторитету. Додатково ми припускаємо, що це робиться заради покладання відповідальності на інших людей за свої дії. Незалежно від того, якої національності людина, якого вона гендеру та віку – їх вчинки у соціумі повторюються. Чому? Як казав Мілгрем по закінченню свого експерименту: «Вони і є ми з вами».

Психологи виявили, що першопричини соціальної залежності криються в дитинстві:

1. Дитині доводилося випрошувати увагу та любов батьків.
2. Придушення самостійності. Відсутність власної думки, світогляду, підлаштовування під чужі, «правильні» уявлення.
3. Виховання в прояві булінгу та насилля в родині. Придушення волі, крики, образи, психічне та фізичне насилля, пригнічення батьками ініціатив та думок дитини.
4. Прагнення батьків до створення «ідеальної сім'ї». Виховання зразкової дитини, порівняння її з іншими.

Важливим є врахувати аспект психотравми. Не завжди обов'язково ці події розвивалися у дитинстві або умовах родини. Це може бути не коректне слово викладача, образлива фраза від важливої та авторитетної людини, здатна спровокувати відхід особистості в себе [5].

Як правило, виокремлюють ще декілька причин виникнення у людей соціально-залежної поведінки:

- a) Прив'язаність до чужого схвалення.
- b) Занижена самооцінка. Людина з низькою самооцінкою завжди буде вважати думки іншого індивіда, як більш правдиві та вагомі.
- c) Втеча від відповідальності. Такі люди досить часто брешуть та уникають серйозних розмов та питань. За таку людину часто приймають рішення інші, або вказують, як «правильно» треба зробити. Людина не живе своїм життям.

Отже, як висновок можна сказати, що проблема соціально-залежної поведінки була й буде актуальна ще довгий проміжок часу, адже яке б не було розвинене суспільство – всі ми хочемо бути частиною соціуму, бути «своїм», щоб нас приймали та любили. Проблема є актуальною як серед дітей, підлітків, так і дорослих, охоплює всі вікові та гендерні групи. Сучасна диференційна психологія, психологія особистості досліджує мотиви соціальної залежності, засоби її подолання та активним у цьому є розгляд теми асертивної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Чалдіні Р. Б. Психологія впливу / Роберт Б. Чалдіні. Нью-Йорк: Harper Business, HarperCollins Publishers. 2007. 322с.
2. Ерік Берн. Ігри в які грають люди. / Grove Press. 1964.
3. Doliński, D., Grzyb, T., Folwarczny, M., Grzybała, P., Krzyszycha, K., Martynowska, K., & Trojanowski, J. (2017). Would You Deliver an Electric Shock in 2015 році? Obedience in the Experimental Paradigm Developed by Stanley Milgram in the 50 Years Following the Original Studies. Social Psychological and

Personality Science, 194855061769306. URL:
<http://doi.org/10.1177/1948550617693060>

4. Mori, K., & Arai, M. (2010). No need to fake it: Reproduction of the Asch experiment without confederates. *International Journal of Psychology*, 45 (5), 390-397. doi: 10.1080 / 00207591003774485. URL:
<https://doi.org/10.1080/00207591003774485>

5. Рапсон Д. Інглиш К. Похвалили мене, Як перестати залежали від чужої думки і знайти впевненість в собі. Пер, з англ. м. Алітінія Паблішер. 2014.

Сергієні Олена Віталіївна

*професор кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
доктор медичних наук, професор*

Пазій Ольга Петрівна

*здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпровського гуманітарного університету*

Самокіша Діана Сергіївна

*здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпровського гуманітарного університету*

ПОГЛЯД НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ ТА АГРЕСИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ З ПОЗИЦІЙ ДЕВІАНТОЛОГІЇ

Суспільство завжди приділяло значну увагу поведінці та вчинкам людей, які не відповідали соціальним нормам, встановленим в певній країні та суспільстві.

У зв'язку з критичним станом суспільства, загостренням протиріч соціального, економічного, політичного, екологічного характеру в ньому зростає напруга, та деякі представники шукають вихід з цієї ситуації шляхом застосування нетрадиційної поведінки та вчинків, що відхиляються від загальноприйнятих та не відповідають соціальним нормам.

Практично в існуванні будь-якого суспільства присутні ті чи інші відхилення від юридичних, соціальних, психологічних та інших норм.

Вказане супроводжується збільшенням кількості людей, які відрізняються різними видами девіантної поведінки та підвищенням інтересу науковців (соціологів, юристів, освітян, медиків, психологів) до різних аспектів проблеми девіантної поведінки (детермінації, види, ознаки, критерії визначення, структура, типологія) особливо питань її профілактики, корекції та реабілітації.

Терміни «девіантність» та «девіація» були уведені французьким соціологом Є. Дюркгельмом.

Психологія девіантної поведінки знаходиться на межі таких дисциплін, як клінічна психологія, психосоматика, патопсихологія, нейропсихологія, психіатрія, вікова та сімейна психологія, юридична та соціальна психологія, а в останній час навіть виділяють девіантологію, психологію залежної та делінквентної поведінки (В. Менделевич, О. Змановська, Ю. Клейберг) [3, с. 520; 4, с. 288; 5, с. 392].

Не зважаючи на велику кількість наукових та навчально – методичних видань, навіть визначення понять та сутність навчальної дисципліни девіантологія та психологія делінквентної поведінки остаточно не визначені.

Так, В. Менделевич вважає, що психологія девіантної поведінки – це міждисциплінарна галузь наукового знання, яка вивчає «механізми виникнення, формування, динаміки та результатів поведінки, що відхиляється від норми, а також методи та способи їх корекції та терапії [7, с. 392].

Мак-Кагі наголошує на те, що девіантна поведінка не тільки відрізняється від норм та прийнятних в суспільстві стандартів, але і така, що не задовольняє соціальні очікування.

О. Змановська підкреслює, що в теперішній час девіантологія (deviantology) – це наука, яка вивчає девіації (девіантність) і реакцію суспільства на них, тобто соціальний контроль.

Я. Гілінський обґрунтовує думку, що поза динамікою відсутній розвиток, а прояви нестабільності являються лише переходом до нової стійкості. Те, що вчора було девіацією, сьогодні може стати нормою, але важливо, щоб цей перехід відбувався без соціальних зрушень та потрясінь.

Девіація, на наш погляд, може бути пов'язана зі зломом застарілих соціальних стереотипів та появою нових механізмів регуляції суспільного життя і в такому випадку стає позитивною.

В основі багатьох девіацій та основних типів поведінки, що відхиляється від соціальних норм, лежить агресія як форма поведінки та агресивність як психічна властивість особистості.

Вона присутня в реалізації таких почуттів як ревності, заздрість, ворожість та в таких проблемах людства як насилля, геноцид, війни, кримінальна поведінка. А. Личко, який увів в практику підліткової психіатрії поняття «делінквентність», обмежив їм дрібні антисоціальні дії, які не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. Особистість, яка проявляє протизаконну поведінку, кваліфікують як делінквента, а самі дії визначають як делікти від латинського *delinquens* (проступок, провина).

Агресивна поведінка особистості в девіантології виділяється як одна з форм делінквентної поведінки. Під цим терміном розуміють протиправну поведінку особистості – дії конкретної особистості, що відхиляються від встановлених в даному суспільстві та в цей час законів, що загрожують благополуччю інших людей або соціальному порядку і кримінально карані в крайніх своїх проявах. Кримінальна поведінка є перебільшеною формою делінквентної поведінки, яка безпосередньо направлена проти існуючих норм державного життя, чітко виражених в правилах та законах суспільства.

Особистість, яка на життєвому шляху в зрілому віці створює злочини, в підлітковому віці відрізняється дрібними антисоціальними вчинками (прогули уроків, дрібне хуліганство, булінг, крадіжки тощо) [6, с. 25–30].

А. Личко, підкреслює, що такі вчинки невідкарні лише в підлітковому віці, а при перетинанні вікової межі осудні. Ці особи можуть бути осуджені

відповідно до кримінального кодексу на що звертає увагу В. Ковальов. В матеріалах ВООЗ делінквент визначається як особа у віці до 18 років, яка завдає шкоду іншому, а після досягнення повноліття делінквент автоматично перетворюється в антисоціальну особистість.

Одне з самих ґрунтовних досліджень агресії провели Р. Берон та Д. Річардсон, Л. Берковіц, які визначили її як будь-яку форму поведінки націлену на образу та завдання шкоди іншій живій істоті, яка не хоче цього [1, с. 512; 2, с. 352].

Р. Берон наголошує на те, що агресію необхідно розглядати як модель поведінки, а не як емоцію, наприклад злість; не як мотив (наміри нашкодити), не як установку, наприклад расові або етнічні погляди. Тільки дії, які завдають шкоди та збиток живим істотам, можуть розглядатися як агресивні за своєю природою в випадку, коли жертва агресії намагається її уникнути.

До основних форм агресії авторами були віднесені та охарактеризовані: агресія реактивна, ворожа, інструментальна та аутоагресія.

Басс виділив та охарактеризував такі види агресії як фізична активна та пасивна (пряма та непряма), вербальна активна та пасивна (пряма та непряма), дослідження яких він проводив за восьми категоріями та трьома шкалами, що значно розширило та конкретизувало знання з цього питання.

Агресивні вчинки та дії можуть спостерігатися у дитини з самого раннього віку, та вони зводяться до імпульсивних нападів непокірності, яку не вдається подолати дорослим. Детермінують таку поведінку виховні заходи батьків, які перешкоджають дитині досягнути бажаного чи не дозволяють реалізувати програму дій.

У дитини відсутній намір причинити шкоду іншій людині, а така поведінка викликана дискомфортом, фрустрацією та безпомічністю.

Серед причин дитячої агресії також виділяються конфлікти, пов'язані з володінням речами: віддавати чи володіти ними та саме це супроводжується боротьбою, нападами, агресією.

Р. Берон та Д. Річардсон виділили основні фактори, що впливають на формування агресивної поведінки.

Саме в дитячому віці дорослим необхідно направляти зусилля на формування самоконтролю дитини стосовно агресивних вчинків та дій.

Питання безпеки дитини, збереження її життя та здоров'я, формування уміння захистити себе в навколишньому середовищі є вкрай актуальними в системі освіти та виховання дітей і молоді. Разом із тим, останнім часом в учнівських колективах спостерігається тенденція до поширення агресивних і насильницьких дій у поєднанні із залякуванням й цькуванням.

Цькування у школі, шкільне насильство як самостійний об'єкт наукового дослідження вперше було виокремлено в працях скандинавських учених (Д.Ольвеус, К. Лагерспетц, А. Пікає, Е. Роланд, П. Хайнеманн та ін.). Дослідники приділили увагу аналізу психологічної природи цькування, опису видів, форм, а також розробці комплексу заходів щодо запобігання й зниження його поширеності. Аналіз наукової літератури свідчить, що в українській психологічній науці вивчення проблеми шкільного насильства є фрагментарним.

Поряд з цим на сучасному етапі розвитку психології можна спостерігати зростання зацікавленості до цієї тематики в працях багатьох дослідників, які переконані, що фахова допомога учням із відхиленнями в поведінці – важлива ланка в системі психологічної допомоги, зокрема психокорекції, реабілітації та профілактики поведінкових девіацій (М. Алексеєнко, О. Бовть, К. Дамбах, Д. Дікова-Фаворська, О. Дроздов, О. Дубровська, Н. Жигайло, В. Жуковський, Н. Зимівець, М. Іванчук, З. Карпенко, Е. Кіричевська, Я. Колодзейчик, К. Коруба, С. Максименко, Н. Максимова, Ю. Малієнко, І. Мамайчук, В. Моргун, В. Москалець, О. Паркулаб, І. Пасічник, М. Смірнова, О. Татенко, Т. Титаренко, С. Томчук, Л. Шинкарук-Корзун, Н. Чепелева, М. Ясеновська, Т. Яценко та ін.).

Таким чином, булінг в освітянському середовищі свідчить про високий рівень агресивності як особистісної особливості дитини та розповсюдженість

агресивної поведінки як засобу вирішення конфліктів. Ця ситуація потребує уваги педагогічної спільноти, запровадження профілактичних та корекційних заходів.

Список використаних джерел

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб, 2001. 512 с.
2. Бэрн Р, Ричардсон Д. Агрессия. СПб, 1999. 352с.
3. Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других отклонений. СПб, 2004. 520 с.
4. Змановская Е.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения).М.: Академия, 2007. 288 с.
5. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: учебное пособие. М, 2016, 392 с.
6. Личко А.Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков. М, 1999.
7. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения: учебное пособие. М., 2011. 392 с.

Складановська Марина Григорівна
*керівник психологічної служби
Придніпровської державної академії
будівництва та архітектури
доктор філософії*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

Проблема якості освіти в Україні стає сьогодні вкрай актуальною. Центральною ланкою системи забезпечення якості є освітній процес. Саме в

освітньому процесі ми чекаємо на суттєві інновації, які, перш за все, матимуть людиноцентричний характер.

Мета доповіді – аналіз психологічних чинників забезпечення якості сучасної вищої освіти.

Метою застосування інноваційного навчання у вищій школі є формування особистості компетентного професіонала, здатного до самостійних пошуків, розв'язання нестандартних задач в професійній діяльності і соціальній сфері, особистісного самовдосконалення.

Які ж засоби наближення цієї мети під час навчання?

Перш за все це розвиток вищих потреб особистості: пізнавальних, естетичних, самоактуалізації; розвиток внутрішньої мотивації пізнавальної діяльності і самовдосконалення. Звичайно, розвиток пізнавальних потреб особистості починається не в вищому навчальному закладі, а значно раніше: в дитинстві, в сім'ї, в школі. Але атмосфера в стінах вищого навчального закладу, індивідуальний стиль викладача, обрані форми і методи організації занять, керівництво пізнавальною діяльністю студентів, спілкування педагога зі студентами впливають на формування *пізнавальних мотивів учіння*. У випадку сформованого пізнавального мотиву учіння студент отримує задоволення від пізнання нового, від процесу розумової діяльності, своїх досягнень. Позитивний вплив мають також мотиви престижу як в процесі навчання, так і спрямовані в майбутнє – очікування професійної компетентності й досягнень в майбутній професійній діяльності. Задоволення від спілкування з високорозвиненою, духовно багатою людиною, від відчуття себе частиною інтелектуальної спільноти має не аби яке значення у формуванні позитивної мотивації й розвитку вищих потреб особистості.

Організація пізнавальної діяльності студентів обов'язково містить прийоми та засоби, що допомагають активізувати процеси уваги, сприйняття і продуктивного мислення. І тут виникає наступна проблема: навчити прийомам і способам самостійної роботи вчорашніх школярів, запровадити ефективні способи організації та контролю самостійної роботи студентів старших курсів.

Основні навички й уміння самостійної роботи повинні формуватись в середній школі, однак найчастіше цього не відбувається. Базові інтелектуальні уміння (розумові операції), необхідні для успішного навчання у вищому навчальному закладі, у багатьох першокурсників відсутні: способи змістового перероблення тексту, пошуку інформації, систематизації, класифікації, аналізу, порівняння, узагальнення. Високий рівень загального інтелектуального розвитку, пам'яті, мислення, сприйняття, уявлення, уваги також залишається ідеальною моделлю студента, що незначно корелює з реальним рівнем розвитку пізнавальних психічних процесів у першокурсників. Не маючи цих умінь, першокурсник не здатен переробити запропонований обсяг інформації (особливо ту частину, що відведена на самостійне вивчення). Результати дослідження свідчать, що завдяки зусиллям викладачів, матеріал лекції вважають зрозумілим 67% опитаних, 90% вважають, що вони вміють конспектувати лекцію, хоча насправді це виявляються записи під диктування в повільному темпі. Конспектувати ж матеріал першоджерела, писати реферати вміють, по їх власній оцінці, 51% опитаних.

Саме цей вектор процесу адаптації першокурсника є, на наш погляд, ключовою ланкою у формуванні цілісної соціально-професійної компетенції майбутнього фахівця, її інтелектуально необхідного й особистісного рівня. Таке формулювання питання вимагає спеціальної програми навчання способам інтелектуальної діяльності, спеціальних завдань для розвитку розумових операцій, когнітивних процесів, організації своєї навчальної діяльності.

Інноваційні освітні технології спричиняють пошуки нових форм контролю, засобів його ефективності і якості. Основні функції педагогічного контролю – діагностична, навчальна, виховна. Найчастіше ми застосовуємо поточний контроль, тематичний і підсумковий. Форми контролю – контрольні роботи, тести досягнень, заліки, екзамени, захист курсових, лабораторних, проектних робіт, відповіді на семінарських і практичних заняттях. Оцінка –

висновок викладача щодо відповідності знань і умінь студента тим критеріям, що мають бути виголошені на початку вивчення дисципліни. При оцінюванні результату, викладач з'ясовує причини помилок, підказує студенту, на що треба звернути увагу при перездачі або в наступному контролі, а не тільки повідомляє числовий аналог в балах.

Але є деякі застереження:

- Не підлягає контролю те, що засвоєно на рівні ознайомлення (ООз).
- Збільшення кількості завдань не підвищує якості контролю, якщо вони не охоплюють всі передбачені види пізнавальної діяльності.
- Репродуктивні і продуктивні види завдань повинні мати різні вагові коефіцієнти при виведенні підсумкової оцінки.

При рейтинговому оцінюванні на початку вивчення дисципліни студент повинен мати інформацію про оцінку в балах кожного завдання, кожної форми роботи і терміни їх виконання. Отже, своєчасне виконання завдання підвищує оцінку, стимулюючи систематичну роботу студента. Механізм рейтингового контролю дає можливість оцінити рівень мотивації студента до навчальної діяльності протягом семестру, а також реалізувати виховну і навчальну функцію контролю у випадку зворотного зв'язку викладача зі студентом та при аналізі результатів поточного контролю.

І ще хочу підкреслити, що створення спокійної, доброзичливої психологічної атмосфери сприяє поліпшенню як емоційного стану студентів, так і результатів контролю.

Отже, основні педагогічні вимоги до контролю такі: індивідуальний характер, різноманітність форм, об'єктивність, диференційований підхід, єдність вимог, гласність, доброзичливість.

Підсумки. Звичайно, недостатнє фінансування є одним з найсуттєвіших бар'єрів впровадження інноваційних змін в освітянський процес. Але не єдиний. Необхідні вимоги інноваційної діяльності педагога і підвищення якості освіти, на наш погляд, такі:

- відбір змісту з урахуванням аудиторії (курс, спеціалізація, особистісний досвід, денна або заочна форма навчання);
- вибір методів і форм навчання з урахуванням зони найближчого розвитку студента, з урахуванням психологічних особливостей даного віку;
- застосування методів, прийомів, які активізують пізнавальну діяльність студента;
- створення мотивації до продовження навчання;
- встановлення зворотного зв'язку з аудиторією, гнучке реагування на педагогічні ситуації, що виникають протягом заняття;
- вміння аналізувати реалізацію свого плану заняття, враховуючи недоліки та позитивні моменти організаційного етапу та їх причини;
- сполучення прогностичної та рефлексивної діяльності педагога (вміння враховувати результати аналізу при плануванні майбутніх занять);
- створення сприятливого емоційного клімату, доброзичливої атмосфери на заняттях;
- отримання позитивних емоцій як студентами, так і викладачем;
- можливості вибору студентом особистісно-орієнтованих дисциплін на всіх курсах;
- підвищення психолого-педагогічної компетенції викладачів і кураторів груп;
- збільшення кількості індивідуальних консультативних годин з відповідним корегуванням навантаження викладача;
- суб'єкт-суб'єктне спілкування викладача і студентів.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту» 01.07. 2014 № 1556-VII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/1556-18>

2. Складановська М.Г. Інноваційне навчання: активізація пізнавальної діяльності студентів. Навч. посібник. Видання друге, доповнене. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2014. 108 с.

Сухомлин Світлана Вікторівна
викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПСИХОЛОГА

На відміну від робочих професій, у професійному консультуванні дуже важко оцінити, виміряти результат роботи. Річ у тому що немає чітких критеріїв роботи з клієнтом. Коли людина приходить із запитом, то висловлюється загальними фразами у які можна вкласти дуже різний сенс. Клієнт не знає у чому саме причина його стану або що з цими емоціями робити, тому відповідальність за екологічність процесу терапії або консультування цілком на консультанті.

І тут трапляється перше протиріччя з одного боку це гарне та глибоке спілкування, а з іншого таке спілкування є роботою для терапевта і має чіткі границі як часу (година або година тридцять) в залежності від типу консультування. Терапевт та клієнт не спілкуються у звичайному житті і як би довго не тривало консультування воно повинно закінчитися.

Загалом в етичному кодексі можна виділити такі аспекти:

- Відповідальність – як було зазначено вище терапевт несе відповідальність перед клієнтом та суспільством. Коли людина знаходиться у процесі консультування її старі рани, травми, та нинішні відносини переживаються нею емоційно гостріше. І терапевт може з легкістю вплинути на них. Але важливо зазначити, що професійність це не вплив, а надання можливості людині обрати що вона хоче і може зробити зі своїми стосунками.

- Компетентність – знов таки як клієнт може визначити компетентного спеціаліста, якщо він сам у цій сфері не розбирається? На жаль через це в

суспільстві є недовіра до психологів, а також плутанина психології із паропсихологією, астрологією та магією. Оскільки в нашій країні психологічної ліцензії нема то залишається психотерапевтичне середовище та постійне підвищення кваліфікації. Щодо клієнтів то є загальні положення саме психологічні – зустрічаємося один раз на тиждень або два у крайніх випадках, психолог не має права давати прямі поради, ставити діагноз, або призначати препарати. Крім того, є питання з якими фахівець працює, а є такі що не є його спеціалізацією. Якщо людина знає все, це викликає питання.

- Захист інтересів клієнта – у першу чергу мається на увазі, що клієнт сам висловлює бажання як розпочати терапію, так і завершити коли вважатиме за потрібне. Окрім того, є правило СТОП тобто клієнт може не розповідати не відповідати, якщо не хоче. Це психологічна безпека клієнта. Ще один аспект, не давати прямих порад це також про безпеку. Розуміння добре чи погано суб'єктивно, тому прямі поради можуть не тільки не допомогти, але й нашкодити клієнту. Психолог не змінює реальність, а дає можливість людині адаптуватися до реальності, або змінити її, але, бо він це бачить, навіть якщо психолог вважає інакше.

- Конфіденційність – перше що лякає людину яка замислюється над тим, щоб звернутися до психолога це «мабуть, зі мною щось не так» й, як можна розповідати по суті незнайомій людині особисті переживання. Професійний психолог не має права розголошувати інформацію яку надавав клієнт ані в особистому, ані в професійному житті. Однак виключанням є супервізія та інтервізія. Збереження кодексу у цьому випадку буде те що: психолог не розголошує ім'я клієнта та група не дає оцінку клієнту. Зустріч суто професійна та присвячена можливостям наступного етапу консультування, як допомогти клієнту досягти мети, або бажаного стану. Таким чином деякі навчальні проєкти які запрошують на демонстративні сесії польових клієнтів порушують правило конфіденційності, оскільки ми не можемо заздалегідь знати як глибоко зайде така «навчальна» консультація. Даний пункт також має свої особливості у разі консультування залежних, та

дітей. У цьому випадку є замовник – який сплачу консультації. У такому разі психолог також не має права розповідати про суть розмов та емоційний стан клієнта. Та зобов'язаний проводити додаткову зустріч із замовником та давати загальне уявлення про психологічний стан клієнта. Але головним усе одно залишається клієнт.

- Етичні правила психологічних досліджень – психологія така ж наука як і багато інших. Існує багато методик які допомагають дізнатися про психоемоційні вольову та інші сфери особистості. Але чистоту експерименту легко порушити. Якщо методик забагато – людина просто втомлюється і відповідає аби як, якщо замало – картина не повна. Слід також враховувати емоційний стан та динаміку. Що стосується проєктивних методик, то вони достатньо інформативні, але є свої особливості. По перше інтерпретація багато в чому залежить від досвіду терапевта, по друге ці результати частіше за все ситуативні. Тому етика тут буде в інтерпретації з приміткою на даний час, або на мою думку. З анкетними методиками дещо простіше вони дають більш об'єктивну картину та коли ми працюємо з групою краще робити їх з шифром, або анонімно. Наше суспільство схильне до надавання ярликів.

- Професійна кооперація – тут мається на увазі приналежність до професійного середовища. Належність до певної психотерапевтичної школи у рамках якої спеціаліст може професійно розвиватися. На жаль зараз важко сказати яка організація більше чи менше дотримується кодексу оскільки методи дуже різні то і поведінка психолога не стандартна. Якщо терапевт алані тик не має права багато говорити з клієнтом та виказувати емоції, щоб уникнути перенесення, то для клієнт центрованого, або тілесноорієнтованого терапевта демонструвати емоції дуже важливо. Крім того, дуже важливий зв'язок з іншими спеціалістами. Зараз дуже модна психосоматика та альтернативні методи корекції станів. Професійний психолог мая знати свою сферу впливу та допомоги та мати інфраструктуру фахівців інших спеціальностей. Так часто людина приходить з проблемою порушення сну та млявістю, а у процесі розмові стає зрозуміло що це вже депресія. Професіонал

з цим не працює, бо це психіатричний діагноз і потребує медикаментозного втручання. Також дратівливість та неконтрольований емоційний стан може бути спровокований проблемами із щитовидною залозою. Тобто психолог має працювати в команді.

- Кваліфікована пропаганда психології – у пострадянському просторі багато про що не говорять багато емоцій не сприймається. Часто консультація це пояснення того, що людині властиво гніватися та розчаровуватися і т.д. Тому було б дуже корисно розповідати про психологічні явища людям починаючи зі школи й далі.

Зараз усе більше людей цікавляться психологією, на жаль частіше це питання як змінити когось поряд, але це теж крок уперед до розуміння власних переживань.

Список використаних джерел:

1. Байер О. О. Життєві кризи особистості: навчальний посібник / О. О. Байер. Дніпро: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 244 с. URL: http://distance.dnu.edu.ua/ukr/nmmateriali/documents/lectures_crises.pdf

Эльжбета Сава-Чайка

Университет международных отношений и общественной коммуникаций в Хелме

СТЕРЕОТИПЫ ЖЕНЩИНЫ В ПОЛЬСКОЙ ПРЕССЕ ПОСЛЕ 1945 ГОДА

Первая информация, касающаяся женщин, появилась уже в одном из декабрьских номеров «Гласа Народа» от 1944 года. Выходящая в Люблине газета – первая на освобожденной от немецкой оккупации территории – направила воззвание к женщинам с высшим образованием, выпускницам юридических и экономических факультетов, а также к женщинам, имеющим политехническое образование. Им предлагалась работа во вновь созданном управлении по вопросам Труда и Социальной Защиты РКWN на постах

младших инспекторов по вопросам труда с не очень четко определенными компетенциями¹.

В соответствии с обязывающей в то время идеологией, партийная пресса представляла женщин – героинь войны. Статьи «Товарищ Лена»², «Товарищ Ванда»³ описывали конспиративную деятельность женщин, подчеркивали их активное идеологическое участие и борьбу с оккупантами. В качестве антитезиса положительных черт польской женщины, в партийной прессе того времени появлялась английская аристократка Леди Астор, уход которой с политической сцены комментировал публицист «Гласа Народа»: «Леди Астор исчезла с политической арены. Это добрый знак, что союзническое население Великобритании не хочет иметь дела с реакционными, фашиствующими скандалистами»⁴.

8 марта 1945 года впервые на освобожденных территориях Польши отмечался Международный Женский день. По примеру советских периодических изданий, в этот день в «Гласе Народа» появились следующие лозунги: «Да здравствует Ванда Василевская – борец за польскую демократию», а также «Слава Матерям, которые, несмотря на немецкие преследования, сохранили польские традиции в своих семьях». Первые предвестники, свидетельствующие об изменении социальной роли польских женщин, появились в опубликованной в тот день статье «Женщина в жизни народа», в которой была описана история борьбы женщин за эмансипацию и диагностирована современная ситуация польских женщин. При помощи социалистических неологизмов ситуация была представлена следующим образом: «В качестве эталона предлагаются женщины – жрицы домашнего очага. Женские массы пассивны и неорганизованны. (...) Женские массы не охватили всех сфер жизни. Только в Советской России дело обстоит иначе. Советские женщины освободились от предрассудков и, наряду с мужчинами,

¹ «Глас Народа», № 15 от 2 декабря 1944 года

² Там же

³ «Глас Народа», № 26 от 15 декабря 1944 года

⁴ «Глас Народа», № 19 от 7 декабря 1944 года

трудятся на благо государства. Из ограниченной «домашней курицы» женщины превратились в сознательных граждан. (...) Сегодня, когда создается польское государство, перед женщиной-полькой стоит задача наравне с мужчиной строить польскую демократию. Мы должны войти в Народный Совет, в Союз Крестьянской Взаимопомощи, в Кооперативные Организации. Мы должны проявить себя в каждой сфере жизни»⁵.

Эта статья явилась программным предвестником новых требований и ожиданий, но одновременно и возможностей, которые предоставлялись польским женщинам в новой общественно-политической ситуации.

Претворением в жизнь лозунга о профессиональной активности стало направление на работу создающимися по всей Польше Бюро по Трудоустройству, в первую очередь тех женщин, чьи мужья, отцы, братья и сыновья (единственные кормильцы семей) погибли во время войны. В этот же период была начата акция «AZ», которая состояла в том, чтобы организовать трудовые кооперативы для многодетных женщин зрелого возраста. С целью ликвидации безработицы среди женщин, специально для них организовывались интервенционные виды работ. Мероприятия такого рода были подробно описаны на страницах профсоюзных газет в 50-е годы⁶. В связи с политикой, осуществляемой государством, женщины получили более свободный – по сравнению с довоенным временем – доступ к разного уровня учебным заведениям, а кроме этого, им были предоставлены более широкие возможности получения образования в заочной и вечерней системах обучения, а также возможность повышения квалификации на разного рода курсах. Стереотип пятидесятых годов в ПНР – это женщина, которая одновременно работает и учится, женщина, которая, не смотря на многочисленные семейные обязанности, прекрасно сочетает в себе все эти общественные роли, а кроме этого, являющаяся активисткой, увлеченной новой действительностью и целиком посвящающая себя социализму.

⁵ В жизни народа (В:) «Глас Народа», № 54 от 8 марта 1945 года, с. 2,3,4

⁶ Плешко В., «...имеет равные права с мужчиной...» (В:) «Глас Народа», № 58 от 8-9 марта 1952 года

Контраргументы по вопросу эмансипации женщин появились одновременно со статьями об эмансипации, которые печатались в партийной и правительственной прессе 40-х и 50-х годов.

Пресса, причем не только католическая, искала личностных примеров для женщин, которые не хотели отождествлять себя с Вандой Василевской. В июньском номере 1945 года общественно-культурного еженедельника «Возрождение» Ханна Морткович напомнила читателям об общественной деятельности педагога Стефании Семполовской, о ее альтруизме и героической смерти при спасении детей во время пожара⁷. Несколько иным способом образ женщины был представлен в том же еженедельнике «Возрождение» от 6 июля 1956 года. Автор статьи под симптоматическим названием «Разложение семьи» Ежи Вышомирски за исходную точку своих размышлений взял семейный кризис, вызванный разлукой супругов во время войны. После возвращения домой из лагерей, плена или с принудительных работ не всегда было легко вновь создать благополучную семью. Вне дома, как правило, пребывали мужчины. Во время войны именно женщины брали на себя содержание семей в трудных военных условиях. Женщины были вынуждены самостоятельно справляться с жизненными тяготами, принимать решения, касающиеся их самих и домочадцев, и после того, когда они справлялись с этой ролью, не всегда охотно возвращались к традиционным патриархальным отношениям, чего от них требовали возвратившиеся с войны мужчины. Автор этой статьи именно на женщин возложил вину за то, что мужчины не были в состоянии приспособиться к новой для них ситуации. Вышомирский пишет: «В Польше есть много женщин, которые не удержались на той моральной высоте, которой требовали от них обязанности жены и матери. (...) Многие из польских женщин – несмотря на романтический образ, в который их облекла наша поэзия и традиция – отличались и отличаются легкостью восприятия понятий в сфере любовных отношений, а, кроме того –

⁷ Морткович-Ольчакова Х, Воспоминания о Стефании Семполовской (В:) № 28 от 10 июня 1945 года, с. 3

странной тягой к иностранцам. (...) В Лодзи пребывает большое количество итальянских и французских военнопленных, и можно наблюдать, как быстро они находят себе подруг. А ведь у каждой из них может быть муж или жених. (...) Даже если принять во внимание всепобеждающий зов инстинкта, то многое в поступках наших женщин не находит для себя оправдания»⁸. Далее в той же статье автор истинно библейским языком клеймит незамужних и замужних женщин за то, что они во время войны рожали внебрачных детей. При этом основной причиной обеспокоенности автора является тот факт, что «незамужним женщинам в такой ситуации будет сложно найти себе мужа». Автор высказывает свою искреннюю солидарность с обманутыми мужьями, однако благосклонно спрашивает: «Как решить проблему вероломности жены? (...) Ибо мужчины бывают снисходительными по отношению к самим себе, но суровыми по отношению к грехам своих супругов». Кроме этого, автор соболезнует тем мужьям, жены которых стали жертвами насилия во время войны, в особенности во время варшавского восстания. Он с горечью размышляет о моральных страданиях мужчин, которые «смотрели на поругание своих жен». Последствий насилия в психике женщин автор, однако, не замечает. И хотя в последнем абзаце он называет себя «сторонником так называемого (популярно) сознательного материнства», однако в цитируемом тексте ничего на это не указывает. Напротив, вся статья написана с позиции мужского шовинизма и эгоизма, раздутого до необъятных размеров. Текст этой статьи изобилует множеством стереотипных картин, касающихся роли женщины и ее потребностей. Автор вообще не замечает того, что война не только опустошила психику людей, но также вынудила женщин всех общественных прослоек принимать более активное участие во всех сферах жизни, убедила женщин в том, что они в состоянии справиться с любой, даже самой экстремальной ситуацией. Вышомирски не замечает того, что после трагического военного опыта невозможным было возвращение (в том числе

⁸ Вышомирски Е., Разложение семьи (В:) «Возрождение» от 8 июля 1945 года

по экономическим причинам) к традиционной роли женщины-домохозяйки, находящейся на содержании мужа и самостоятельно ничего собой не представляющей.

В одном из очередных номеров «Возрождения» в полемику с Вышомирским (и не только) вступил Чеслав Милош, который обращал внимание читателей на те изменения в обычаях, которые произошли в XX столетии и которых, казалось бы, не замечает Ежи Вышомирски. Милош не соглашался с тем, что вина за разложение института брака возлагается на женщин; он пишет, что после войны распались браки, прежде всего, неудачные или же браки по расчету, а военная эмансипация женщин только ускорила их неотвратимый конец. «Я не верю в то, чтобы страдания военных лет ничего не дали людям чувствующим. Несомненно, они дали несколько более трезвую оценку вопроса супружеской измены. (...) Сфера секса зависит от перемен в обычаях, которые происходят повсеместно. Правом и обязанностью писателя является содействие тем обычаям, которые больше не будут приносить человечеству новых, ненужных страданий. (...) Тогда зачем беречь эти вопросы так, словно мы живем в XIX столетии? Грош цена тому убеждению, что супруги, которые встречаются годы спустя, не могут быть счастливы из-за того, что у них были другие связи. Не правильнее было бы сказать, что решающим фактором здесь является не глубина психологии самца, а дружба и симпатия разума, которые объединяют супругов? (...) Это неправда, что польские женщины отличаются каким-то особенным легкомыслием в понимании вопросов, связанных с любовной сферой. В то время как правдой является факт, что такой свободы в сфере любовных связей, которая свойственна женщинам в Швеции или Англии, у нас нет. (...) Может, не следует излишне вдаваться в философию и все усложнять – лучше освободить людей от романтического наследия, показать им счастье как произведение вдумчивости и сочувствия»⁹.

⁹ Милош Ч., *Еще раз о браке*, «Возрождение» от 29 июля 1945 года

Эти две диаметрально противоположные позиции будут постоянно присутствовать на страницах прессы в течение всего периода социалистического реализма, сохраняя относительное равновесие. Перевес одной из представленных точек зрения был следствием как текущей политической и общественной ситуации, так и необходимости привлечения женщин на работу; женщин призывали либо сидеть дома и воспитывать детей, либо активно заниматься профессиональной деятельностью. Для этого использовался целый арсенал медиальных средств, из которых самым доступным была пресса и кино того времени, которое создавало образы желаемой профессиональной активности женщин в таких, к примеру, картинах, как «Приключение в Мариенштате» или «Ирена домой».

Существенным изменением, вызванным новым строем, было введение гражданского семейного права. Дискуссия по поводу этой проблематики проводилась на страницах «Возрождения», где были представлены аргументы как сторонников, так и противников нового законодательства. Расширения прав и возможностей для женщин требовал Болеслав Дудзиньский в своей статье «Это ждать не может», где он приводил аргументы в пользу введения гражданского семейного права¹⁰.

Противоречивые точки зрения были представлены на страницах еженедельника «Тыгодник Повшехны». Письма тогдашних читателей дают возможность определить близкие послевоенным католическим кругам стереотипы женщин и желаемые культурные эталоны. Читатели еженедельника «Тыгодник Повшехны» негативное следствие разводов усматривали в неуверенном будущем детей из разбитых семей, и в «клейме», которое ставилось на них как на детях, родители которых развелись¹¹.

В своих письмах читатели описывают стереотип разведенной женщины (не разведенного мужчины!!!!), а также обуславливают супружескую

¹⁰ Дудзиньски Б., *Это ждать не может*, «Возрождение» № 32 от 12 августа 1945 года

¹¹ Такое отношение к детям из разбитых семей для автора является совершенно непонятным ни в 1945 году, ни в 1994 году, когда в KUL (Люблинский Католический Университет) мы встречаем одинаковые оценки разводов и судеб детей из разбитых семей.

верность допустимостью разводов, причем ношение обручального кольца якобы должно положительно влиять на моральные принципы его владельца(?)¹².

Пресса, связанная с римско-католической церковью, представляла единый стереотип женщины, подчеркивая значение христианских ценностей. Небольшим изменениям подвергались только политические акценты. Так уже в июле 1945 года «Тыгодник Повшехны» напомнил о Королеве Ядвиге, подчеркнул ее черты как святой, женщины и правительницы с особым нажимом на ответственность правительницы за судьбы народа¹³.

В другой статье этого же периода, посвященной замученной немцами на Ораве польской деятельнице, мы находим следующие определения: «Юзефа Махай-Микова, одаренная небывалым умом, силой воли, истинно мужским (!) спокойствием и рассудительностью, гражданским мужеством. (...) Ее камера в тюрьме на улице Мотелупих напоминала монастырскую келью. (...) Это одна из тех женщин, которые войдут в нашу мартирологию как образец патриотизма и волевой закалки»¹⁴. Так же, как и в партийно-правительственной прессе, здесь особо выделался героизм жертвы. Однако распределение акцентов было несколько иным. Подчеркивалась религиозность и преданность Богу, а также «мужские» черты характера героине статьи, которые позволили ей продержаться в особо трудных моментах. Эти черты рассматривались положительно в отличие от – по всей вероятности – черт женских, которые в статье даже не упоминаются.

В этот период католическая пресса опубликовала обращение Папы Римского к женщинам, призывающее их к активному участию в построении и организации обществ, в которых они живут. «Ваша обязанность – это полная отдача своих сил делу организации общественной жизни. Когда женщина посвящает себя важному делу публичной жизни, семья и общество получает

¹² *Дискуссия о гражданском семейном праве*, «Тыгодник Повшехны», № 17 от 15 июля 1945 года

¹³ Стшелецка А., *Напоминание о Королеве Ядвиге*, «Тыгодник Повшехны», № 17 от 15 июля 1945 года

¹⁴ Сосновски К., *Оравская народная деятельница*, «Тыгодник Повшехны» №г 29 от 7 октября 1945 года, с. 8

от этого ощутимую пользу. Активное избирательное право является необыкновенно эффективным оружием при выполнении общественных и религиозных обязанностей женщины. Совесть приказывает принимать участие в выборах. Ни одна женщина не может согласиться с тем, чтобы поддерживать только один общественный класс. (...) Дорога женщин к избирательной урне – это дорога к миру»¹⁵.

17 февраля 1946 года на страницах еженедельника «Тыгодник Повшехны» большую статью, посвященную общественной роли женщин, опубликовала София Старовойска-Морстинова. Стереотип женщины, описанный в этой статье, диаметрально противоположен стереотипу, предлагаемому партийной и правительственной прессой. Исходным пунктом анализа является утверждение, что эмансипация победила. Однако она дала женщинам новые права и не сняла с них прежних обязанностей. Женщины, в особенности образованные, хотят работать, поскольку работа им интересна даже в том случае, если оплачивается не совсем эквивалентно. Работа дает женщинам независимость. «Работающие женщины на самом деле не зарабатывают, поскольку даже самый малый заработок уходит из семьи на пошив, ремонт и чистку. (...) Работа по дому, будучи эксплуатацией возможностей и экономности, является работой необычайно рентабельной, но неэффективной вне дома, поэтому у женщины, приносящей к первому числу пусть даже скромную зарплату, чувство исполненного долга намного выше»¹⁶. Автор критически оценивает женщин, отвергающих традиционную модель семьи, и возлагает на них вину за кризис семейной жизни. Автор доказывает, что «вопрос брака и семьи и вопрос профессиональной жизни находятся в разных измерениях. В жизни мужчины эти вопросы являются взаимодополняющими, а в жизни женщины – наоборот»¹⁷. Женщина не образована для брака. Способ ее образования должен «двигаться по пути ее

¹⁵ «Тыгодник Варшавски» № 1/1945, с. 5

¹⁶ Старовойска-Морстинова С., *Победа женщины*, «Тыгодник Повшехны», № 7 от 17 февраля 1946 года, с. 1-2

¹⁷ Там же, с. 2

женских способностей и возможностей». По мнению автора, настоящее равноправие не состоит в том, чтобы брать на себя чужие обязанности, а в том, чтобы отвоевать себе право на то, чтобы иметь собственные обязанности. Женщины должны осознать факт, что они другие.

Совершенно противоположные роли определяют для женщин «Глас Труда» и «Пшыячулка» в 50-е годы. В этих изданиях доминирующими являются два стереотипа: работница и пламенная активистка. Одновременно, при помощи тех товаров и услуг, которые в то время рекламируются в журнале «Пшыячулка», можно увидеть другой, вневременной стереотип женщины, интересующейся модой (реклама портных, меховщиков, обувных магазинов), внешностью (реклама косметики, парфюмерии, косметических кабинетов), собственным здоровьем и здоровьем своей семьи (реклама витаминов, лекарственных и укрепляющих средств).

Для пропаганды профессиональной активности женщин привлекали даже детей, которые принимали участие в пропагандистских политических акциях. «Глас Труда» описывал одну из таких акций, когда 14-летняя ученица объясняла жителям своей деревни под Белостоком принципы нового строя и новой политики и призывала осуществлять обязательные поставки (как утверждают – успешно)¹⁸. Наряду с этим течением в прессе начали появляться умильные фотографии с изображением, например, девочки, с улыбкой смотрящей на младенца, с подписью «Маленькая Мамочка»¹⁹.

В качестве ответа на критику по отношению к военной обязанности женщин, которая прозвучала в еженедельнике «Тыгодник Повшехны», «Пшыячулка» разместила фотографию женщины в военной форме с маленькой девочкой на руках. Фотография была подписана так: «Мама, ты боролась за мир для меня, а теперь ты его береги! – говорит маленькая Хануся своей маме Малгожате Венец, заслуженному солдату Войска Польского»²⁰.

¹⁸ Цесельски С., *14-летняя Петронела Белецка – друг и советчик Бялокур*, «Глас Труда», № 104 от 2 мая 1952 года

¹⁹ «Пшыячулка», № 50 от 11 декабря 1949 года

²⁰ «Пшыячулка», № 4 от 22 января 1950 года

Доминирующим личностным эталоном 50-х годов были женщины-активистки, которые в первую очередь должны бороться за сохранение мира. В редакционной статье «Глас Труда» под названием «Защищая жизнь», автор показывает воистину прометейскую роль советских женщин: «В борьбе за мир во всем мире в первых рядах стоят советские женщины. (...) Образцом и вдохновением для польских женщин стали советские женщины – героические дочери великой страны, строящей коммунизм. (...) Женщины должны помешать планам американских империалистов и их приспешников. (...). Мы решительно высказываемся за то, чтобы сохранить материнские права и требуем не губить жизнь, которую мы даем».²¹

В то время как в Польше основной обязанностью активистки была борьба за то, чтобы деревня осуществляла обязательные поставки, а промышленность выполняла план. В статье «Такой труд является эффективным» описывалась деятельность товарища Иоанны Вуйчикевич – секретаря Сельского Совета, которая прекрасно совмещает профессиональную деятельность с общественной работой, а к тому же справляется с обязанностями матери двоих детей²². Стереотипы активистки и работницы очень часто объединялись в лозунгах по случаю какого-нибудь события, например: «Женщины борются за Мир и 6-летний План». Обязательным личностным примером все чаще становилась женщина, продвигающаяся по служебной лестнице, как в профессиональном смысле, так и в смысле характера выполняемой работы. Сравнивались заработки женщин, работающих в качестве домохозяек и профессионально обученных работниц, получающих зарплату, большую почти в пять раз²³. «Глас Труда» сообщал «В чем состоит разгадка производительности труда тов. Дзиклинской и тов. Терлецкой», которые работают на Металлургическом Комбинате «Зигмунт» и выполняющих 1000 (!!!) % нормы. Такие результаты были возможны – по мнению газеты –

²¹ *Защищая жизнь*, «Глас Труда», № 58 от 8-9 марта 1952 года

²² *Такой труд является эффективным*, «Глас Труда», № 240 от 1 сентября 1951 года

²³ «Глас Труда», № 101 от 29 апреля 1952 года

благодаря науке и рационализации труда. Обе работницы призвали остальных работников комбината начать соцсоревнование.²⁴

«Глас Труда» подчеркивал необходимость повышения квалификации уже работающих женщин. В статье «Растут кадры женщин-специалистов» мы читаем: «На Познаньской Сигаретной Фабрике были проведены курсы повышения квалификации для 20 % работниц, обслуживающих станки. Партийная организация, Рабочий Совет и руководство фабрики поставили перед собой высокую цель обучить женщин профессиям фрезеровщика, токаря, слесаря и механика оборудования. (...) Благодаря этому в 1951 году Фабрика смогла предоставить Заводу им. Сталина в Познани 15 высококвалифицированных специалистов, а на освободившиеся места поставить женщин, которые закончили курсы повышения квалификации»²⁵.

В 50-е годы повсеместным личностным примером, о котором писала пресса, были женщины, получающие образование в учебных заведениях разного уровня. Стереотипом, упоминание о котором встречалось чаще всего, была студентка из деревни или рабочей семьи, которая успешно училась в учебном заведении. В журнале «Пшыячулка» была напечатана статья о студентке III курса математического факультета Геновеве Яжомбэк, – девушке из многодетной деревенской семьи. В описанном примере указывается на то, что наряду с изменением образовательного статуса, изменился также цивилизационный статус девушки – в связи с ее переездом из деревни в город²⁶.

В партийной и правительственной прессе того времени, а также в печатном издании Профсоюзов «Глас Труда», негативным стереотипом все чаще становилась сплетница, критикующая отсутствие товаров и вспоминающая старые, добрые довоенные времена. Как правило, сплетницы

²⁴ Шуберт А., *В чем состоит разгадка производительности труда тов. Дзиклинской и тов. Терлецкой*, «Глас Труда», № 61 от 30 апреля 1952 года

²⁵ *Растут кадры женщин-специалистов*, «Глас Труда», № 61 от 12 марта 1952 года

²⁶ «Пшыячулка», № 9 от 4 марта 1951 года

были представительницами мещанского сословия и не одобряли перемен, являющихся следствием нового строя²⁷.

В 40-е и 50-е годы в Польше укрепился стереотип женщины-труженицы, которая пользовалась не существующими прежде благами, такими как ясли, садики и группы продленного дня. В течение первых десяти лет послевоенного периода образование получило целое поколение женщин, для которых работа была одним из естественных элементов жизни. Молодые польки уже не должны были преодолевать психологических и социальных барьеров, тем более что практически вся пресса того периода всячески призывала женщин к труду. Под конец 50-х годов появились первые проблемы, связанные с эмансипацией и профессиональной деятельностью женщин. Ибо с одной стороны принципы существующего общественного строя обеспечивали всем право на труд, а с другой стороны необходимость в женском труде становилась все меньше, например, в промышленности, куда до недавних пор их принимали и обучали весьма охотно. Одновременно все более необходимыми становились высококвалифицированные специалисты, работу которых выполняли прошедшие профессиональное обучение работники, большинство из которых составляли женщины.

Изменения, наступившие в профессиональной структуре общества и в понимании общественной роли женщины, стали особо ощутимыми в начале 60-х годов. Уже в 1959 году начались увольнения матерей под предлогом того, что «труд замужних женщин не совместим с общественными интересами»; роль женщины в обществе начали усматривать в заботах по дому и в воспитании детей. Это находилось в явном противоречии с распространяемым до недавних пор стереотипом польки-труженицы, который негласно был признан не до конца верным. (Интересным является факт, в какой степени на такие изменения имела влияние личность В. Гомулки – уроженца Галиции). Сложно, однако, было ограничить профессиональные стремления женщин,

²⁷ Вышнацка А., *Спор в семье Бжозовских*, «Глас Труда», № 237 от 29 октября 1951 года

выросшие в течение предыдущей эпохи. Женщины противились такой ситуации, прежде всего на страницах прессы, в особенности женской, где развернулась широкая дискуссия: «Должны ли женщины работать?»²⁸, в которой звучали аргументы, как в поддерживающие, так и не одобряющие профессиональную деятельность женщин. В то время как фактическое положение вещей оставалось практически без изменений. Женщины массово шли на работу, обучались и повышали квалификацию, одновременно занимаясь домом и совмещая все эти обязанности. По-прежнему доминирующим был стереотип женщины-труженицы, хотя уже описывался другими словами. Кроме этого, на первый план выходили другие ценности. Если для передовички труда периода 50-х годов самым важным было перевыполнение плана (дети в яслях и детских садах, о которых писали панегирики), то для женщины-труженицы 60-х годов самым важным было совмещение общественных ролей. Именно в этот период польские женщины все более активно начали требовать от своих партнеров участия в распределении домашних обязанностей, что, в свою очередь, вызывало протест и недовольство польских мужчин, привыкших (и так воспитанных) к традиционной модели брака. Такую ситуацию первыми приняли молодые семьи. Появилась модель партнерского брака и, несмотря на привлечение женщин к профессиональной деятельности, только начиная с этого периода, мы можем говорить о настоящей эмансипации женщин в Польше, являющейся следствием их внутренней убежденности в правильности сделанного выбора.

Чувство беспокойства мужчин по поводу новой общественной ситуации и по поводу стремления женщин (более равноправного, чем прежде) распределения домашних обязанностей нашло свое выражение на страницах газет. У мужчин появились защитники в издании периодическом «Жизнь Варшавы», которые при помощи статьи А. Альбиновского «Женщина – Homo Economicus» приняли решение расправиться со всей этой эмансипацией.

²⁸ *Должны ли матери работать?* «Женщина и Жизнь», № 30 от 20 октября 1960 года

Автор выдвинул тезис о том, что самостоятельность женщин приводит к распаду семьи. «Самостоятельность женщины-труженицы, у которой есть муж, ведет в направлении распада семьи (!!!!!) (...) Проблема состоит не в том, какое количество женщин занимается профессиональной деятельностью, то есть сколько самостоятельных женщин имеется в наличии, а в том, что теоретически каждая замужняя женщина может получить работу. Во всяком случае, ей так кажется, при чем политика замужней женщины состоит, по всей вероятности, в том, чтобы сознание супруга пребывало именно в такой иллюзии»²⁹. По мнению автора уже сам факт возможности профессиональной активности женщины действует «разлагающе на послушание» мужу. Полемику с такими мнениями начала в журнале «Женщина и Жизнь» К. Врохно утверждая, что материальная независимость женщин ведет к разложению только и исключительно неудачных браков³⁰. Автор также критикует политику увольнения с работы замужних женщин, а кроме этого и непоследовательную политику трудоустройства женщин³¹. Эта же автор в статье «Квалификация а не пол» описывает парадоксальные ситуации, касающиеся трудоустройства женщин, обращает внимание на то, как мало женщин занимает руководящие посты, не смотря на высокую профессиональную подготовку и на более длительное – по сравнению с мужчинами – время обучения. Кроме этого автор обращает внимание на то, что женщины охотно повышают свою квалификацию, на профессиональных курсах сдают все экзамены и практически всегда эти курсы заканчивают³². В сентябре 1961 года «Женщина и Жизнь» провела среди своих читательниц анкетный опрос на тему профессиональной деятельности женщин. В ответах 65% читательниц прозвучало, что они совмещают домашние и профессиональные обязанности и что их профессиональная деятельность не является следствием только экономических причин. По оценке женщин-

²⁹ Альбиновски А., *Женщина - Homo Economicus*, «Жизнь Варшавы», № 2302 от 25 сентября 1960 года

³⁰ Врохно К., *Женщина – homo automaticus*, «Женщина и жизнь», № 30 от 20 октября 1960 года

³¹ Врохно К., *Вечные проблемы с Иреной*, «Женщина и жизнь», № 25 от 18 июня 1960 года

³² Врохно К., *Квалификация а не пол*, «Женщина и жизнь», № 11 от 12 марта 1961 года

тружениц самыми существенными проблемами были следующие: необходимость распределения домашних обязанностей между супругами, равноправие в случае принятия финансовых решений, позиция «хозяина дома», усматриваемая как «бесправие и эксплуатация женщины». Читательницы, ответившие на вопросы анкеты, оценивали, что они довольны избранным образом жизни, хотя осознают тот факт, что совмещение профессиональных и семейных обязанностей происходит «за счет их самих по причине отсталости домашнего строя». Они обращали внимание на необходимость создания «строя домашней справедливости»³³.

С представленной анкетой перекликается опрос, проведенный немногим раньше и адресованный мужчинам: «Почему Вы не женились?», в котором мужчины высказывали свои взгляды на женщин и рассказывали о своих ожиданиях по отношению к ним, а также описывали те черты, которые они бы хотели видеть в женщинах – высказывания разделялись в зависимости от возраста, среды, профессии, воспитания. В ответах преобладали три характерные позиции: 1) Нежелание вступать в брак по причине его повсеместности, отсутствия терпимости, отсутствия радости, отрыва от друзей и замкнутости на семейных проблемах, как истинных, так и вымышленных. Характерным для этой группы ответов было то, что подчеркивалась необходимость профессиональной деятельности женщин и ожидание того, что женщины возьмут на себя как семейные, так и профессиональные обязанности; 2) Оценка женщин как слишком независимых, стремящихся к тому, чтобы полностью подчинить себе мужа, расчетливых, обращающих более пристальное внимание на состояние кошелька, чем на характер мужчины. В этой группе ожидания мужчин были весьма типичными. Жена должна быть хозяйственной, рачительной, не особо требовательной. Она должна уважать свою свекровь и быть ей послушной. А самое главное, чтобы у нее была солидная профессия (стоматолог) или чтобы

³³ Врохно К., *Новый домашний строй – анкета*, «Женщина и жизнь», № 32 от 10 сентября 1961 года

она была «богатой наследницей». Одно из высказываний в этой группе является подытоживающим: «Мужчина должен себя ценить. И если уж он решается связать себя семейными узами, то это должно улучшить его быт, а не ухудшить»; 3) Полное партнерство в браке, равные права и обязанности, а также нажим на ценность и значение профессиональной деятельности женщин – это характерные черты ответов, которые были даны самыми молодыми из анкетированных мужчин, преимущественно из студенческой среды³⁴.

В представленной анкете нашли свое отражение опасения мужчин относительно того, что им придется соответствовать финансовым и бытовым ожиданиям женщин, которые оказались очень динамичными и прекрасно почувствовали себя в новой общественной роли. По оценке мужчин «новые общественные условия создали не только современную женщину, но и современные условия развода», что в определенной степени заставило посмотреть на обязанности по дому, выполняемые преимущественно женщинами, не только в контексте их значения для семьи, но и в контексте влияния на тех, кто их выполняет. Один из публицистов признает: «Вместо того, чтобы освободить женщину от обязанностей по дому и поставить ее наравне (!!!) с мужчиной, мы были вынуждены «окунуть» мужчину с головой в ведение домашнего хозяйства, сравнять его с женщиной в этом бессмысленном водовороте. (...) Ведь такого рода занятия, как на мужчин, так и на женщин действуют оглушающее, что в конечном итоге приводит к определенному умственному застою»³⁵.

«Женщина и Жизнь» в рамках дискуссии об общественной роли женщины, личностных эталонах и ситуации польских семей, провела опрос среди незамужних женщин на тему: как они видят современных польских мужчин. В этом случае мнения были однозначно негативными и сводились к тому, что мужчины мало пригодны к семейной жизни. Женщины подчеркивали мужское тщеславие, непрактичность, а также желание

³⁴ Почему Вы не женились?, «Женщина и жизнь», № 19 от 1 июля 1960 года

³⁵ Мужчина не понятый, там же

опереться на, казалось бы, слабый пол. «Женщина не бывает старой до тех пор, пока она в состоянии заработать себе на жизнь. Стар всегда мужчина, который, имея одну профессию, нуждается в постоянном присутствии няньки, кухарки, прачки, и т.д.»³⁶. И как бы в подтверждение этой точки зрения во фрагментах письма, присланного в редакцию с ответами на вопросы анкеты, написано: «Обычаи и традиции требуют ожидать от женщины большей оборотистости, практичности и умения организовать работу по дому. И если мужчина женится, то именно таких качеств он ожидает от своей спутницы жизни»³⁷.

Шестидесятые годы не принесли конкретных решений в сфере действительного партнерства и равноправия женщин в Польше.

В начале семидесятых годов появились административные решения, поддерживающие развитие семьи. К ним относились рост социальных платежей и пособия для многодетных семей. Кроме того, во всей стране пропагандировалась модель силезской семьи, традиционно многодетной и состоящей из нескольких поколений, семьи с рабочим этосом. После протестов рабочих в декабре 1970 года власти отменили решение о планируемом повышении цен. В 1970 и 1971 годах были введены не оплачиваемые трехлетние отпуска по уходу за ребенком, привилегии для матерей-одиночек, а также повышены ставки выплат по больничным листам. Власти открывали новые перспективы: до 1990 года собственная квартира для каждой польской семьи, всеобщая моторизация страны, возможность выезда на Запад. В этот период некоторые культурно-общественные польские еженедельники начали дискуссию на тему модели современной польской семьи. На страницах «Культуры» А. Вельovejски и Я. Ролицки пропагандировали модель семьи 2+3. К дискуссии подключился М. Зьомецки: его удивлял факт, что польские женщины не мечтают о том, чтобы оставаться дома и воспитывать детей, а не заниматься профессиональной деятельностью,

³⁶ *Брак под цензурой*, «Женщина и жизнь», № 2 от 10 января 1962 года

³⁷ *Нас трое*, «Женщина и жизнь», № 25 от 1 сентября 1960 года

значением которой автор пренебрегал³⁸. Похожие тезисы в еженедельнике «Направления» провозглашал Е. Хлопецки в статье с симптоматическим названием «За третьего ребенка в семье». Проблематичной в целом является эффективность газетных призывов к пополнению семьи, чего вышеуказанные авторы-мужчины, по-видимому, не замечают. В ответе на этого рода призывы читатели жалуются на сложные условия воспитания детей, отсутствие жилья, детского питания, и даже пеленок. Мнения корреспондентов на тему места и позиции женщин – в качестве ответа на двухголосие Е. Берберуш и Т. Высокинской «Женщины – к плите» – разделились. В опубликованных письмах намного больше голосов, чем в прежние годы, прозвучало за то, чтобы женщины оставались дома и не шли работать³⁹.

В этот же период намного чаще, чем прежде, имела место дискуссия на тему необходимости увеличения потенциала народонаселения в государстве. Еженедельник «Культура» голосами авторов Я. Ролицкого и А. Вельovejского призывал к усиленному воспроизведению потомства, причем оба автора выступали с позиций моральных, поносили эгоизм, лень, потребительский стиль жизни и культ предметов. Я. Ролицки негодовал: «Люди должны стыдиться того, что у них нет детей», а А. Вельovejски добавлял: «Двое детей – это минимум для честного человека»⁴⁰. Я.Ролицкий авторитетно заявлял, что лишая себя потомков, мы не заботимся о будущем общества. Кроме этого он сокрушался по поводу «слишком слабого воздействия пропаганды в этом направлении». С этой точкой зрения на страницах «Политики» полемизировала В. Грохаля, которая заявляла, что если польским семьям и есть чего стыдиться, так это того, что они «не могут обеспечить своим детям достойных условий жизни и должного образования», поскольку большое количество семей гнездится в общих квартирах, располагая жизненным пространством всего лишь 9 кв.м.⁴¹. Интересные выводы можно сделать

³⁸ Зьомецки М., *Дома лучше*, «Культура», № 10/1972

³⁹ *Полеміки. Дома лучше*, «Культура», № 17 от 28 апреля 1972 года

⁴⁰ Грохаля В., *Господи, защити нас от защитников*, «Политика», № 42 от 14 октября 1972 года

⁴¹ Там же

сопоставляя точки зрения Я. Ролицкого и А. Вельovejского с мнением по этому же поводу В. Грохали. Ролицкий и Вельovejский пишут: «Следует продвигать положительную модель семейной жизни среди молодежи»; В. Грохали на это: «Отличная идея, только надо дать людям квартиры, поскольку из тех, где они выросли, ничего, кроме полного неприятия семейной жизни, вынести невозможно»⁴². Авторы Ролицкий и Вельovejский атакуют закон о допустимости прерывания беременности и не принимают в расчет таких аргументов, как отсутствие пренатальной профилактики и сексуального образования. Авторы «Культуры» призывали: «давайте множиться и создавать таким образом положительный заряд целей и потребностей. Давайте множиться во имя повышения экономического потенциала». «Политика» отвечала: «Давайте заботиться о том, чтобы материнство перестало быть страданием, а стало радостью, чтобы дети перестали быть балластом, который перечеркивает жизненные шансы взрослых, а стали их гордостью и дополнением»⁴³.

К описываемой дискуссии в своей статье «Кухня или жизнь», подключился тогдашний публицист «Политики» Ежи Урбан, который характерным для него образом представил причины, по которым предпринято акцию «Женщины – по домам», желая, таким образом, при помощи изменения стереотипа скрыть избыточное количество рабочих мест. Урбан дает женщине следующее определение: «многофункциональный бытовой комбайн, предназначенный для работы по хозяйству, производства потомства и ухода за ним». Однако, именно эта роль женщины, как правило, остается не замеченной, в то время как только женщина-труженица может быть женщиной-человеком, – продолжает Ежи Урбан. Одновременно становятся заметными тенденции привязывания женщин к дому. «Идею всеобщего трудоустройства (работа для каждого) сложно будет согласовать с принципами рационального трудоустройства, технического прогресса и роста

⁴² Там же

⁴³ Там же

производительности. Достаточно будет (...) принять негласное решение, что всеобщее трудоустройство касается исключительно мужской популяции, и тогда – в определенной мере – можно будет согласовать противоречивое желание, чтобы трудоустройство было и всеобщим, и не избыточным»⁴⁴. Автор представляет следующие противоречивые аргументы и непоследовательную политику, касающуюся трудоустройства. С одной стороны – это стимуляция аргументов в пользу уменьшения трудоустройства женщин путем повышения заработка главы семьи, а с другой – привилегии для матерей-одиночек в виде продления отпуска по уходу за ребенком, введение трехлетних не оплачиваемых отпусков по уходу за ребенком, повышение ставок выплат по больничным листам. Вместе с тем работающие женщины того времени по сравнению с мужчинами имели более высокий уровень образования – 43% их них имели как минимум среднее, а 26% – высшее. То есть, если женщины хотят получать образование и работать, то для блага экономического развития следует формировать именно эту тенденцию. Тем более, что женщины находят рабочие места преимущественно в таких сферах, где прогнозируется рост количества работников: в сфере образования, услуг, торговле, здравоохранении. Е. Урбан отмечает еще одну непоследовательность в социальной политике государства, которое с одной стороны финансирует образование женщин и одновременно зазывает их на работу, и, таким образом, расточает средства, предназначенные на образование женщин. «Речь идет о благе женской половины общества. Ограничение жизненных функций человека до уровня занятий по хозяйству означает общественную деградацию, второстепенную роль в жизни и умственную отсталость. Означает яркую редукцию человечности. Концепция удержания женщины дома – это идея, предусматривающая, что одна половина общества должна жить, а вторая заниматься исключительно воспроизведением жизни. Партнерство в браке конструктора самолетов с

⁴⁴ Урбан Е., *Кухня или жизнь*, «Политика», № 44 от 26 октября 1972 года

конструкторшей салатов в современном обществе не представляется возможным. Мало того, институт семьи, расцениваемый женщинами в качестве формы материального обеспечения и благоприятной общественной позиции вследствие только и исключительно усилий мужчины, подвергается деградации и на грунте нынешней культуры приобретает характер схожий с иждивенчеством»⁴⁵.

В ответ на статьи В. Грохоли и Е. Урбана «Политика» публиковала письма читателей, которые в большинстве своем поддерживали взгляды этих журналистов и одобряли необходимость профессиональной деятельности женщин. В качестве примеров приводились результаты женского труда, причем стереотипом была низкая оценка труда многодетных матерей. Случались даже радикальные точки зрения: «стыдно иметь много детей» в сегодняшних условиях⁴⁶. Читатели постулировали разработку такой социальной программы, которая действительно давала бы женщине возможность выбора: работа или пребывание дома, без постоянного стресса, что она и плохой работник, и плохая мать⁴⁷.

К стереотипным чертам польской женщины 70-х годов следует отнести – в большей степени, чем прежде – практичность. Полька 70-х годов должна была справиться не только с домом и работой, но также с покупками, и, следовательно, с очередями, отсутствием товаров, приобретением того, что как раз «выбросили» в магазинах. В женской прессе все чаще появлялись рецепты вегетарианских блюд и советы, как из старого платья сделать потрясающий наряд или, к примеру, из гардин – пиджак для мужа. Усиливающийся экономический кризис сформировал «женщину кризиса». Из женской прессы того времени можно было узнать, как можно выглядеть элегантно с рюкзаком, сделанным собственными руками, который может пригодиться по дороге с работы домой в том случае, если в магазинах вдруг

⁴⁵ Там же

⁴⁶ «Политика», № 46 от 12 ноября 1972 года

⁴⁷ Лобозка Д., *Утопии Ежи Урбана*, «Политика», № 49 от 15 декабря 1972 года; Фикус Д., *Можно ли жить без дома?*, там же

появится какой-нибудь достойный внимания товар. Экономическая ситуация заставляла польских женщин быть практичными, а абсурды в сфере поставок вынуждали к непонятным – в нормальных экономических условиях – действиям. Такая ситуация продержалась вплоть до 1989 года.

В 70-е годы в польских общественно-политических еженедельниках и прессе, посвященной вопросам культуры, появилась первая серьезная информация на тему движения феминисток в мире. Способ информирования об этом был, однако, весьма субъективным и в отрицательном свете представлял сформировавшийся стереотип женщин, их общественные роли и потребности. Весьма характерной является та снисходительность, с которой авторы трактуют американское women's liberation movement. «Все сложнее женское движение обратить в шутку, хотя воспринимать его всерьез тоже не является делом простым. (...) На американском грунте женщины преодолели барьер насмешек и вынудили своих противников принять серьезное решение»⁴⁸. Это ни в коей мере не касалось Польши, где женщины могли состоять – самое большое – в Лиге Женщин или Обществе Деревенских Домохозяек, а также радоваться теоретически равным шансам, которые им дал социализм. Выпущенные за железный занавес журналисты как безобидное чудачество расценивали факт назначения в американских университетах проректоров по вопросам женщин. В интервью с занимающей такую должность Профессор Эвой Каган-Канс польский журналист высказывал свое удивление по поводу существующей ситуации и авторитарно заявлял, что «польский читатель не расценивает движения women's lib слишком серьезно», а также задавал риторический вопрос о том, кто способнее – женщины или мужчины⁴⁹.

Рубеж 1980 и 1981 годов наглядно показал объем экономических и социальных проблем, последствия которых в социальном смысле отразились,

⁴⁸ Красицки М., *Белое танго*, «Политика», № 32 от 5 августа 1972 года

⁴⁹ „Кто-то должен быть внизу”. Интервью А. К. Врублевского с проф. Эвой Каган-Канс – проректором по вопросам женщин Университета Индианы, «Политика», № 45 от 4 ноября 1972 года

прежде всего, на женщинах. Именно тогда появился новый эталон женщины – активистки, конспиратора во время военного положения, а также жены конспиратора. Эти мужественные женщины не отчаивались во время следствий, находили в себе смелость публично противостоять властям, комментировать ситуацию в Польше в эфире независимых радиостанций (др. Барбара Лабуда из Вроцлава) и были опорой для своих мужчин-конспираторов⁵⁰. Некоторые из числа этих женщин после перемен 1989 года вошли в Сейм и Сенат, заняли ответственные государственные посты. Женщины-политики в настоящее время оцениваются выше, чем мужчины-политики. Они не принимают участия в «войнах наверху» и партийных перестановках, они более прагматичны, чем их партийные коллеги-мужчины и более склонны к компромиссам. В 90-е годы в Сейме и Сенате работала Парламентарная Группа женщин, находящаяся вне партийных разделов, которая пыталась заниматься вопросами прав женщин в Парламенте. Следует также напомнить, что одним из самых популярных политиков 90-х годов была проф. Эва Лэнтовска – первая в Польше женщина-спикер по вопросам защиты гражданских прав.

В 90-е годы в Польше появилась информация о польских феминистических движениях и организациях феминисток. Характеристика польских феминисток была следующей: молодые, образованные женщины, как правило, состоящие в браке, делающие нажим на право женщин самостоятельно выбирать образ и качество жизни, высказывающиеся против профессиональной и бытовой дискриминации женщин, требующие большего участия женщин в органах власти на всех ступенях и их влияния на принятие решения в вопросах, касающихся женщин.

Следующая группа женщин, которую начали выделять по групповым признакам – это бизнесвумен, (*businesswomen*) – женщины бизнеса, имеющие

⁵⁰ Эти образы были воплощены в литературе и кинематографе, сравни: Куронь Я., *Вера и вина*, Варшава 1990; Валенса Л., *Дорога надежды*, Варшава 1990; Буюк З., *Прошу прощения за «Солидарность»*, Варшава 1992; Нуrowsка М., *Незамужние и вдовы*, Варшава 1992, а также кинофильмы «Человек из мрамора» и «Человек из железа»; сравни так же *Я расскажу тебе об августe*, «Твой стиль», № 8/2005

собственные фирмы, которые как группа появились только в начале 90-х годов. Имидж бизнесвумен, продвигаемый польской прессой, показывает энергичных женщин, жестко ведущих деловые переговоры, успешных, но не любой ценой. В интервью для женских журналов леди бизнеса почти всегда подчеркивают, что самым главным для них являются дети, удачный брак, а иногда они даже как бы просят прощения за тот успех, которого они достигли за пределами семейного очага. Ибо сложно поверить, в особенности в польских условиях, что эти Дамы достигли успеха без конфликта между интенсивным ведением бизнеса и ролью идеальной домохозяйки. Польские бизнесвумен начала 90-х годов с точки зрения менталитета по-прежнему пребывали в той эпохе, для которой основной обязанностью женщины считались обязанности по дому. Мартирологическая модель Матери-польки засела в них настолько прочно, что они, и, хотя и отбросили ее фактически, то вербально этого сделать не были в состоянии. В прессе начала 90-х годов при описании деловых женщин стали подчеркивать вторичность интересов жены в сравнении с интересами мужа. По мнению ежемесячного журнала «Успех» это именно муж должен согласиться (!!!!!!!) на то, чтобы жена могла открыть собственную фирму. Вот как пишет «Успех» о владелице одного из крупных Обществ: «Она занимает очень ответственный пост благодаря своему мужу, который не только согласился с идеей собственного бизнеса жены (!!!!!) и оказал ей финансовую поддержку, но также доверил жене ответственный пост президента этой фирмы. И хотя героиня статьи – это очередная польская бизнесвумен, справляющаяся с делами фирмы не хуже любого мужчины (!!!!!), удачный брак и дети для нее важнее, чем карьера.⁵¹

Стереотипы мужских и женских качеств формировали также школьные учебники, в особенности учебники для учеников младших классов. В азбуках и букварях мама чаще всего сводилась к ручке от сковородки и покупкам. В букварях мама и дочка занимаются готовкой, а папа и брат читают,

⁵¹ *Бизнесвумен Эльжбета Обрэмбска, «Успех», № 11/1994*

дискутируют, помогают дочери и сестре по математике (авторы учебников не принимают во внимание тот факт, что среди польских ученых есть Мария Склодовская-Кюри, которая дважды была лауреатом Нобелевской Премии). Может быть, ситуация смогла бы проясниться в том случае, если бы авторами букварей были мужчины, которым по душе именно такая педагогическая модель, но авторами, чаще всего, являются женщины, и именно поэтому сложно понять такое положение вещей⁵².

Очередной стереотип – это полька из рекламы, которая пользуется мылом Dove, пьет кофе Jacobs и – «если хочет идти в ногу со временем и современностью» – покупает косметику, гарантированную Laboratoire Garnier Paris. На другом полюсе находятся домохозяйки, расхваливающие достоинства детергентов и даже пишущие письма стиральным порошкам (!!!!). В 90-е годы создатели реклам (в особенности телевизионных спотов) расценивали женщин так, как будто они являлись безмозглыми существами, которые купят все, что упаковано в красивую упаковку.

Во многих женских журналах 90-х годов появились интервью с представительницами разных профессий, сфер интересов, достижений и жизненных планов. Их, как правило, объединяет желание убедить читателя в том, что мы имеем дело с настоящей дамой, если не воспитанной в особняке или даже во дворце, то, как минимум, дальней родственницей представителей известных европейских династий. Дамы эти, как правило, потеряв имения за восточной границей, в своих семьях культивируют традиции и в обязательном порядке хотя бы один их ребенок живет за границей. Уже сами названия статей дают нам понять, с кем мы имеем дело, например: «Дама из Подлесья» или «Дама в фиолетовом».

В реальной общественной действительности 90-х годов женщины составляли 50% среди числа безработных, и тенденция в этой группе была возрастающей. Поначалу никто не замечал и не высказывал протеста по

⁵² Бобер Е., Брандт-Конопка М., *Учебник правописания и чтения*, Гданьск 1994

поводу объявлений в прессе типа: «Требуется мужчина на должность директора (президента, главного бухгалтера) и женщина в возрасте до 25 лет на должность секретаря»⁵³. Немногочисленные группы феминисток выражали свой протест в связи с высказываниями политиков и журналистов, в которых приуменьшалась оценка женского труда, а также в связи с высказыванием разочарованного ученого и писателя Вальдемара Лысяка, который сравнивал феминизм с «бордельным менталитетом»⁵⁴. Ситуация, царящая в течение первых лет трансформации, склоняла к выводам о том, что отсутствие протеста со стороны женщин в связи с трактовкой их потребностей и закреплением стереотипа, что мужское – хорошо, организовано, логично, а женское – полная противоположность положительного восприятия, может привести к их полному торжеству. В первые годы XXI столетия стереотип Матери-польки, безумно уставшей, с горькими мыслями, разочарованной в связи с «пропащей жизнью», постепенно уходит в анналы истории. Польские женщины в полной мере использовали положительные перемены, произошедшие в течение первых пятнадцати лет существования независимой Польши, и дали себе шанс жить в соответствии с собственными потребностями и желаниями. Все это привело к тому, что, с одной стороны, образовалось много групп и организаций, во всеуслышание заявляющих о том, что волнует женщин, а с другой стороны, женщины присутствуют во всех сферах и в связи с этим на них распространяются все те ограничения, которые являются следствием трансформации политической системы. Безусловно, огромным подспорьем для женщин является развитие средств коммуникации, в особенности Интернета, в котором они могут найти как поддержку, так и большое количество информации. Интересным явлением можно назвать создание (по инициативе Мануэлы Гретковской) Партии Женщин. Пока что сложно оценить эффективность этой акции, поскольку она находится в своей начальной стадии. Однако, судя по той популярности, которой она пользуется

⁵³ «Речьпосполита», № 21 от 25 января 1995 года (Приложение Работа – Специалисты)

⁵⁴ «Впрост», № 47 от 20 ноября 1994 года, с. 45

можно надеяться, что новая партия в скором времени проявит себя не только в рейтингах, но также и в политической жизни страны⁵⁵.

Список использованных источников:

1. Буяк З. Прошу прощения за «Солидарность». Варшава 1992.
2. Бобер Е., Брандт-Конопка М. Учебник правописания и чтения. Гданьск 1994.
3. Куронь Я. Вера и вина. Варшава 1990.
4. Нуровска М. Незамужние и вдовы. Варшава 1992.
5. Валенса Л. Дорога надежды. Варшава 1990.
6. «Глас Народа», № 15 от 2 декабря 1944 года.
7. «Глас Народа», № 26 от 15 декабря 1944 года.
8. «Глас Народа», № 19 от 7 декабря 1944 года.
9. «Глас Народа», № 54 от 8 марта 1945 года.
10. Плешко В. «...имеет и равные права с мужчиной...» «Глас Народа», № 58 от 8-9 марта 1952 года.
11. Вышомирски Е. Разложение семьи. «Возрождение» от 8 июля 1945 года.
12. Милош Ч. Еще раз о браке. «Возрождение» от 29 июля 1945 года.
13. Дудзиньски Б. Это ждать не может. «Возрождение» № 32 от 12 августа 1945 года.
14. Дискуссия о гражданском семейном праве, «Тыгодник Повшехны», № 17 от 15 июля 1945 года.
15. Стшелецка А. Напоминание о Королеве Ядвиге. «Тыгодник Повшехны», № 17 от 15 июля 1945 года.
16. Сосновски К. Оравская народная деятельница. «Тыгодник Повшехны» № 29 от 7 октября 1945 года.
17. «Тыгодник Варшавски» № 1/1945.

⁵⁵ <http://www.polskajestkobieta.org/index.php>, 05.02.2007 г.

18. Старовейска-Морстинова С. Победа женщины. «Тыгодник Повшехны», № 7 от 17 февраля 1946 года.
19. Цесельски С. 14-летняя Петронела Белецка – друг и советчик Бялокур. «Глас Труда», № 104 от 2 мая 1952 года.
20. «Пшиячулка», № 50 от 11 декабря 1949 года.
21. «Пшиячулка», № 4 от 22 января 1950 года.
22. Защищая жизнь. «Глас Труда», № 58 от 8-9 марта 1952 года.
23. Такой труд является эффективным. «Глас Труда», № 240 от 1 сентября 1951 года.
24. «Глас Труда», № 101 от 29 апреля 1952 года.
25. Шуберт А. В чем состоит разгадка производительности труда тов. Дзиклинской и тов. Терлецкой. «Глас Труда», № 61 от 30 апреля 1952 года.
26. Растут кадры женщин-специалистов. «Глас Труда», № 61 от 12 марта 1952 года.
27. «Пшыячулка», № 9 от 4 марта 1951 года.
28. Вышнацка А. Спор в семье Бжозовских. «Глас Труда», № 237 от 29 октября 1951 года.
29. Должны ли матери работать? «Женщина и Жизнь», № 30 от 20 октября 1960 года.
30. Альбиновски А. Женщина – Homo Economicus. «Жизнь Варшавы», № 2302 от 25 сентября 1960 года.
31. Врохно К. Женщина – homo automaticus. «Женщина и жизнь», № 30 от 20 октября 1960 года.
32. Врохно К. Вечные проблемы с Иреной. «Женщина и жизнь», № 25 от 18 июня 1960 года.
33. Врохно К. Квалификация а не пол. «Женщина и жизнь», № 11 от 12 марта 1961 года.
34. Врохно К. Новый домашний строй – анкета. «Женщина и жизнь», № 32 от 10 сентября 1961 года.

35. Почему Вы не женились? «Женщина и жизнь», № 19 от 1 июля 1960 года.
36. Брак под цензурой. «Женщина и жизнь», № 2 от 10 января 1962 года.
37. *Нас трое.* «Женщина и жизнь», № 25 от 1 сентября 1960 года.
38. Зьомецки М, Дома лучше. «Культура», № 10/1972.
39. Полемики. Дома лучше. «Культура», № 17 от 28 апреля 1972 года.
40. Грохаля В. Господи, защити нас от защитников. «Политика», № 42 от 14 октября 1972 года.
41. Урбан Е. Кухня или жизнь. «Политика», № 44 от 26 октября 1972 года.
42. «Политика» № 46 от 12 ноября 1972 года.
43. Лобоцка Д. Утопии Ежи Урбана. «Политика», № 49 от 15 декабря 1972.
44. Красицки М. Белое танго. «Политика», № 32 от 5 августа 1972 года.
45. «Кто-то должен быть внизу». *Интервью А. К.Врублевского с проф. Эвой Каган-Канс – проректором по вопросам женщин Университета Индианы*, «Политика», № 45 от 4 ноября 1972 года.
46. Я расскажу тебе об августе. «Твой стиль», № 8/2005.
47. Бизнесвумен Эльжбета Обрэмбска «Успех», № 11/1994.
48. «Речьпосполита» № 21 от 25 января 1995 года (Приложение Работа – Специалисты).
49. «Впрост» № 47 от 20 ноября 1994 года. URL: <http://www.polskajestkobieta.org/index.php>, 05.02.

Чириченко Юрій Вікторович
професор кафедри психології
Університету митної справи та фінансів
доктор економічних наук, професор

Сардак Сергій Едуардович
професор кафедри маркетингу
Університету митної справи та фінансів
доктор економічних наук, професор

Маленок Аліса Сергіївна
здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Університет митної справи та фінансів

ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Психологічна практика виготовила при роботі з клієнтами досить цікаві етичні норми поведінки. Психолог стає повноважним та умілим в процесі виховання та формування у собі професіональних якостей. Професійні якості психолога свідчать про їхню оцінку професійної компетентності, а також забезпечують суспільну адаптованість та здібність до саморегуляції.

Кожен психолог повинен мати такі якості як:

- інтелектуальність;
- наявність широких знань;
- комунікативну компетентність;
- гарну рефлексію;
- розвинену самосвідомість.

Основними вимогами щодо особистості психолога є наступні характеристики:

психолог зобов'язаний мати великі інтелектуальні здібності, повинен бути пронизливим, поміркованим, та позитивним;

знаходити спільну мову з клієнтами, гарно запам'ятовувати імена людей, дипломатичне спілкування, а також доброзичливість, приємність, та коректність;

підкорятися інтересам індивідів та груповим інтересам, мати почуття обов'язку та надійності;

психолог має бути емоційно стійким та витриманим, мати вміння згладжувати будь-яку ситуацію, та бути стійким до стресу.

Для психолога дуже важливо бути інтелектуально розвиненим. Особливістю є те, що в його розумовій діяльності пов'язуються два види мислення: теорія та практика. На практиці психолог мусить використовувати теоретичні знання та спиратися на них. Він має нести відповідальність за якість своєї професійної підготовки.

Професійні навички охоплюють великий склад дій з виконання професійних функцій. Це вміння проаналізувати реальні умови та чинники, здатність спланувати та здійснити психологічну роботу, а також вивчати та оцінювати результати соціально-психологічної діяльності.

Є психологи, які поділяються на два типи: інтелектуальний та соціальний. До інтелектуальних відносяться незалежні та оригінальні люди, в яких переважають теоретичні навички. Вони з'єднують своє майбутнє з науковою діяльністю, але не бажають присвячувати себе роботі у звичайних школах. Інша ж категорія належить до соціального типу. Такий тип прагне повчати та виховувати психологічний настрой на людину. Вміння та здатність вирішити проблеми спираючись на емоції людини та її почуття.

Особистісні якості, які необхідні в психологічній діяльності має в собі: емоційність, ініціативність, оптимізм, гнучкість поглядів, емпатію, рефлексію, спостережливість, доброту, почуття тощо. Досить тяжко знайти людину, у якій такі вимоги будуть органічно поєднувалися. Через це дані вимоги треба розглядати як зразкові, що можуть служити спільним орієнтиром.

Список використаних джерел

1. Агафонова Л. В. Психофізіологічні передумови розвитку соціального інтелекту: навч. посіб. Харків: Молодь, 2016. 22 с.
2. Гончарова К. А. Психологія праці та людської гідності: навч. посіб. Харків: Молодь, 2015. 35 с.
3. Дубовина А. А. Розвиток психологічної проникливості: навч. посіб. Київ: Весна, 2012. 19 с
4. Климова Т. Ю. Експериментальна психологія: навч. посіб. Київ: Весна 2014. 12 с.
5. Пряжников В.І. Психологія професіонала: навч. посіб. Київ: Либідь, 2015. 22 с.

Шевяков Олексій Володимирович
*професор кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ
доктор психологічних наук, професор*

Назаренко Катерина Юріївна
*здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ*

Гримзіна Яна Сергіївна
*здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ*

Вечірська Анжеліка Русланівна
*здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ*

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗКОНФЛІКТНОСТІ СИЛОВИХ СТРУКТУР

Однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності стало поширення агресії та насильства у суспільстві, у тому числі у силових структурах. Конфлікти виникають найчастіше через невміння спілкуватися, небажання зважати на потреби інших людей, надмірну агресивність. Велику частину свого життя військовослужбовці проводять у колективі. Тут вони не лише одержують основи знань, а й спілкуються і взаємодіють з однолітками і наставниками. І одним з основних чинників, що впливають на ставлення до навчання, є психологічна атмосфера у групі. Вона залежить від взаєморозуміння, співпраці, від гнучкості поведінки військовослужбовця та відсутності в нього відкритих агресивних тенденцій [1, с. 180].

Прагнення жити за своїми ідеалами часто-густо призводить до зіткнення поглядів та створює конфліктні ситуації. Це ускладнює і без того важкий

внутрішній стан військовослужбовця в період діяльності у силовій структурі. У деяких військовослужбовців спостерігається вияв неадекватної самооцінки й завищеного рівня домагань, критичне ставлення до слів і вчинків інших. Це погіршує взаємини з наставниками та ровесниками, провокує вияви негативізму, грубу й самовпевнену поведінку, конфлікти [2, с. 136].

Всі дослідники психології силових структур визнають, що велике значення має спілкування, особливо з однолітками. Стосунки з товаришами перебувають у центрі життя, багато в чому визначають решту аспектів поведінки і діяльності. Зазначимо, що основою для об'єднання найчастіше є спільна діяльність, або навпаки, привабливість занять та інтереси здебільшого визначаються можливістю широкого спілкування” Для військовослужбовця важливо не просто бути разом з ровесниками, а посідати серед них положення, що задовольнятиме його. Для деяких це намагання може виражатися через бажання посісти в групі позицію лідера, для інших – бути визнаним, улюбленим товаришем або непорушним авторитетом в якійсь справі, але в будь-якому випадку є головним мотивом поведінки. Як свідчать дослідження, саме невміння, неможливість досягти такого становища найчастіше є причиною недисциплінованості, правопорушень, супроводжується підвищеною конформністю, емоційними порушеннями. Військовослужбовці болісно реагують на кожен факт, що шкодить їхньому престижу в очах товаришів.

Негативні почуття, які виникають, можуть компенсуватися позитивними почуттями при спілкуванні з іншими людьми. Але якщо у військовослужбовця не буде можливості для компенсаторного спілкування, може виникнути психогенна дезадаптація. Задовольняючи медіаційне спілкування з однолітками є одним з найкращих засобів корекції поведінки.

Отже, проблема конфліктності, як і необхідність навчання військовослужбовців правилам конструктивної взаємодії та вмінню володіти своїми емоціями є однією з актуальних проблем сучасності.

Об'єкт дослідження – конфліктна поведінка військовослужбовців у міжособистісних стосунках.

Предмет дослідження – особливості прояву конфліктності особистості військовослужбовця у міжособистісних стосунках та її вплив на психологічний клімат в колективі.

Мета – дослідити вплив рівня конфліктності військовослужбовця на психологічний клімат в колективі, виявити можливості психокорекції поведінки підлітків та гуманізації міжособистісних стосунків в групі засобами медіації.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати наукову літературу з проблеми виникнення конфліктної поведінки;
- 2) вивчити особливості міжособистісних стосунків в колективі військовослужбовців;
- 3) вивчити особливості впливу конфліктності особистості на психологічний клімат в колективі військовослужбовців;
- 4) розробити програму діяльності практичного психолога для усунення проявів загальної конфліктності у військовослужбовців засобами медіації.

Гіпотеза – конфліктна поведінка, як наслідок формування та розвитку певних особистісних якостей може суттєво впливати на взаємодію та мікроклімат в групах військовослужбовців силових структур. В практичній роботі психолога можливо створити систему корекції конфліктної поведінки військовослужбовців за допомогою спеціально розроблених комплексів медіаційних методів.

Практичне значення. Отримані в результаті виконання дослідження дані щодо особливостей прояву конфліктності особистості військовослужбовців у міжособистісних стосунках в колективі дозволять розробити систему психокорекційної та психопрофілактичної роботи для усунення проявів конфліктної поведінки у силових структурах.

Теоретична новизна. Новизна полягає у дослідженні впливу конфліктної поведінки на систему взаємодії військовослужбовців силових структур.

База дослідження. Дослідження проводилося у декількох військових частинах м. Дніпра. Було досліджено 80 військовослужбовців силових структур. Дослідження проводилося за допомогою таких методів та методик:

1. Анкета «Експрес-діагностика стійкості до конфліктних ситуацій».

2. Рівень загальної конфліктності досліджувався за допомогою 4 апробованих методик, які фіксують виразність якостей, властивостей та станів, що свідчать про підвищену конфліктність особистості

2.1. «Дослідження темпераменту у підлітків» Г. Айзенка.

2.2. «Діагностика стану агресії у підлітків» Баса – Даркі.

2.3. «Шкала тривожності» Дж. Тейлор.

2.4. Діагностика МОС Т. Лірі.

3. Методика «Клімат», модифікований варіант методики Б.Д. Паригіна.

4. Спостереження.

5. Медіаційна бесіда.

Перед початком роботи поставлено завдання дослідження, які були виконані: проаналізовано наукову літературу з питань виникнення конфліктної поведінки; були вивчені особливості міжособистісних стосунків в колективі військовослужбовців; емпіричним шляхом були досліджені особливості впливу конфліктності особистості на психологічний клімат в колективі; була розроблена медіаційна програма для усунення проявів конфліктності.

Гіпотеза роботи підтвердилася, дійсно конфліктна поведінка, як наслідок формування та розвитку певних особистісних якостей може суттєво впливати на взаємодію та мікроклімат в силових структурах. В практичній роботі психолога можливо створити систему корекції конфліктної поведінки за допомогою спеціально розроблених комплексів медіаційних методів.

На основі вивчення особливостей міжособистісних стосунків в колективі військовослужбовців ми бачимо, що дружба – найважливіше

надбання в силовій структурі. Вирішити конфлікти між однолітками можливо при створенні таких об'єктивних умов в колективі, коли кожний буде відчувати необхідність розвивати в собі якості хорошого товариша.

Також експериментальним шляхом та при використанні методів математичної статистики була підтверджена гіпотеза дослідження. Використовуючи коефіцієнт рангової кореляції Спірмена були отримані результати: $r = 0,91$ (показник кореляції між конфліктністю військовослужбовців та психологічним кліматом в колективі).

На підставі спостережень та експериментального дослідження в процесі дослідження, можна зробити висновки:

– конфліктність дійсно відіграє велику роль у міжособистісних стосунках в силових структурах. Військовослужбовців, яким притаманні конфліктні риси, навіть якщо і намагаються поводитися іншим чином, все одно не можуть не вступати в конфліктні взаємовідносини з однолітками. Їхнє постійне прагнення домінувати, підкоряти собі інших не дозволяє органічно спілкуватися з товаришами;

– конфліктна поведінка суттєво впливає на психологічний клімат в колективі. Військовослужбовці, які намагаються за допомогою конфліктної поведінки самоствердитися чи привернути до себе увагу отримують протилежний результат: однолітки їх ігнорують, не бажають з ними спілкуватися;

– велике значення мають виховні та профілактичні заходи де військовослужбовці мають змогу обмінятися один з одним досвідом і знаннями з вирішення конфліктних ситуацій засобами медіації, ефективних прийомів медіації, форм та моделей спілкування в конфлікті.

Список використаних джерел:

1. Шевяков О. В. Вдосконалення складних людино-машинних систем: теоретико-методологічні засади психологічного забезпечення: [монографія]. Дніпропетровськ: Січ, 2007. 464 с.

2. Шевяков О. В. Психологічне забезпечення розвитку соціотехнічних систем: [монографія]. Дніпропетровськ: Інновація, 2009. 460 с

Секція 1.2

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Абдуллаєва Василя Каримбеківна
*завідувач кафедри психіатрії, наркології
та дитячої психіатрії, медичної
психології, психотерапії
Ташкентського педіатричного
медичного інституту
доктор медичних наук*

Ісламова Мукаррам Хакимівна
*асистент кафедри психіатрії, наркології
та дитячої психіатрії, медичної
психології, психотерапії
Ташкентського педіатричного
медичного інституту*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ДО ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

У центрі уваги фахівців нині перебувають й не так прояви дефіцитарності окремих психічних здібностей аутичної дитини, скільки загальні закономірності порушення розвитку форм його взаємодії з навколишнім світом і насамперед із близьким людиною [1, з. 285; 2, с. 141]. Позитивна динаміка розвитку та успішна соціалізація дітей з аутизмом багато в чому залежить від батьківського ставлення – емоційного прийняття, реалістичної оцінки та адекватного стилю сімейного виховання. Однак, батьки, будучи основними посередниками у спілкуванні таких дітей із навколишнім світом, часто не в змозі надати їм необхідну допомогу [3, с. 12; 4, с. 188].

Стресові переживання батьків посилюються через те, що незвичайна поведінка дитини привертає увагу оточення людей, що часто викликає

критику. Саме від батьків, від їх систематичних та цілеспрямованих зусиль нерідко залежить сприятливий прогноз розвитку такої дитини. Тому важливим зробити акцент на психологічному стані батьків дитини з дитячим аутизмом [5, с. 2051].

Метою дослідження було вивчити особливості психологічних проявів ставлення батьків до дітей з розладами аутичного спектра.

Матеріали та методи. Для досягнення поставленої мети та вирішення проблем дослідження було проведено анкетування 40 хворих дітей з розладами аутичного спектра віком від 6 до 14 років у міській дитячій психоневрологічній амбулаторії та їхніх батьків віком від 28 до 47 років.

У групі дітей з аутизмом без затримки психічного розвитку було 30 батьків (22 матері та 8 батьків), а в групі дітей з аутизмом із затримкою психічного розвитку 28 матерів, вік матері яких був від 28 до 47 років (середній вік – $35 \pm$ років), вік батьків – від 31 до 47 років (середній вік – $35,5 \pm$ років). Для виявлення домінантних психологічних захистів у батьків ми використовували анкету «Індекс стилю життя» (Г. Келлерман. Плутчик, за редакцією Л. І. Вассермана та ін.). Для визначення ставлення батьків до різних аспектів сімейного життя та дитини використовували Опитувальник батьківського ставлення PARI (Е. Шефер, К. Белл, адаптований Т. Б. Нешерет).

Результати та обговорення. При порівняльному аналізі виявлено відмінності між ставленням матері та батька до дітей з аутизмом без розумової відсталості та дітей із затримкою психічного розвитку, а також відмінності у ставленні матері до дітей з обома типами інвалідності та у ставленні батька до дітей з обома типами інвалідності. інвалідність. інвалідність. 70% матерів дітей з аутизмом без розумової відсталості виявляли радість при зустрічі з дитиною, 30% – стримані реакції. Деякі мами розпитували вихователів про поведінку та успіхи дитини, а інша частина намагалася якомога швидше повернутися додому. Спостереження показали, що другий тип поведінки характерний для матерів тих дітей, у яких були виявлені емоційні та поведінкові труднощі – афективні спалахи, протестні реакції тощо. Більшість

матерів воліли чути про дитину лише позитивну інформацію, а у разі скарг на емоції у дитини – зміна погоди, довге очікування автобуса на зупинці тощо 90% батьків дітей з аутизмом без розумової відсталості були спокійні та нікчемні у спілкуванні з дитиною.

Позитивні емоції виявляли 10% татусів, які прийшли в садок з мамою – посміхалися, з любов'ю розмовляли з дитиною. Спостереження батьків та оцінка їхньої реакції на ситуацію з опитування також дають інформацію про емоційне ставлення до дитини та сімейної ситуації. Позитивне (47%) та нейтральне (40%) ставлення до ситуації в опитуванні переважало серед матерів дітей з дитячим аутизмом без розумової відсталості. Під час інтерв'ю емоційна важливість тем, пов'язаних з дитиною та стосунками в сім'ї, проявилася у зміцненні моторики, прискоренні темпу мовлення, автономних реакцій. У 13% матерів дітей з аутизмом без розумової відсталості опитування було відхилено. 45% батьків дітей з аутизмом без розумової відсталості негативно ставилися до процесу обстеження. Батьки часто відмовлялися відвідувати навчання, мотивуючи це тим, що у них немає вільного часу, навантаження тощо, але потім погоджувалися. Під час першого інтерв'ю уникнення прямого зорового контакту та закриті ставлення вказували на небажання спілкуватися. Намагаючись приховати своє хвилювання, батьки змогли приборкати жестикуляцію. У промові відзначалися складність побудови фраз і заносів, уповільнення, тривалість пауз. Запити про дитину викликали у більшості батьків значні труднощі – вони свідчили про недостатню обізнаність про його індивідуальні особливості, часто їх інформація не збігалася з відповідями матерів. 35% батьків дітей з аутизмом без розумової відсталості продемонстрували нейтральну відповідь на ситуацію обстеження і 20% – позитивну. Нейтральні учасники, на відміну від позитивних учасників, не проявляли інтересу до результатів і не шукали повторних зустрічей. Серед матерів і татусів розумово відсталих дітей з аутизмом переважали нейтральні (55% і 43% відповідно) та позитивні (35% і 34% відповідно) відповіді на ситуацію опитування. Батьки дітей з аутизмом із

затримкою психічного розвитку виявляли меншу обізнаність про дитину, ніж матері цих дітей, але були більш схильні до спілкування та усвідомлення особливостей та навичок дитини, ніж батьки дітей з аутизмом. Батьки розумово відсталих дітей з аутизмом розповідали, що багато питань для них були важкими та незрозумілими. Загалом відкритість у процесі спілкування та виразність у міміці, пантомімі були більш характерні для матерів, ніж для татів. 10% матерів і 23% татів дітей з розумовою відсталістю обережно поставилися до пропозиції заповнити анкету, не надали принципового значення результатам і можливостям їх практичного використання.

Таким чином, стратегії вирішення проблем – це набір навичок для ефективного повсякденного вирішення проблем різного спектру, і вони найбільше використовуються серед матерів. Батьківське ставлення до дитини з аутизмом без психічних відхилень характеризується поєднанням емоційного прийняття та бажання встановити інтимні стосунки на основі бажання спілкуватися та страху образи. Ставлення батьків до дітей з аутизмом і розумовою відсталістю також характеризується емоційним прийняттям, але в поєднанні з авторитарним стилем спілкування (придушення волі дитини та агресії).

Список використаних джерел:

1. Ирмухамедов Т.Б. Особенности эмоциональной сферы у детей с аутистическими расстройствами. Российский педиатрический журнал. 2019; 22(5). С. 284–285.
2. Ковалев В.В. Психиатрия детского возраста / В.В. Ковалев. М.: Медицина, 1995. 206 с.
3. Малинина Е.В. Аутизм, эпилепсия и эпилептиформная активность / Е.В. Малинина, И.В. Забозлаева, Т.Н. Саблина, А.А. Сединкин //Журнал Психиатрия. 2013. № 04 (60). С. 11–15.
4. Расстройства аутистического спектра у детей. Науч-практ. рук. / под ред. Н. В. Симашковой. М.: Авторская академия, 2013. 264 с.

5. Rescorla L. A., Given C., Glynn S., Ivanova M. Y., Achenbach T. M. International Comparisons of Autism Spectrum Disorder Behaviors in Preschoolers Rated by Parents and Caregivers/Teachers // Autism. 2019. Vol. 23(8). P. 2043–2054.

Абдуллаєва Василя Каримбеківна
*завідувач кафедри психіатрії, наркології
та дитячої психіатрії, медичної
психології, психотерапії
Ташкентського педіатричного
медичного інституту
доктор медичних наук*

Мухторов Бобур Оділбекович
*асистент кафедри психіатрії, наркології
та дитячої психіатрії, медичної
психології, психотерапії
Ташкентського педіатричного
медичного інституту*

Муродходжаєв Саїдахмад Баходирходжаєвич
*магістр психіатр
Ташкентського педіатричного
медичного інституту*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМИ РОЗЛАДАМИ

Аутистичні розлади виявляються від народження у формі асинхронного дефіцитарного дизонтогенезу з неповним та нерівномірним дозріванням вищих психічних функцій [5, с. 284]. Ця група розладів, що характеризуються порушенням психічного розвитку, аутистичною формою поведінки та спілкування з оточенням, розладами мови, моторики, стереотипами діяльності та поведінкою, що призводять до соціальної дезадаптації. Існують різні погляди на причини виникнення розладів аутистичного спектра: біологічні, соціальні та психологічні. Існують гіпотези, що пояснюють симптоми аутизму як наслідок порушень когнітивних процесів та емоційної сфери [3, с. 28]. Інша

гіпотеза пояснює основні симптоми аутизму дисфункцією сенсорної інтеграції, а аутистична поведінка – як відбиток аномального сприйняття. Рухові проблеми, що з'являються в дітей, нагадують явища моторної диспраксії, яку можна як один із причинних чинників порушення промови. У дітей з аутизмом у 100% випадків спостерігається порушення сенсорної модуляції та моторні розлади, що формують сенсорну інтеграцію, при якій мозок не здатний усвідомити інформацію, що надходить через органи почуттів та узагальнити її в образи.

Як наслідок, діти з розладами аутистичного спектра мають недостатньо розвинені здатності пов'язувати різні елементи в єдине ціле, що призводить до обмеженого сприйняття та розуміння навколишнього світу, до труднощів у розумінні думок, намірів та почуттів інших людей. На когнітивному рівні це проявляється двояко: з одного боку аутична дитина не розуміє те, що вона сприймає, а з іншого, – не може адекватно реагувати та планувати свою відповідь [4, с. 36].

Порушення пізнавальної діяльності у цих пацієнтів є вторинним результатом аутистичної поведінки, що перешкоджає формуванню та дозріванню інтелектуальних функцій [1, с. 40]. Пізнавальні функції визначаються декількома складовими, але є основним чинником формування когнітивних здібностей та інтелекту надалі. При цьому серед дітей, які до 5 років все-таки опановують комунікативну мову і мають середній інтелект, тільки половина мають шанси на адекватну адаптацію [2, с. 12]. Гетерогенність аутистичних розладів має на увазі й різну динаміку захворювання, залежить від тяжкості та особливостей психопатологічної симптоматики [6, с. 2044].

Мета дослідження – вивчити клініко-психопатологічні та психологічні інтелектуально-особистісні особливості дітей із дитячим аутизмом.

Матеріал та методи дослідження. Клініко-психопатологічним методом обстежено 35 пацієнтів віком від 6 до 14 років. Критеріями включення були загальні розлади психологічного розвитку, що діагностуються відповідно до

МКБ-10 рубрики F84 «Загальні порушення психологічного розвитку». Критеріями виключення була генетично обумовлена (хромосомно-обмінна) та інша патологія з аутистичними характеристиками. Для оцінки ступеня виразності аутистичних проявів, поведінкових порушень використовувалася рейтингова шкала дитячого аутизму – The Childhood Autism diagnostic Scale (CARS, E. Schopler, R. Reichler, B. R. Renner, 1988). Шкала включає 15 позицій, що описують всі значущі для обстеження психологічні прояви діяльності дитини в різних її областях. Кожен із 15 параметрів оцінюється за шкалою від 1 до 4 балів. Значення підсумкової оцінки можуть варіювати від 15 до 60 балів (при 15-29 балах відзначається відсутність аутизму, а за 37-60 балів визначається важкий ступінь аутизму, у тому числі вкрай важка форма аутизму при значеннях понад 42 бали). Під час тестування оцінювалися всі особливості поведінки, що виходять за межі норми. Вивчення особистісних особливостей за допомогою проєктивних методик: «Будинок, дерево, людина», «Нереальна тварина». Результати дослідження та їх обговорення. Первинне звернення до психіатра припадало на перший критичний віковий період розвитку у дитинстві (3-4 роки). Приводами до звернення служили аутистичні форми поведінки, що ускладнюють адаптацію в дитячому колективі: труднощі спілкування з однолітками з перевагою гри на самоті, уникнення погляду «очі в очі», рухові стереотипії (біг по колу, атетозоподібні рухи в пальцях рук, ходьба на схильність до рутинного порядку. Були мовні особливості як порушень вимовного боку мови, ритму, темпу відтворення, відсутності інтонацій, порушення комунікативних функцій з нездатністю підтримати діалог, переважанням ехолалії, лепету, використання окремих коротких слів, відсутністю побудови фразеологічної промови. Ігрова діяльність була одноманітною, з використанням неігрових предметів (дверей, води, паличок). Діти були не здатні зберігати увагу на заняттях, розуміти інструкції та виконувати завдання, були неспокійні, непосидючі, негативні щодо вимог, що висуваються до них.

Клінічний та клініко-психологічний аналіз особливостей преморбиду особистості та дебюту клінічної симптоматики показали, що аутистичні форми поведінки та порушення мови з'явилися після деякого періоду нормального розвитку, або на тлі проявів шизотипічного діатезу (відсутність реакції на голод та дискомфорт, застиглий погляд «у нікуди», ритуальна поведінка при засинанні, прийомі їжі, одяганні, негативне ставлення до матері або амбівалентний симбіотичний зв'язок з нею, ригідні ігрові маніпуляції з предметами неігрового призначення тощо), відзначалося дизонтогенетичне порушення розвитку у вигляді асинхронії з ехолалією скандованим стилем мовлення та труднощами підтримки комунікацій. У поведінці переважали аутистичні форми: відзначалися проблеми спілкування коїться з іншими дітьми, відсутність друзів у цьому оточенні, та їх уявна наявність у вербалізації. Також мали місце надцінні стереотипні односторонні захоплення, що не відповідають віку дітей та мають дивний, незвичайний, ексцентричний характер (наприклад, інтерес до влаштування комп'ютера, телефонів; постійне читання енциклопедій тощо). Моторний розвиток характеризувався незграбністю та незручністю рухів. Зазначався виражений розлад уваги як постійного відволікання, його вибіркості, пасивності, нестійкості, виснаженості та відсутність поведінки, що демонструє його регуляцію з боку уваги. Усім пацієнтам проводилося тестування за шкалою CARS. Наявність рівня тяжких розладів аутистичного спектра виявили у 2 (5,7%) дітей. У решти дітей за цією шкалою було виявлено наявність аутистичних характеристик, що відповідали рівню легкого/помірно вираженого рівня аутизму і не досягнув рівня критерію «важкий аутизм».

При повторному зверненні пацієнтів у другий критичний віковий період (відповідний початку шкільного навчання у віці 7 років) у клінічному стані відзначалася динаміка у психічному стані та розвитку. Діти у мовної діяльності збільшився обсяг словникового запасу, у висловлюваннях з'явилися короткі фрази, але зберігалися прояви ехолалії, дітям було неможливо підтримувати діалог при зверненій до них промови. У поведінці виявлялися

проблеми спілкування коїться з іншими дітьми, відзначалися стереотипні ігри, події та ритуали. Відзначалися аутистичні особистісні особливості, що виявлялися зниженим, незрілим рівнем і амбівалентністю емоційних реакцій, труднощами у встановленні контактів, слабким розумінням соціального контексту, і очікувань, демонстрованого реакціями негативізму і протесту, декларацією своєрідності інтересів. Аутистичні риси особистості виявлялися у виражених порушеннях поведінки при протестних реакціях на середовищні впливи, надмірної збудливості, підвищеною імпульсивністю, схильністю до несподіваних і свавільних вчинків, агресивними реакціями, вираженою вибірковістю в контактах, категоричністю суджень стосовно будь-яких думок.

Висновки. Таким чином, проведене клініко-пато психологічне обстеження дозволило виявити різний ступінь розвитку та прояви пізнавальної діяльності дітей із розладами аутистичного спектра. Такі діти виявляли інтерес до завдань, але виявляли при виконанні завдань відставання в моторному розвитку, здатність формувати та підтримувати гнучку цілеспрямовану поведінку з плануванням мети діяльності. Така дисоціація розвитку могла надалі ускладнювати засвоєння дитиною навчальної програми та вимагала застосування правильних індивідуальних педагогічних підходів щодо нього. Патопсихологічна діагностика дозволяє вирішити диференціально-діагностичні завдання, оцінити інтелектуально-особистісні характеристики дітей з розладами аутистичного спектра, визначити актуальні та потенційні можливості їх навчання, адаптації та проводити динамічне медико-психологічне спостереження.

Список использованных источников:

1. Ковалев В. В. Психиатрия детского возраста / В. В. Ковалев. М.: Медицина, 1995. 206 с.
2. Малинина Е. В. Аутизм, эпилепсия и эпилептиформная активность / Е. В. Малинина, И. В. Забозлаева, Т. Н. Саблина, А. А. Сединкин // Журнал Психиатрия. 2013. № 04 (60). С. 11–15.

3. Расстройства аутистического спектра у детей. Науч-практ. рук. / под ред. Н. В. Симашковой. М.: Авторская академия, 2013. 264 с.

4. Садовская Ю. Е. Аутизм и дисфункция сенсорной интеграции в детском возрасте / Ю. Е. Садовская, В. И. Родионова, Б. М. Блохин, Л. Битова // Журнал Психическое здоровье. 2010. № 11. С. 35–38.

5. Ирмухамедов Т.Б. Особенности эмоциональной сферы у детей с аутистическими расстройствами. Российский педиатрический журнал. 2019; 22(5). С. 284–285.

6. Rescorla L. A., Given C., Glynn S., Ivanova M. Y., Achenbach T. M. International Comparisons of Autism Spectrum Disorder Behaviors in Preschoolers Rated by Parents and Caregivers/Teachers // Autism. 2019. Vol. 23(8). P. 2043–2054.

Ірмухамедов Темур Баходірович
асистент, вільний здобувач PhD
головний куратор кафедри психіатрії,
наркології та дитячої психіатрії, медичної
психології, психотерапії
Ташкентського педіатричного
медичного інституту

Абдуллаєва Василя Каримбеківна
завідувач кафедри психіатрії, наркології та
дитячої психіатрії, медичної психології,
психотерапії
Ташкентського педіатричного
медичного інституту
доктор медичних наук

Ганіханів Абдурахім Абдухамітович
асистент кафедри психіатрії, наркології
та дитячої психіатрії, медичної психології,
психотерапії
Ташкентського педіатричного
медичного інституту
кандидат медичних наук

К ВОПРОСУ ВЛИЯНИЯ СОМАТИЧЕСКОЙ ПАТОЛОГИИ НА ТЕЧЕНИЕ ПАРАНОИДНОЙ ШИЗОФРЕНИИ

Шизофрения занимает первое место среди психозов по распространенности, прогрессивности и тяжести социальных последствий [1, с. 4–5]. Это наиболее трудные в лечебном и реабилитационном плане больные, как правило, с длительными сроками пребывания в стационаре [2, с. 10]. В таких случаях в пораженном органе повышена вероятность нарушения сосудистого тонуса. Сосудистую дистонию обуславливают как структурная дефицитарность в пораженном органе, а также повышенная «чувствительность» к психотравмирующим факторам, заложенная преимущественно в период раннего детства [3, с. 55–56].

Цель работы: Изучение особенностей клинического течения параноидной шизофрении, сочетанной соматическими заболеваниями.

Материал и методы исследования: Обследовано 52 больных параноидной шизофренией (F20.00 по МКБ-10). Основными методами исследования явились клинико-психопатологический, клинико-патопсихологический и катamnестический методы. Данные о наличии соматических и неврологических заболеваний были получены на основании амбулаторного или стационарного обследования терапевтом, неврологом, с использованием дополнительных методов исследования.

Результаты: В ходе исследования установлено, что чаще всего (32,1 %) отмечались заболевания сердечно-сосудистой системы. Заболевания органов пищеварения: хронические гепатит, холецистит, гастрит, колит были выявлены в (29,4 %). У 7 пациентов (12,3 %) отмечались заболевания органов дыхания. У больных параноидной шизофренией, сочетанной с сердечно-сосудистыми заболеваниями отмечается схожесть показателей PANSS (среднее значение позитивных симптомов 47 балла). В клинической картине у них отмечается невыраженная бредовая симптоматика (6 баллов), преобладает депрессивная (с тревогой при гипертонической болезни и апатией при ишемической болезни сердца) и галлюцинаторная (6 баллов) при значительном снижении критики (7 баллов) или неглубокий дефект. Церебрально-органическая недостаточность встречается достоверно чаще у больных параноидной шизофренией с позитивной симптоматикой, чем с негативной: дисциркуляторная энцефалопатия различного генеза – 32% больных шизофренией с позитивной симптоматикой и 12,9% больных с негативной ($p < 0,05$); родовая травма в анамнезе у 23% больных шизофренией с позитивной симптоматикой и 5,6% больных с негативной ($p < 0,05$) повышает риск возникновения неврологических осложнений у больных шизофренией с позитивной симптоматикой и требует дополнительного использования ноотропных препаратов. Это может приводить к возникновению осложнений при назначении психотропной терапии и, в конечном итоге, снижать качество и продолжительность жизни данной категории больных.

Выводы: так, проведенное исследование позволяет выработать комплекс лечебно-реабилитационных рекомендаций для использования их в практической медицине.

Список использованных источников:

1. Березовская М. А., Прокопенко С. В. Состояние церебральной гемодинамики у больных с приступообразно-прогредиентным течением параноидной шизофрении / Академический журнал Западной Сибири: Материалы III научно-практической конференции с международным участием «Инновационные технологии в медицине». 2009, №6. С. 4–5.

2. Кулакова Н. П., Березовская М. А. Способ преодоления терапевтической резистентности у больных параноидной шизофренией / Академический журнал Западной Сибири: Материалы III научно-практической конференции с международным участием «Инновационные технологии в медицине». 2009, №6. С. 10.

3. Березовская М. А. Гемодинамические нарушения и неврологические симптомы у больных параноидной шизофренией / Материалы IV съезда психиатров, наркологов, психотерапевтов, медицинских психологов Чувашии. Чебоксары, 2010. С. 55–56.

Матвеева Анастасия Александровна
*ассистент кафедры психиатрии, наркологии
и детской психиатрии, медицинской
психологии, психотерапии
Ташкентского педиатрического
медицинского института*

Абдуллаева Василя Каримбековна
*заведующая кафедрой психиатрии,
наркологии и детской психиатрии,
медицинской психологии, психотерапии
Ташкентского педиатрического
медицинского института
доктор медицинских наук*

АДАПТАЦИОННАЯ РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У ПАЦИЕНТОВ С ПАРАНОИДНОЙ ШИЗОФРЕНИЕЙ

Роль психолога в общемедицинской практике в последнее десятилетие приобретает ведущее значение в связи с негативным влиянием информационной среды, как пускового фактора большинства психосоматических заболеваний [1, с. 201]. Согласно современным психологическим исследованиям, интеллект не является единой познавательной способностью: в качестве самостоятельных видов выделяются музыкальный, лингвистический, логический, математический, музыкальный, социальный и эмоциональный интеллекты. По определению И. В. Плужникова (2009), эмоциональный интеллект является относительно независимой от формального интеллекта метакогнитивной способностью, состоящей из трех иерархически организованных компонентов (восприятия, понимания и регуляции эмоциональных состояний), реализующихся в особой познавательной деятельности, основной целью которой является наиболее точное и эффективное отражение своих и чужих эмоций для эффективной адаптации управления ими в целях и задачах другой деятельности [3, с. 211].

В успешной адаптации человека к условиям быстро меняющегося социума значительную роль играет эмоциональный интеллект, умение

считывать мимические и парамимические выражения лица с окружающих людей реальной действительности [4, с. 60]. Перспективность и обоснованность использования концепта «эмоциональный интеллект» и влияния его на качество жизни были отражены зарубежными и российскими учеными [2, с. 39]. Адаптация в современном обществе, карьерный рост, отношения в семье – все они связаны не только и не столько с формальными способностями и когнитивным функционированием индивида, сколько с определенного рода интеллектуальными и поведенческими навыками, тесно связанными с эмоциональной сферой личности, способностью к адаптации [8, с. 79]. Показано, что высокий уровень развития эмоционального интеллекта позволяет достичь успеха и признания в различных сферах человеческой жизни – таких, как образование, юриспруденция, медицина, а низкий – связан с социальной дезадаптацией: аффективными расстройствами, аддиктивными нарушениями и эндогенными заболеваниями шизофренического спектра и регистра [5, с. 47]. Раннее выявление нарушений эмоционального интеллекта и профилактика возможных последствий является неотъемлемой задачей практического здравоохранения [6, с. 24]. В умении грамотно использовать навыки психологического сопровождения пациентов с параноидной шизофренией, особенно в кризисных и экстремальных случаях, используя методики совладания со стрессом и адаптационные возможности, решающую роль играет способность установления эмоционального контакта [7, с. 14].

Цель исследования: изучить особенности эмоционального интеллекта у больных параноидной шизофренией, включая его экспрессивный и импрессивный компоненты для оптимизации оказания медико-психологической помощи данному контингенту пациентов.

Материал и методы: обследовано 128 больных параноидной шизофренией в возрасте 20-50 лет, находящихся на стационарном лечении в Городской клинической психиатрической больнице. Критерии включения: диагноз шизофрения, удовлетворяющий диагностическим критериям МКБ-10, отсутствие выраженных психотических и негативных симптомов,

информированное согласие на участие в исследовании. Ведущими методами исследования были клинико-патофизиологический и анамнестический. Их психометрических методов использованы методики «Эмпатия», «Распознавание эмоций других людей», «Запрет на выражение чувств» (В. К. Зарецкий, А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гараян, 2006), «Проективный тест враждебности» (Н. Г. Гараян, А. Б. Холмогорова, 2006).

Результаты исследования и обсуждения: по данным нашего исследования выявлено, что эмоциональное состояние больных параноидной шизофренией характеризуется резким повышением измеряемых параметров, за которым стоит преобладание негативных переживаний в виде чувства потери энергетического потенциала, пессимизма, утраты прежних интересов, утомляемости, раздражительности, безнадежности, с фиксацией на негативных событиях из прошлого. В клинической картине параноидной шизофрении больные испытывали тревогу, беспокойство, неспособность расслабиться, ощущение страха перед окружающим миром. В ходе нашей работы был проведен анализ импрессивного компонента эмоционального интеллекта – оценка способности распознавать эмоции другого человека по жестам, позе и выражению лица. Полученные результаты свидетельствуют о резком снижении способности больных определять эмоциональное состояние партнера по общению. Это проявляется как в способности распознавать чувства других по мимике, так и по невербальным и парамимическим проявлениям. Повсеместно отмечались затруднения, отказы от ответов, использование описательных формулировок и неэмоциональных суждений. Экспрессивный компонент эмоционального интеллекта оценивался на основе методики, измеряющей запрет на проявление чувств, поскольку очевидно, что чем более отчетливо выражен запрет, тем менее вероятным будет как спонтанное, непосредственное, так и произвольное выражение эмоций. Наши данные демонстрируют выраженный, в части случаев почти предельный запрет на выражение базовых эмоций, особенно гнева ($2,47 \pm 0,59$), страха ($2,27 \pm 0,58$) и печали ($2,16 \pm 0,65$), а также общий запрет на выражение чувств

($1,81 \pm 0,68$). Запрет на выражение чувств ведет к отчуждению больными генуинных, внутренних переживаний, отрицание их порождает дискомфорт, растерянность из-за невозможности точного осознания собственного состояния, а в тяжелых случаях – симптомы деперсонализации. Также запрет на выражение чувств не дает возможности справляться с ними, перерабатывать и отреагировать эмоции, что приводит к эффекту кумуляции и значительно ухудшает эмоциональное состояние больных. Отмечается нарастание прогрессирования нарушений эмоциональной сферы и социально-психологической дезадаптации личности, вследствие чего снижается возможность функционирования в межличностных взаимоотношениях и изменение адаптационного потенциала больных параноидной шизофренией в условиях быстро меняющегося социума. Вектором нарушения эмоционального интеллекта у пациентов с параноидной шизофренией, выявленным с помощью объективных методов психодиагностического и экспериментально-психологического исследования, является нарушение его регуляторного компонента – эмоциональной регуляции познавательной деятельности и когнитивной регуляции эмоций. В ходе исследования особенностей эмоционального интеллекта установлено, что диссонанс во взаимодействии эмоциональной и когнитивной регуляции обусловлен возникновением общего психологического механизма. В процессах эмоциональной регуляции деятельности таким знаком, выполняющим функцию опосредствования, являются знания индивида о собственной эмоциональности, а также его знания о том, как эмоции, чувства, аффекты и переживания могут влиять на ту или иную деятельность, на функционирование процессов восприятия, внимания, памяти, мышления, принятие решений. Учитывая генетическую теорию наследования шизофрении, можно предположить, что недостаточно сформированные в онтогенезе способности к осознанию и управлению своими эмоциями могут играть определенную хронифицирующую роль в клинико-динамическом течении параноидной шизофрении. Это позволяет включить нарушения

емоционального інтелекта, наряду с алекситимией, запретом на выражение чувств, негативным мышлением, сужением круга общения, дефицитом социальных навыков и снижением энергетического потенциала личности в систему личностных факторов этиопатогенеза расстройств шизофренического спектра.

Выводы: таким образом, снижение показателей эмоционального интеллекта у больных параноидной шизофренией имеет связь с отдельными клиническими проявлениями болезни, такие как оскудение в эмоциональной сфере, эмоциональная тупость и нарастание апатии и негативной симптоматики. У пациентов параноидной шизофренией установлены значительные нарушения импрессивного компонента эмоционального интеллекта, представленные затруднениями в распознавании эмоций других людей по мимическим и пантомимическим проявлениям. Выявленные изменения эмоционального интеллекта и отсутствие адаптационных способностей свидетельствуют о значимости психологического сопровождения медикаментозного ведения больных, использования методов психологического и психотерапевтического направления. Полученные в работе данные о нарушенных и сохранных звеньях эмоционального интеллекта могут использоваться для оптимального выбора психокоррекционных и реабилитационных технологий, а также для более точного прогнозирования ожидаемой эффективности психотерапевтических интервенций и перспектив социальной адаптации пациентов в зависимости от их индивидуально-личностных особенностей.

Список использованных источников:

1. Александров А. А., Балашова Т. Н. Сотрудничество врача и психолога в диагностическом процессе // Психотерапия и клиническая психология: методы, обучение, организация. СПб. Иваново, 2000. С. 199–204.
2. Бабарахимова С. Б., Шаханская О. В., Искандарова Ж. М. Личностные особенности женщин с депрессивными расстройствами и их

влияние на качество жизни // Сборники конференции НИЦ Социосфера 2013г. С. 39–42.

3. Плужников И. В. Нарушения эмоционального интеллекта при расстройствах аффективного спектра и шизофрении / И. В. Плужников // Вестник Томского государственного университета. Сер. Психология. 2009. № 329. С. 211–213.

4. Рычкова О. В., Соина Н. А., Гуревич Г. Л. Эмоциональный интеллект при шизофрении // Бюллетень ВСНЦ СО РАМН, 2013, № 6 (94) С. 60–64.

5. Сайдалиходжаева Д. Г., Бабарахимова С. Б. Оценка эмоциональных статусов беременных с учетом личностных особенностей / Психические расстройства в общей медицине. 2017. №4. С. 46–46.

6. Matveeva A. A., Sultonova K. B., Abbasova D. S. et al. Optimization of psycho-diagnostics of emotional states // Danish Scientific Journal. VOL 3, № 5 pp. 24–27.

7. Niyazova Z., Nurkhodjaev S., Akhmedzhanova A. Features of psychological rehabilitation in patients with eye injuries. Medicine and Law. 2019. 1 (38). P. 14–28.

8. Pluzhnikov, I. Validation of cognitive emotion regulation questionnaire in Russian sample: primary results / E. Rasskazova, I. Pluzhnikov, A. Tkhostov // Methodology of psychophysiological research in Russia and China: Theoretical and applied aspects. Joint Russian-Chinese Scientific Seminar. Book of abstracts. Moscow: Moscow State University, 2009. Pp. 79–80

Спіріна Ірина Дмитрівна
*професор кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
доктор медичних наук, професор*

Коваленко Тетяна Юріївна
*професор кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
кандидат медичних наук, доктор наук з
державного управління*

Фаузі Єлизавета Сергіївна
*доцент кафедри загальної медицини з
курсом фізичної терапії
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара
кандидат медичних наук*

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІТЕЙ: АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Актуальність дослідження проблематики формування та реалізації державної політики у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей в Україні на сучасному етапі обумовлена тим, що в період активної перебудови українського суспільства виникає необхідність у визначенні механізмів здійснення державного впливу на систему соціального захисту дітей як найбільш незахищеною групою українського суспільства. Це обумовлено також необхідністю здійснення практичних кроків у реалізації Україною положень Всесвітньої новітньої парадигми ідеології здоров'я [1] як найвищої соціальної цінності держави і суспільства в рамках реалізації програми «Здоров'я-2020: український вимір» [2]. Мета цього дослідження полягає у вивченні аспектів трансформації механізмів державного управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей.

Державне управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей слід розуміти як цілеспрямовану діяльність системи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних установ і громадських

об'єднань, роботодавців та інших суб'єктів з правової легітимізації і практичного сприяння в реалізації соціальних прав дітей на відновлення і зміцнення здоров'я в спеціалізованих санаторно-курортних установах (при наявності у них певних медичних показань і відсутності протипоказань). Більш того, це є і цільова діяльність суб'єктів управління щодо забезпечення гарантованих державою прав дітей на оздоровлення та відпочинок, реалізованої цими суб'єктами на основі програмно-цільового підходу на міжнародному, національному, регіональному або місцевому рівні з метою задоволення індивідуальних або групових потреб об'єкта управління. При цьому важливо відзначити, що механізми формування і реалізації державної політики у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей є складна система досягнення поставлених завдань у сфері соціального захисту дітей з метою задоволення потреб в лікуванні, медичній реабілітації, оздоровлення та відпочинок. З іншого боку, ця ж система являє собою сукупність правових норм, систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, широку мережу дитячих санаторно-курортних установ і закладів оздоровлення та відпочинку різних форм власності, а також включає практичні заходи, принципи, методи та інструменти, за допомогою яких здійснюється формування і реалізація державної політики України у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей.

Державне управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей в Україні здійснюється через взаємодію механізмів формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту дітей і характеризується рядом особливостей [3]:

1) мета санаторно-курортного забезпечення дітей має комплексний характер, що полягає в здійсненні заходів з організації лікування, медичної реабілітації, оздоровлення та відпочинку серед цієї особливої категорії населення;

2) санаторно-курортне забезпечення дітей здійснюється на базі дитячих закладів оздоровлення та відпочинку і дитячих санаторно-курортних установ

(в т.ч. спеціалізованих), розташованих на територіях курортів державного та місцевого значення або в лікувально-оздоровчих місцевостях (курортах), з максимальним використанням природних лікувальних ресурсів, фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та забезпечення належних культурно-побутових умов, спеціального лікувально-оздоровчого режиму та ін.;

3) суспільні відносини у сфері державного управління санаторно-курортним забезпеченням дітей в Україні мають спеціальнодозвільний спосіб регулювання (порядок організації направлення дитини на санаторно-курортне лікування встановлюють ЦОВВ, який передбачає систему соціального включення або сегрегації);

4) покриття витрат (повне або часткове) на санаторно-курортне забезпечення дітей здійснюється Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фондом соціального страхування від нещасних випадків, Державним бюджетом України та іншими бюджетами відповідно до чинного законодавства;

5) в Україні право дитини на санаторно-курортне забезпечення носить імперативного характеру;

6) реалізація права дітей на санаторно-курортне забезпечення має міжнародний вимір і здійснюється на двокомпонентній основі (лікування та оздоровлення) на підставі висновку міжнародних угод і виконання міжнародних програм (Україна-Куба, Україна-Ізраїль);

7) потреби дітей в санаторно-курортному забезпеченні задовольняються на індивідуальному рівні або на рівні групи;

8) в Україні встановлено заявний спосіб отримання санаторно-курортного забезпечення дітей.

Порівняльний аналіз міжнародних підходів до вирішення проблем санаторно-курортного забезпечення дітей показує, що державна політика багатьох країн сьогодні переживає період трансформації управлінських підходів в цій сфері. Так, до 2000 року країни пострадянського простору

застосовували традиційну модель управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей, засновану на адміністративно-командному підході. Після 2000 року з впровадженням ринкових засад господарювання, в системі санаторно-курортного забезпечення дітей поступово стала переважати страхова модель управління з різними організаційно-правовими формами надання санаторно-курортних послуг. Але принциповою відмінністю зарубіжних підходів управління від вітчизняних слід вважати максимізацію лікувально-реабілітаційних послуг в системі державного замовлення на санаторно-курортні послуги для дітей та мінімізацію такого за напрямками «відпочинок і оздоровлення» [4]. Більш того, в країнах Європейського Союзу санаторно-курортне забезпечення дітей як складова державної політики соціального захисту тільки частково інтегрована в систему страхової медицини (медична реабілітація, санаторне лікування). У переважній більшості європейських країн відбулася її інтеграція у сферу туризму і рекреації (особливо компонента відпочинку) [5], що не передбачає прямих бюджетних витрат за цим напрямком. Впровадження міжнародного досвіду в національну модель державного управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей в Україні передбачає поетапний перехід тетравалентної системи санаторно-курортного забезпечення дітей (лікування, реабілітація, оздоровлення та відпочинок) в бівалентності (лікування, реабілітація), яка в сучасних умовах видається більш забезпеченої з економічної точки зору.

На основі наукової реконструкції змісту і суті технологій державного управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей було ідентифіковано кілька етапів формування і розвитку державної політики: - підготовчий етап (1983-1986); етап формування основних принципів державної політики у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей, що характеризується прийняттям основних законодавчих та нормативно-правових актів; перших цільових соціальних програм у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей (1986-1992); етап формування організаційно-функціональної структури державного управління у сфері санаторно-

курортного забезпечення дітей, що характеризується закріпленням домінуючих позицій оздоровчої парадигми у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей (1992-1999); етап стандартизації послуг у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей, що характеризується функціональною перебудовою системи державного управління на основі пріоритетів міжнародної практики у сфері соціального захисту дітей та стандартизації відповідних послуг (2000-2009); етап оптимізації організаційно-функціональної структури і модернізації системи державного управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей (з 2010 року по т.ч.).

Доведено, що основними напрямками вдосконалення механізмів державного управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей в Україні слід вважати впровадження інтегрованого підходу в систему управління і формування професійної компетентності державних службовців, які працюють в цій сфері. На основі проведеного структурно-функціонального аналізу діяльності суб'єктів управління, встановлено, що система державного управління у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей є інституційно незавершеною, що негативно впливає на ефективність державно-управлінської діяльності. Це дозволило сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення організаційного забезпечення державного управління у зазначеній сфері. Так, встановлено, що основними суб'єктами державної політики в сфері санаторно-курортного забезпечення дітей в Україні є такі державні інститути: Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту. Встановлено, що в новітній історії України (з 1991 року) управлінська діяльність Міністерства освіти та науки України та Міністерство охорони здоров'я України як національних координаторів державних соціальних програм у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей характеризується надзвичайною пасивністю і переважанням заходів галузевого управління. Тому, після прийняття закону України «Про

оздоровлення та відпочинок дітей» [6] (2008), який закріпив на системній основі домінування компонентів оздоровлення та відпочинку в структурі санаторно-курортного забезпечення дітей, важелі управлінського впливу перейшли до Мінсоцполітики України разом з фінансовим забезпеченням заходів з реалізації державних соціальних програм. Однак організаційне забезпечення державно-управлінської діяльності (відомча підпорядкованість дитячих установ, інформаційні бази пацієнтів / клієнтів і т.п.) все ж залишилося за вищевказаними відомствами практично без змін. Все це є підставою для пошуку і впровадження на центральному рівні нових організаційних форм міжгалузевої взаємодії (соціально-орієнтовані інтегровані служби).

Таким чином, можна сформулювати висновок про те, що в новітній історії української держави у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей відбулася трансформація ідеологічних (від лікування до відпочинку), організаційних (стійкий тренд на домінування амбулаторних організаційно-правових форм забезпечення над стаціонарними), інституційних (неодноразова зміна національних координаторів, постійний президентський, урядовий і парламентський контроль), фінансових (заміна натуральних послуг грошовими формами забезпечення), функціональних (перерозподіл повноважень в задоволенні санаторно-курортних послуг з центрального на регіональний і місцевий рівень) та правових механізмів (переважання підзаконних актів на законодавчі при регулюванні суспільних відносин у сфері санаторно-курортного забезпечення дітей) державно-управлінської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Здоров'я-21: Основи політики досягнення здоров'я для всіх у Європейському регіоні ВООЗ: введення (Європейська серія по досягненню здоров'я для всіх, № 5) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.euro.who.int>.
2. Про затвердження Загальнодержавної програми «Здоров'я-2020: український вимір / проект Закону України. URL: <http://www.moz.gov.ua>.

3. Коваленко Т.Ю. Державне управління в сфері санаторно-курортного забезпечення дітей в Україні. Монографія. Дніпропетровськ. 2014. С. 101.
4. Formy leczenia uzdrowiskowego. NFZ. URL: <http://www.nfz-bialystok.pl>.
5. Promotion of the Tourist Image of European Destinations on competitive International Markets. Madrid: WTO, 2002. 135 p.
6. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 4 вересня 2008 року № 375. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

Спіріна Ірина Дмитрівна

професор кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

доктор медичних наук, професор

Коваленко Тетяна Юріївна

професор кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

кандидат медичних наук, доктор наук з

державного управління

Фаузі Єлизавета Сергіївна

доцент кафедри загальної медицини з курсом

фізичної терапії

Дніпровського національного університету

імені Олеса Гончара

кандидат медичних наук

ПРОБЛЕМА РАННЬОЇ ДІАГНОСТИКИ Й КОРЕКЦІЇ РОЗЛАДІВ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ У ДІТЕЙ

За даними офіційної статистики, кількість таких хворих за останні п'ять років зросла в 3 рази. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 1 дитина зі 160 страждає розладом аутистичного спектра. ВООЗ підкреслює, що ця цифра є середньостатистичною і в деяких добре контрольованих дослідженнях фактичні цифри набагато більше. Відомостей про поширеність розладів аутистичного спектра в країнах з низьким і середнім рівнями доходів немає, але відомо, що кількість аутистів має стійку динаміку

до збільшення в усьому світі. В Україні зареєстровано понад 7 тисяч таких дітей. В цей час експерти говорять про епідемію аутизму не лише в Україні, але й у світі.

З медичної точки зору аутизм розглядається як психічний розлад (складне нейробіологічне порушення, що пов'язане з дезінтеграцією процесів розвитку головного мозку), що характеризується нездатністю (частковою неспроможністю) хворого до взаємодії з зовнішнім світом, в тому числі обмеженими інтересами, а також розладами мови й моторики, схильністю до ригідної поведінки й стереотипним діям та наявністю у хворого проблем соціалізації. Термін «аутизм» характеризує якісні відмінності, труднощі в побутових, соціальних стосунках і спілкуванні й особливу стереотипність поведінки. Аутизм діагностується в дітей та молоді, якщо їхня поведінка відповідає критеріям, визначеним у Міжнародній статистичній класифікації хвороб та споріднених проблем, пов'язаних зі здоров'ям (МКХ-10) і настанові з діагностики, статистики і класифікації психічних порушень DSM-V, а також значно впливає на життєдіяльність. Загальний термін, який уживають у МКХ-10 і DSM-V, – «розлади загального розвитку» (РЗР).

Чим раніше буде розпочато лікування, а у випадку з аутизмом – коригування комунікативних здібностей, тим більше шансів отримати позитивні і стійкі результати в подальшому розвитку дитини. Таким чином, з перших років життя діти з особливими потребами та їх родини потребують всебічної підтримки суспільства, медичних, соціальних працівників, психологів і педагогів.

Повністю запобігти розвитку аутизму абовилікувати його неможливо. Але в руках батьків якомога раніше звернутися за допомогою до фахівця, провести раннє діагностування та корекцію. Неможливо розглядати дану проблему тільки з боку надання медичної допомоги, необхідна чітка система взаємодії фахівців різного профілю, які будуть працювати з членами сімей з метою задоволення потреб дитини. Ця всебічна допомога називається раннім втручанням.

Система раннього втручання допомагає мінімізувати затримку у фізичному й розумовому розвитку дітей в ранньому віці. Раннє втручання є найбільш ефективним в порівнянні з будь-якими послугами, що реалізуються пізніше. Це може зменшити або навіть ліквідувати майбутні потреби в спеціальній освіті та інших спеціальних послугах для дитини. Раннє втручання змінює сім'ю й знижує ризик інституалізації дитини з особливими потребами. Крім того, воно дає інші соціальні переваги, серед яких – зменшення стигматизації, насильництва, розширення можливостей отримання вищої освіти і подальшого працевлаштування.

Відносно ситуації в Україні, певні труднощі виникають вже на етапі систематизованого виявлення та реєстрації даної патології. Відсутній єдиний загальнодержавний банк дітей з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема й дітей з аутизмом, що значно перешкоджає вирішенню питання про ранній початок корекційно-реабілітаційних заходів. Це ускладнюється ще особливостями законодавства України про права осіб з інвалідністю на конфіденційність інформації особистого характеру. З іншого боку, іноді самі батьки, які виховують дитину з порушенням психофізичного розвитку, свідомо приховують інформацію, з метою уникнути стигматизації. Все це обумовлює розбіжності між статистичними даними про чисельність дітей-інвалідів та, як наслідок, такі діти не отримують необхідну своєчасну кваліфіковану допомогу.

На діагностичному етапі існує велика кількість перешкод, що заважають максимально раннього виявлення дітей з аутизмом. Основні труднощі, з одного боку, пов'язані з тим, що найбільш виразна та яскрава картина розладу спостерігається після 2,5 років, а до цього віку симптоматика незначно виражена або перебуває у прихованій формі. Нерідко педіатри, дитячі психіатри, не знаючи суті проблеми, не можуть розгледіти в ранніх симптомах аномалії розвитку, а їх недостатня інформованість часто заважає батькам, які помічають незвичайність своєї дитини, отримати адекватну

допомогу фахівців. З іншого боку, самі батьки не помічають або не хочуть помічати ранні прояви патології, особливо, якщо це їх перша дитина.

Також недостатньо уваги приділяється питанню організації корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми, що страждають на аутизм. Є гостра необхідність в спеціалізованих навчально-реабілітаційних центрах, логопедичних пунктах, психолого-медико-педагогічних консультаціях, а також в реабілітаційних установах інших відомств, максимально наближених до місця проживання дитини та її сім'ї.

Надзвичайно важливим моментом є й те, що батькам, у яких народилася дитина з порушеннями розвитку, не надається належна психолого-консультативна допомога. Вони залишаються один на один із забобонами оточуючих, власним відчаєм та страхами. Необхідно реалізувати цілісний підхід, який дасть можливість своєчасно діагностувати порушення, своєчасно починати лікування (реабілітацію), пояснити батькам, як вони можуть допомогти дитині і розвивати його.

Таким чином, дитячий аутизм є одним з найважливіших розладів розвитку дитини. Чим раніше дитині буде встановлений діагноз, тим швидше буде підібрана схему комплексної корекції і, відповідно, результат буде більш ефективним. Тому система раннього втручання є досить важливою як для самої дитини, так і для її батьків.

Ми хочемо бачити суспільство, де всі діти, незалежно від здібностей або особливих потреб, мають можливість рости в сім'ї, розвивати свій потенціал та бути активними громадянами в житті суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кирилова Л. Г., Мірошников О. О., Грабовенська І. О. Розлади аутистичного спектра як ранні порушення нейророзвитку в дітей / Л. Г. Кирилова, О. О. Мірошников, І. О. Грабовенська // The journal of neuroscience of V.M. Mankovskyi. 2017. ТОМ 5, № 1. С. 71–78.

2. Лещій Н. П. Діагностика функціонального стану та фізичної підготовленості дітей зі складними порушеннями розвитку в умовах навчально-реабілітаційного центру / Н. П. Лещій // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки. 2019. № 69. С. 121–124.

3. Нечипоренко В. В. Підготовка фахівців для корекційної роботи з аутичними дітьми дошкільного віку. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 39: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 81–90.

4. Породько М. І. Методи оцінювання психомоторного розвитку дітей дошкільного віку з аутистичним спектром порушень / М. І. Породько // Актуальні питання корекційної освіти. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Медобори 2006, 2017. Вип. 9. С. 181–192.

5. Породько М. І. Фізична реабілітація і аутизм. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 63 с.

6. Романчук О. Раннє втручання для дітей з розладами спектру аутизму: клінічний протокол. / О. Романчук. [Електронний ресурс]. URL: <https://cwf.com.ua/images/stories/503/early-intervention-for-childrenwith-autism-spectrum-disorders-clinicalprotocol.pdf>

7. Скрипник Т. В. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: навчально-наочний посібник. / Т.В. Скрипник. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 56 с.

8. Сторож В. В. Особливості поведінки та комунікації в структурі розладів аутистичного спектру у дітей дошкільного віку / В. В. Сторож, М. Е. Рижова // Spirit time. 2019. № 4–1. С. 37–40.

9. Секвенційні програми допомоги дітям з аутизмом / ред.: Островська К. О, Саламон О. Л, Січкач Л. І. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 126 с.

Султонова Камола Баходировна
*ассистент кафедры психиатрии, наркологии
и детской психиатрии, медицинской
психологии, психотерапии
Ташкентского педиатрического
медицинского института*

Шарипова Фарида Камиловна
*доцент кафедры психиатрии, наркологии и
детской психиатрии, медицинской
психологии, психотерапии
Ташкентского педиатрического
медицинского института
кандидат медицинских наук*

Таджитдинова Юлдуз Атаджановна
*магистр психиатр
Ташкентского педиатрического
медицинского института*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ НАРУШЕНИЙ У ПОДРОСТКОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ

Современные тенденции медицинской психологии показывают важность изучения процессов психической адаптации в ситуации болезни, то есть того, как дети с диабетом реагируют на хроническую фрустрирующую ситуацию блокировки своих актуальных жизненных потребностей [1, с. 55]. Большинство пациентов, у которых диагностирован сахарный диабет, испытывают шок, им трудно понять, что теперь им нужно проверять уровень сахара в крови несколько раз в день и принимать антигипергликемические препараты, трудно согласиться с тем, что их физическое состояние будет зависеть от рецепта эндокринолога, необходимые для него лекарства и регулярные лабораторные обследования. Детям и подросткам особенно сложно представить, что им придется постоянно соблюдать лечебный режим и признать, что это заболевание навсегда [4, с. 200]. Больным детям и подросткам с впервые выявленным сахарным диабетом требуется индивидуальная психологическая и педагогическая поддержка [3, с. 78].

Депрессивные симптомы у подростков с тяжелыми соматическими заболеваниями, включая сахарный диабет 1 типа, провоцируют риск развития суицидных наклонностей и суицидального поведения [2, с. 38].

Целью исследования явилось изучение психологических особенностей эмоциональных нарушений у подростков с сахарным диабетом I типа для улучшения психолого-педагогической и психотерапевтической помощи.

Материалы и методы. В условиях Республиканского научного центра эндокринологии города Ташкента набрана группа из 110 подростков 12-15 лет с верифицированным диагнозом сахарный диабет I типа, находящихся на амбулаторном лечении. Прием комплексной терапии в виде фармакотерапии и психотерапии в течение 3 месяцев наблюдения. Для выявления эмоциональных изменений использовались экспериментальные психологические методы исследования: Шкала депрессии Гамильтона, Шкала тревожности и депрессии в больнице, Опросник тревожности Спилбергера-Ханина, восьмицветный тест Люшера, шкала астении и нервно-психический стресс Немчина. В группе проводились занятия с медицинскими психологами, педагогами по постановке ритмов и танцев, психотерапевтами в течение 3 месяцев по разработанной специалистами методике с периодичностью 2 раза в неделю продолжительностью около 2 часов.

Результаты исследования. На начальном этапе подростки были протестированы на наличие эмоциональных изменений по психометрическим шкалам. При исследовании эмоционального фона признаки депрессивного расстройства невротического регистра легкой или средней степени тяжести выявлены у 96,6% обследованных подростков. У больных отмечались довольно продолжительные периоды плохого настроения с внутренним напряжением, ежедневные перепады настроения, снижение мотивационной активности внутрисемейных отношений. На фоне депрессивных расстройств у подростков значительно снизилась успеваемость (58%), отсутствие желания продолжать учебу (25%), конфликты со сверстниками и поведенческие расстройства (60%), суицидальные мысли и наклонности (15%). В

обследованной группе при тестировании с помощью опросника Спилбергера-Ханина наличие тревожных расстройств разной степени тяжести выявлено у 86% подростков, при этом более половины пациентов имели проявления умеренной тревожности (67%), в т.ч. У 20% испытуемых – без клинически значимой тревожности и у 13% подростков – выраженная тревога констатирована. Беспокойство усиливалось в основном во второй половине дня и были связаны с переживаниями по поводу физического заболевания. У взрослых с диабетом 1 типа была обнаружена взаимосвязь между уровнем реактивной тревожности и уровнем личной тревожности. Высокая реактивная и личностная тревожность сопровождалась формированием депрессивных расстройств легкой и средней степени тяжести, что позволяет сформировать представление о коморбидности аффективных расстройств и сахарного диабета 1 типа. Структура аффективных расстройств менялась в зависимости от стадии и тяжести сахарного диабета. На стадии высокого уровня гипергликемии у 90 подростков (82%) выявлены: тревожно-фобические расстройства, аффективные колебания, эмоциональная лабильность с раздражительностью. В 75% случаев симптомы депрессивного регистра были первыми клиническими проявлениями обострения заболевания. Установлено, что у подростков достаточно продолжительные периоды астенических состояний с внутренним напряжением (23%), чувством враждебности со стороны окружающих и высоким уровнем личностной и реактивной тревожности (36%), эпизодами немотивированной агрессии (27%), навязчивыми страхами. (16%). Дистимия отмечена в 100% случаев. В результате изменения эмоционального состояния у подростков значительно снизилась самооценка (77%), снизилась стрессоустойчивость к внешним факторам (65%), склонность к аутизму и изоляции (70%), суицидальные намерения (15%).

Выводы. Таким образом, для детей с сахарным диабетом характерна повышенная тревожность и переживание тревожности. Проведение правильно подобранной психологической и педагогической помощи, использование

новых творческих подходов к психокоррекции и психотерапии в комплексном лечении тревожно-депрессивных расстройств у подростков с сахарным диабетом I типа позволяет повысить эффективность лечения.

Список использованных источников

1. Абдуллаева В. К. Влияние стилей родительского воспитания на формирование суицидальных тенденций у подростков. // Журнал «Вопросы науки и образования» Научно-практический журнал №6 (52) март 2019. С. 54–59.

2. Егоров А. Ю., Черная Д. И., Хуторянская Ю. В., Павлов А. В., Гречаный С. В. Интернет-зависимое поведение у подростков с психическими расстройствами // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В. М. Бехтерева. 2018. №3. С. 35–45.

3. Бабарахимова С. Б., Шарипова Ф. К. Эффективность оказания психолого-педагогической помощи подросткам с сахарным диабетом I типа. Education Science and Psychology 2017. №.3(45). С.77–80.

4. Abdullaeva V. K., Babarakhimova S. B. Analysis of psychosocial factors in development of suicidal tendencies at adolescents / Central Asian Journal of Pediatrics 2 (1), 201–204, 2019.

СЕКЦІЯ II

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Пріснякова Людмила Макарівна

завідувач кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

кандидат психологічних наук, доцент

Алещенко Ольга Валеріївна

викладач кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

Варакута Марина Леононівна

викладач кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

МОЖЛИВОСТІ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Я стверджую, що кожна з природних наук містить у собі рівно стільки науки у власному змісті слова, скільки вона містить математики.

И. Кант

Сучасний етап розвитку науки характеризується інтенсивним проникненням математики майже в усі її розділи, в усі її напрямки, не виключаючи і психологію і педагогіку, хоча темпи математизації процесів пізнання людини як такої значно відстають від використання математики, наприклад, у техніку.

Якщо виходити з положення, що рівень використання математичних методів у тій або іншій галузі науки є одним з показників її зрілості, то з цього погляду психологія знаходиться на відносно низькому ступені свого розвитку. Нині математика в психології використовується як метод статистичної обробки результатів психологічного експерименту і як спосіб вираження споконвічно постульованого зв'язку між перемінними, обумовленими в досвіді.

Чисто умовно в сучасній психології можна виділити три напрямки. «Описова» психологія, заснована на одержанні та поясненні експериментального матеріалу; *математична* і «детерміністська» психології. Математична психологія зараз скоріше математика, чим психологія, тому що в ній вирішуються в самій загальній постановці задачі з загальної психології методами сучасної математики, причому, як правило, відсутнє кількісне порівняння розрахунків з досвідченими даними. Останнім часом усе більша увага приділяється напрямкові, названому нами «детерміністським», що ставить собі метою будувати математичні моделі елементарних психологічних процесів і проводити експериментальні дослідження для перевірки цих моделей. Лавиноподібний ріст переважно емпіричного матеріалу, що узагальнюється в основному умоглядними теоріями, обмежує подальший ефективний розвиток наукових вишукувань у цій області. Тому в даній статті ми будемо, в основному, зупинятися на останньому, третьому напрямку, що відкриває на наш погляд визначені перспективи в більш успішному дослідженні різних психологічних процесів.

Людство вступає в нове ХХІ століття. По оцінках експертів ЮНЕСКО, це століття буде **століттям психології**. Дійсно, людство зараз знає Місяць краще, ніж мозок людини.

Більшість аспектів людської діяльності пов'язано в тім або іншому ступені з *переробленням пам'яттю людини інформації*: мозок людини запам'ятовує інформацію, що надходить до нього, аналізує її й видає те або інше рішення. Попри складність проблеми, спроби математичного опису психологічних процесів, початі в минулому сторіччі Г. Фехнером і Г. Еббінгаузом, дають свої плоди. Як показав аналіз, трактування процесів у пам'яті як процесів переробленням інформації, істотно спрощує формалізацію і моделювання психологічних процесів. Але тут відразу необхідно врахувати один важливий момент. Психологічні процеси нерозривно зв'язані з плином людського життя і тому по своїй природі вони **нестационарні**, тобто протікають у часі. Тому усі відомі підходи до їхнього моделювання свідомо

обмежені, тому що не враховують зміни як зовнішніх, так і внутрішніх величин у часі. З цього погляду заслуговують на увагу підходи О. М. Лебедева (ІІ РАНЕЙ) і Б. Й. Цуканова (ОГУ).

Інформаційна модель переробки інформації пам'яттю. У нашій моделі пам'ять людини представляється у вигляді чорної шухляди, де в сучасний момент часу τ знаходиться J одиниць інформації. У пам'ять надходить інформація з деяким темпом \dot{R} [од/сек]. Ця інформація не вся залишається в пам'яті, тому що внаслідок процесів загасання частина її іде з пам'яті з темпом \dot{R}_s [од/сек].

Тут виникає важливе питання про *одиниці виміру* інформації в психологічних процесах. Ми приймали, що одиниця виміру – *це деяке суб'єктивно-цілісне утворення* – склад, слово, помилка, питання, відповідь, інформаційно-значеннева одиниця тексту (ІЗОТ) і тощо. Такий підхід, а також представлення кінцевих аналітичних взаємозв'язків у безрозмірному відносному виді, дали можливість аналізувати всілякі психологічні процеси кількісно, не замикаючи на сутність одиниць виміру. Балансове рівняння потоку інформації в пам'ять $J(\tau)$ записується з очевидної умови, що її зміна в часі $d/d\tau$ визначається різницею між «приходом» інформації в пам'ять \dot{R} і її «виходом» \dot{R}_s . В основу оригінального «рівняння збереження потоку інформації» покладена гіпотеза, що втрата інформації пам'яттю пропорційна різниці між інформацією в пам'яті в цей момент $\tau J(\tau)$ і деяким її кінцевим значенням у пам'яті після закінчення досить великого проміжку часу φ і назад пропорційна деякого постійного часу T :

$$\dot{R}_s = (J - \varphi)/T.$$

Кілька зауважень про величини T і φ . *Постійний час T* визначає час, протягом якого процес досягає 2/3 свого кінцевого значення. Наприклад, якщо вивчається забування інформації, те T – це час, за яке забувається 2/3 первісної кількості інформації, якщо вивчається запам'ятовування інформації, те T – це час, протягом якого заучується 2/3 від загальної кількості інформації.

Порівняння нашої інформаційної моделі з моделлю нейрофізіологічних перцептивних процесів А. Н. Лебедєва дозволило знайти зв'язок між T і частотою альфа-ритму мозку α , обумовленої експериментально для кожної людини:

$$T = T_e - \theta \alpha \quad (T_e = 0.464 \text{ з; } \theta = 0.03 \text{ з}^2)$$

Величина деякого *граничного значення інформації в пам'яті* φ , що зберігається досить довго в пам'яті, грає дуже істотну роль, тому що визначає той поріг або стандарт інформації в пам'яті, що по кожнім її виді зберігає пам'ять і який служить визначеним еталоном порівняння з інформацією, що надходить.

Уведення цих двох параметрів виявилось вдалим, тому що дозволило знайти їх експериментально для визначених досить загальних груп досвідів, умов, параметрів і в остаточному підсумку використовувати їх апріорно для прогнозування подібних психологічних процесів.

Таким чином остаточно вихідне балансове рівняння, що описує психологічні процеси в пам'яті людини, буде мати вигляд

$$d/d\tau = \dot{R} - (J - \varphi)/T \quad (1)$$

Рішення рівняння переробки інформації пам'яттю. Як побачимо надалі, це досить просте і ясне диференціальне рівняння має рішення, що вдало описує різні психологічні процеси (які зводяться до процесу переробки інформації пам'яттю). Для випадку початкових умов: при $\tau = 0$ пам'ять містить J_0 одиниць інформації, що надходить у пам'ять, – рішення рівняння (1) буде мати вигляд

$$J = \varphi + \dot{R} T + (J_0 - \varphi - \dot{R} T) e^{-\tau/T} \quad (2)$$

Якщо вивчається *процес забування* збереженої в пам'яті в кількості J_0 одиниць, то крива забування впливає з (2) як окремий випадок відсутності надходження інформації $\dot{R} = 0$:

$$\bar{J} = J / J_0 = \bar{\varphi} + (1 - \bar{\varphi}) e^{-\tau/T} \quad (3)$$

Тут уведені відносні величини \bar{J} і $\bar{\varphi}$, що складають частку від початкової інформації, отриманою пам'яттю J_0 .

Як видно з рішень (2) і (3), що так як кількість інформації в пам'яті J (або в нормованому виді \bar{J}) є функцією незалежної перемінної часу (або її відносного значення $\bar{\tau} = \tau/T$) і параметрів φ і T . Розрахунки по цих формулах підтверджуються практично усіма відомими з літератури експериментальними даними, (у випадку, якщо вони містять необхідні для розрахунків вихідні величини). Відзначимо, що формули (2) і (3) володіють і визначеною «математичною красою».

Якщо порівняти формулу для забування (3) з відомою емпіричною формулою Г. Еббінгауза, то можна побачити, що його формула має три емпіричні величини і логарифмічну функцію, у той час як (3) включає 2 досить універсальних безрозмірних критерії.

Навчення. Поширення рівняння (1) на процес завчання інформації шляхом безперервного багаторазового її повторення n раз дозволив одержати формулу для кривої навчення, що зв'язує рівень досягнутого засвоєння інформації до n -му повторення $\bar{J}_n = J_n/J_\tau$ (стосовно всього матеріалу, що заучується, **обсягом** J одиниць) і час одного **повторення** ($l = l/R$ (або її відносного $\bar{\tau}$ значення $=l/T$):

$$\bar{J}_n \cong 1 - \exp(-n/\bar{\tau} - 1) \quad (4)$$

Участь експонентних функцій в описі психологічних процесів є широко розповсюдженим і може служити непрямим підтвердженням правильності пропонуваніх рішень (що добре відомо математикам). Більш того, розрахунки по цій формулі збігаються з відповідними численними перевіреними даними. Крім того, теоретичний аналіз формули (4) дозволяє одержати з неї, як окремий випадок, відомі формули Халла для процесу навчення; Фуко – для загального часу завчання τ_Σ ; залежності Кьєрстеда-Робінсона про вплив відносного обсягу заученого матеріалу; ТерстоУна – про питомий час завчання.

Представлені підходи істотно розширюють можливості математичного моделювання *педагогічних процесів*, зв'язаних з навчанням учнів. Так, формули (3) і (4) дозволяють розглядати, наприклад, задачу оптимального навчання з перервами, коли отримана інформація частково забувається. Якщо використовувати поняття про *інформаційно-значеннєві одиниці* тексту (ИСЕТ), то в загальному потоці інформації неважко виділити її (якісну) сторону, причому з урахуванням інформації, нової для того, якого навчають,, уже відомої йому інформації і нейтральної («граматичної») інформації. Це відкриває зовсім невідомі раніше можливості методами математики оптимізувати програми курсів, більш рівномірно з погляду обсягу подаваної нової інформації розподіляти матеріал у підручниках і на заняттях.

Перевага представленої математичної інтерпретації підтверджується її узгодженням з наявними даними по *відтворенню тимчасової тривалості*, вивчення якого систематично проводиться протягом останніх 70 років.

Трохи несподіваним виявився результат успішного використання формули (4) для опису процесу *навчення тварин*. Були отримані чисельні значення параметра $\bar{\tau}_1$, що описують криву навчення мурахи, кішки, пацюка, собаки, піщанки, кролика, мавп для різних типів навчення. Був виявлений також цікавий *феномен адаптації* деяких тварин до процесу навчення, протягом якого вони не реагують на пропонований матеріал (феномен запізнювання до початку навчення).

Формула навчення (4) добре описує процес *утворення сенсомоторної навички* у випадку різного *емоційного впливу* на випробуваного. Виявилось, що постійна часу процесу навчення може служити *мірою* емоційних стресів.

Подоба психологічних процесів. У техніці широко використовується теорія подоби для опису одних явищ за допомогою інших, їм подібних. Отримані результати математичного моделювання психологічних процесів дають можливість закласти *основи елементарної теорії подоби* цих процесів. Обробка великого експериментального матеріалу по завчанню і забуванню різного матеріалу, і використання запропонованої моделі дозволили одержати

і проаналізувати вплив різних критеріїв на хід досліджуваних процесів. Для процесу навчання таким критерієм є відносний час одного повторення матеріалу, що $\bar{\tau}$ *заучується*, $I = (1/T) = J_{\Sigma} / \dot{RT}$. Цей критерій поряд з постійною часу T , числом повторень n однозначно визначає хід кривої навчання. Для процесу забування таким критерієм є відносний час процесу $\bar{\tau} = \tau / T$. Надзвичайно важливим граничним критерієм є $p = \varphi / \dot{RT}$, названий *критерієм подоби по чутливості пам'яті*.

Використання таких найпростіших критеріїв дало можливість *класифікувати* усі відомі експериментально отримані криві навчання і забування на 4 групи, кожна з яких описує переробку інформації пам'яттю з урахуванням індивідуальних властивостей людини, типу матеріалу, темпу подачі інформації тощо. Для кривих навчання кожна крива характеризується своїм значенням параметра $\bar{\tau}_1$ у формулі (4): 0,6; 2,1; 4,5; 10. Кожна з кривої забування визначається своїм значенням параметра $\bar{\varphi}$ у формулі (3): 0,7; 0,53; 0,3; 0,075. Знаючи тип матеріалу, індивідуальні якості людини і тощо, можна апріорі вибрати розрахункову формулу для опису прогнозу ходу психологічного процесу. Відзначимо ще одну важливість створеної математичної моделі, що крім можливості пророкування поведінки людини дає *теоретичну основу* проведення й обробки даних *експериментальних досліджень*.

Латентний період реакції. Рівняння (1) дозволяє теоретично вирішити ряд задач, що представляються інтерес для психології. Якщо припустити, що реакція людини на найпростіший стимул визначається моментом досягнення рівня інформації, рівного φ (рівного деякому стандартіві, еталонові, що зберігається досить довго в пам'яті), то одержимо формулу для розрахунку часу латентного періоду реакції τ^* :

$$\tau^* = T \ln(1+p) \quad (5)$$

Як видно, у цю формулу, крім постійного процесу T входить критерій чутливості пам'яті p . Ця формула абсолютно точно погодиться з відомими

досвідченими даними. З неї виходить, як окремий випадок, відома формула Хіка для τ^* . Якщо врахувати, що *критична частота мелькань* (при якій переривчастий стимул стає таким, що не відрізняється від безперервного) $f^*=1/\tau^*$, то з урахуванням залежності T і φ від яскравості мигтучого світла з (5) виходить формула, що значно краще погодиться з отриманими даними.

Адаптаційні процеси. Якщо зміна чутливості будь-якого аналізатора під час його адаптації трактувати як згасання попереднього відбитого в пам'яті інформаційного сліду, то для опису процесу адаптації можна використовувати формулу утримання інформації в пам'яті (3). Ця формула істотно розширює можливості формалізації і прогнозування плинності процесів у всіх аналізаторах людини – у зоровому, слуховому, тактильному, смаковому, нюховому й ін. Використання формули (3) для всіх цих випадків дозволило знайти чисельні значення T і φ , що дають можливість уже без проведення дослідів розраховувати хід адаптаційних кривих. Слід зазначити важливий результат досліджень, що полягає в тому, що параметр $\bar{\varphi}$ у випадку темної адаптації кольоро аномалій виявився зв'язаним з *довжиною хвилі світла*.

Формула обсягу пам'яті. Рішення рівняння (1) для випадку запам'ятовування інформації при одному пред'явленні з негайним її відтворенням дозволило одержати формулу для обсягу короткочасної пам'яті (закон Дж. А. Міллера):

$$\varphi^* \cong a/(1 - \bar{\varphi}), \quad \text{де } a = 1.5 \div 3,$$

яка аналітично показала, що діапазон цього обсягу трохи більший: не $5 \div 9$, а $5 \div 10$.

Зв'язок між роздратуванням і відчуттям. Якщо відчуття трактувати як інформацію, засвоєну пам'яттю людини J , а роздратування яке надходить інформацію R , то модифіковане рівняння (1) буде представляти в диференціальному виді загальний психофізичний закон, з якого як окремі випадки випливають відомі залежності Г. Фехнера, С. Стівенса. Його головною особливістю є наявність динамічного члена $dJd\tau$ і члена, що

враховує одночасне згасання інформації в період її надходження. Зв'язок між відносним відчуттям $\bar{J} = J/\varphi$ і роздратуванням $\bar{R} = R/\varphi$ виходить з рішення (1) у такому виді

$$\bar{J} = (1+p)[1 - \exp(-p\bar{R})]/p \quad (6)$$

Розрахунки по цій формулі погодяться з відомими отриманими даними при різних подразниках у вигляді тиску, тепла, вібрації, холоду, ваги, яскравості, звуку, шуму, довжини, шорсткості, твердості й ін.

Теорія болю. Болючі відчуття принципово відрізняються від інших відомих відчуттів, при яких надходження інформації йде паралельно з процесом забування деякої її частини. Якщо виходити з припущення, що відчуття в період болючого роздратування складається з темпу його подачі \dot{R} і члена, що підсилює згодом біль і рівного J/T , то вихідне рівняння буде аналогічно рівнянню (1), у якому прийнято $\varphi=0$ і в якому останній член стоїть зі знаком (+). У цьому випадку рішення цього рівняння буде зв'язувати відчуття болю $\bar{J} = J/\varphi$ і болюче роздратування $\bar{R} = R/\varphi$:

$$\bar{J} = (\exp(-p\bar{R}) - 1)/p \quad (7)$$

Розрахунок по (7) збігається з відомими отриманими даними. Аналіз залежностей (6) і (7) дозволив пояснити відомий з літератури феномен «подовження» і «ущільнення» часу як стимулу: з (6) випливає, що при визначених значеннях критерію p ріст роздратування не призводить до збільшення відчуття, а з (7) випливає зворотний висновок, що з незначним зростанням болючих подразників болючі відчуття різко збільшуються по експоненті.

Чутливість оператора. Якщо темп надходження інформації \dot{R} , то за схований час прийому і переробки інформації τ^* у пам'ять людини надходить її кількість $\dot{R}\tau^*$, що визначає диференціальний поріг відчуття

$$\Delta R_0 = \dot{R}T \ln(1+p) \quad (8)$$

Як добре видно, основними параметрами, що визначають ΔR_0 , є: темп надходження подразника \dot{R} , нижній поріг засвоєної інформації φ і постійна часу T . З огляду на, що широко відома з практики константа Вебера $k = \Delta R/R$, за допомогою (8) неважко знайти аналітичне вираження для неї як для верхнього k_L , так і нижнього порога k чутливості:

$$k_L = [1+(1+p)/\ln(1+p)]^{-1} \quad (9)$$

$$k = [1+p/\ln(1-p)]^{-1}$$

Розрахунки по цих залежностях підтверджуються численними експериментами. Для відомих сенсорних систем людини були визначені значення параметрів p , T і \dot{R} , що дозволяє використовувати аналітичні залежності для прогнозування ходу відповідних характеристик людини.

Моделювання процесу вірогідного прогнозування як основа вибору «одиниці відчуття». Якщо людина приймає рішення в умовах появи декількох сигналів, то формули (2) і (5) дозволяють одержати зв'язок між часом реакції вибору $\overline{\tau_\delta} = \tau_\delta / \tau_*$ й імовірністю їхньої появи W :

$$\overline{\tau_\delta} = 1 + \ln[1+p(1/W-1)]/\ln(1+p) \quad (10)$$

Порівняння розрахунків по цій формулі з досвідченими даними О. М. Лебедева – Б. Г. Бовіна дозволили зв'язати граничну величину φ з частотою α -ритму мозку f , що може бути визначена для кожної людини за допомогою електроенцефалограми потиличної області людини:

$$\varphi = 5\dot{R}(T\epsilon - \alpha\theta), \quad (T\epsilon = 0,32 \text{ сек}; \theta = 0,0175 \text{ сек}^2) \quad (11)$$

У формулах (6) і (7) φ є параметром, що нормує, для відчуттів і роздратувань, тобто ця величина *ідентична елементарній одиниці їхнього виміру*. Визначення можливості її визначення по (11) вирішує деякою мірою питання *шкалювання* відчуттів і роздратувань. Цікава особливість тут у тім, що такий підхід полягає у виборі *індивідуальної одиниці виміру* (хоча у відносному виді всі отримані нами залежності придатні для усіх випадків).

Моделювання почуттів людини. Розвиток почуттів людини можна формалізувати й описати за допомогою деяких представлених співвідношень. Так процес розвитку *почуття любові* можна представити як утворення різниці між інформацією про ідеал людини протилежної статі Q^I , сформованої в пам'яті людини вихованням, літературою, на генному рівні і ті, що надходять у пам'ять позитивної U і негативної E інформацією про конкретну людину (з обліком домислюваної інформації про людину Z). Якщо ввести в розгляд *коефіцієнт любові* L як зворотну величину зазначеної інформаційної різниці

$$L=1/Q^I-U-Z+E,$$

а потім використовувати формули (2) і (3) для визначення нагромадження інформації в пам'яті і для її втрати, то можна одержати кількісну формулу для L . Ця формула після нормування вхідних у неї параметрів залежить від безрозмірних величин, що визначають ступінь позитивності (ідеальності) і заперечності (негативності) людини (яке можна визначити методом тестування), а також від поточного часу.

Аналогічний підхід можна використовувати для одержання *формули страху*. Якщо коефіцієнт страху F трактувати як величину, зворотну різниці інформації між деяким «стандартом» закладеної в пам'ять небезпеки Q і реально надійшла U і уявлюваної Z , то можна методами математики аналізувати поведження людини в умовах погрози його існування.

Представлені результати демонструють успішні можливості математичного моделювання різних психологічних процесів – від навчання до емоційних станів людини, – і можуть бути основою моделювання інших цікавих явищ, можуть бути основою прогнозу поведження людини в різних ситуаціях, коли не можна використовувати інші методи дослідження, як, наприклад, тестування.

Список використаних джерел

1. Пріснякова Л. Можливості математичного моделювання психологічних процесів. Математична психологія. 2003, № 2.

Пріснякова Людмила Макарівна
завідувач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
кандидат психологічних наук, доцент

Тарасевич Інна Юріївна
старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

Агапова Ірина Миколаївна
старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

СПРОБА МОДЕЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Освітній процес уявляє постійну інноваційну діяльність. Це пов'язано з тим, що індивідуальні явища випадкові, які підкоряються теорії ймовірності. Тому як здобувач, так і викладач весь час мають знаходитися в пошуку, постійно створюючи нові підходи до викладання, виховання окремих особистостей, навчання яких індивідуальне. Ефективне керування освітніми процесами можливо при знанні взаємних зв'язків між змінними цих процесів, що вимагає створення моделей, які завжди містять більше знань, ніж той, хто їх складає. Тому вчені все більшу увагу звертають на теоретичні рішення прикладних завдань, пов'язаних з поведінкою людини. Надзвичайно важлива для прогресу людства є організація освітнього процесу, який чутливий до незначних збурень початкових даних, що закладаються в програмах, навчальних планах, викладачами. Тому якість навчання відповідає динамічному хаосу, обумовленому тим, що у детермінованих системах, де майбутнє визначається минулим, прогнозування має обмежений обрій прогнозу. Нелінійна динаміка позбавила ілюзії глобальної передбачуваності, тому що це, починаючи з деякого обрїю прогнозу, неможливо робити для багатьох досить простих систем, класичний опис яких вимагає нескінченно багато чисел. Цим можна пояснити перехід до дворівневої системи –

«бакалавр – магістр», який передбачає на першому етапі давати групі навички, що мають підготувати учня до самостійного навчання, а на наступному – магістерському Спрацьовує ймовірнісний підхід, коли здобувач вищої освіти сам вибирає потрібні знання, викладача й мету навчання. Звідси слідує інноваційний підхід як з боку викладача, так й учня. Відзначимо, що можливість виникнення хаотичних, непередбачених процесів у детермінованих нелінійних системах – одне з фундаментальних відкриттів другої половини 20-го ст., що привело до зміни парадигми в природній картині світу, по важливості аналогічне зміні наукової парадигми на границі 19-20 ст. у зв'язку зі створенням теорії відносності й квантової механіки. Методи теорії катастроф на відміну від математичного аналізу Ньютона дають можливість досліджувати стрибкоподібні переходи, раптові якісні зміни.

На жаль, ми часто тільки декларуємо, що наші економічні успіхи визначаються нашою системою освіти, недооцінюючи найперший, звички людей, їхня розвиненість, духовність і моральність безмежні у своєму розвитку. Загально визнано, що у 21 сторіччі будуть лідерами ті нації, які створять найбільш ефективну систему шкіл і університетів, яка забезпечує максимальний розвиток інтелектуального й духовного людського потенціалу. Нова економіка 21-го сторіччя – це економіка наростання у закладанні при навчанні нової методологічної й інструментальної бази якості людського капіталу. В чому особливість цього наростання? Насамперед обумовленої новітніми проривами в науці й технологіях, яка дає можливість кожному фахівцеві постійно, протягом всього життя, вести самонавчання. Звичайно, успіх у перетворенні в життя освітніх програм буде залежати від знання шляхів керування освітнім процесом, від знання визначальних параметрів в освітньому просторі в самому широкому його розумінні.

Треба зазначити, що вся сучасна наука не тільки використовує математичні методи, але й будується за математичними законами. Зараз нам невідомі будь-які успішні спроби математично описати освітній процес у суспільстві, уявити математичну модель його інтелектуального стану.

Рівняння стану національного освітнього простору. Стан національного освітнього простору (НОП) будемо характеризувати деякою питомою, на душу населення в країні, кількістю інформації E_I , що уявляє по суті інформаційну множину, яка включає всі знання, акумульовані носіями інформації – досягнення науки, культури, технологій. Надалі, оперуючи різними змінними, величина яких може бути визначена за допомогою апарата множин, ми не будемо акцентувати на цьому увагу, припускаючи, що визначення їхніх абсолютних значень уявляє самостійне й непросте завдання, які виходить за рамки поставленої в роботі мети. Будемо називати *E_I потенціалом інтелекту*. Цей потенціал визначається реальною освітою нації – такою освітою, одержавши яку, людина здатна далі самостійно працювати, навчатися та самовдосконалюватися.

Загальна кількість інтелектуальної інформації повинна включати крім E_I і питому, на душу населення, кількість додаткової інформації, отриманої в результаті самоосвіти або підвищення кваліфікації E_{se} . Будемо вважати, що ця сумарна кількість інформації прямо пропорційна числу у здобувачів вищої освіти країні N_{st} , добротності освіти Q і обернено пропорційна числу людей, які не відносяться до здобувачів і рівному $N - N_{st}$, (N – населення країни), тобто

$$E_I + E_{se} = \mathcal{R}' Q N_{st} / (N - N_{st}) \quad (1)$$

де \mathcal{R}' – деякий коефіцієнт пропорційності.

Введемо *параметр щільності здобувачів освіти* у країні

$$\bar{N}_{st} = N_{st} / N$$

Дріб в правій частині (1) можна записати в такому виді

$$N_{st} / (N - N_{st}) = 1 / (1 / \bar{N}_{st} - 1) \quad (2)$$

Тепер зупинимося на члені E_{se} , що визначає *збільшення інтелекту націй* шляхом самоосвіти населення. Очевидно, що це збільшення пропорційне щільності здобувачів освіти у країні в загальному випадку деякою мірою. Ми в поняття самоосвіти включаємо, з одного боку, використання й удосконалення в практичній діяльності отриманих знань, які пропорційні \bar{N}_{st} ,

а також додатково одержані фундаментальні знання, обсяг яких пропорційний також щільності здобувачів вищої освіти \bar{N}_{st} . З цих якісних найпростіших міркувань можна представити величину E_{se} у вигляді залежності

$$E_{se} = a \bar{N}_{st}^2 \quad (3)$$

Функція якості освіти Q включає ряд факторів – *забезпеченості якості викладання* q_{th} , *ефективності придбання знань* W_{th} , обсяг одержуваних знань.

Забезпеченість якості викладання будемо характеризувати загальним числом учнів, які доводяться на одного викладача, тобто добре відомим коефіцієнтом

$$q_{th} = N_{st} / N_{th} \quad (4)$$

Якщо E_{kn} – множина, що визначає *реальні знання*, отримані якимось середнім здобувачем освіти від деякого викладача в країні, E'_{kn} – множина, що визначає *знання, які дає викладач на заняттях*, E_{pi} множина, яка визначає *знання згідно з навчальним планом*, то *коефіцієнт передачі знань* буде рівний

$$W_{th} = E_{kn} / E'_{kn} \quad (5)$$

а *коефіцієнт наукового професіоналізму* викладача, що визначає обсяг знань, які дають ним, буде дорівнювати

$$k_{pr} = E'_{kn} / E_{pi} \quad (6)$$

Якщо *реальне число відрахованих здобувачів вищої освіти* рівняється N_d , то їхня частка в країні рівняється $d = N_d / N_{st}$. Нехай світовий рівень відрахування здобувачів з навчального закладу рівняється d' . Тоді ступінь криміналізації освіти можна виразити коефіцієнтом

$$k_{cr} = d' / d = 1 / \bar{d} \quad (7)$$

де \bar{d} частка відрахування з навчального закладу.

При прийнятих коефіцієнтах, які впливають на функцію *добротності навчання*, у випадку лінійності цього впливу можна записати наступний вираз для функції Q :

$$Q = \mathcal{R}' k_{pr} W_{th} / (q_{th} k_{cr}) \quad (8)$$

де \mathcal{R}' – деякий коефіцієнт пропорційності.

Беручи до уваги отримані залежності (2), (3), (8), перетворимо (1) до вигляду

$$E_l + \alpha \bar{N}_{st}^2 = \mathcal{R}' k_{pr} W_{th} / ((1/ \bar{N}_{st} - 1) q_{th} k_{cr}) \quad (9)$$

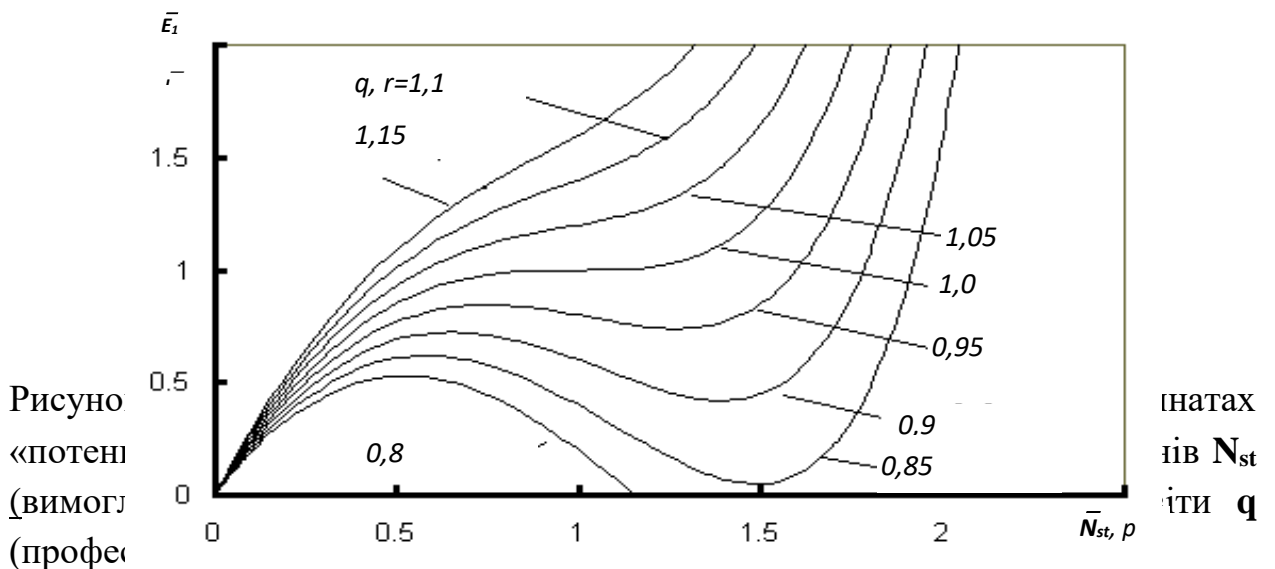
Якщо E'_l – стандарт потенціалу інтелекту, то розділивши на нього ліву й праву частини цієї рівності, маємо

$$(\bar{E}_l + \alpha \bar{N}_{st}^2) (1/ \bar{N}_{st} - 1) = \mathcal{R} k_{pr} W_{th} / (q_{th} k_{cr}) = q \quad (10)$$

$$\text{Тут } \mathcal{R} = \mathcal{R}' / E'_l; \quad \bar{E}_l = E_l / E'_l; \quad \alpha = a / E'_l.$$

Отримане рівняння інтелектуального стану суспільства описує зв'язок відносного (щодо світового стандарту) потенціалу інтелекту \bar{E}_l (питомої кількості знань) із щільністю здобувачів у країні \bar{N}_{st} і добротністю (якістю) освіти q . Всі величини, які входять у рівняння (10), безрозмірні, що дає можливість оцінити їх величину. Очевидно, що $\bar{E}_l < 1$; $\bar{N}_{st} < 1$; $1 < q_{th} < 20$; $\alpha \sim 1 \div 10$; $k_{pr} \sim 1$; $\div W_{th} < 1$; $k_{cr} > 1$.

Результати розрахунків по рівнянню (10) представлені на рис. 1.

Рівняння (10) дає можливість знаходити чисельні значення використовуваних у даній моделі змінних. При великих значеннях величини відносної добротності навчання q функція $\bar{E}_l (\bar{N}_{st}, q)$ описує процес росту інтелектуального потенціалу зі збільшенням щільності людей у країні, які так

чи інакше підвищують свій рівень знань. З падінням добротності навчання q процес через деяку критичну точку переходить у нестійкий стан, при якому ріст числа тих, хто навчається в країні, не збільшує, а зменшує інтелектуальний потенціал. Це може проходити через падіння якості викладання (збільшення коефіцієнта q_{th}), зменшення числа викладачів у країні N_{th} , зменшення вимогливості до одержуваних знань здобувачів вищої освіти, падіння професіоналізму викладачів k_{pr} . Критичні значення використовуваних змінних, які характеризують криз в освіті, визначаються залежностями (див. [10])

$$\bar{E}^*_1 = \alpha/27; \quad \bar{N}^*_{st} = 1/3; \quad q^* = 8\alpha/27 \quad (11)$$

«Критична» крива відокремлює область нормального росту інтелекту в країні з ростом числа здобувачів від області переходу в екстремальні умови, які можуть реалізуватися при падінні добротності освіти. При її падінні до величини $\sim 1/3 - 3$ і щільності здобувачів вищої освіти у країні до $1/3$ у країні настає інтелектуальна криза, що приводить до зменшення потенціалу інтелекту до величин, менш як $1/3 - 1/30$. При малій добротності освіти процес росту потенціалу інтелекту зі збільшенням щільності здобувачів вищої освіти досягає свого максимуму, після чого його величина падає, досягаючи мінімуму. Ці точки екстремумів визначаються наступним співвідношенням відносно оптимального значення щільності здобувачів вищої освіти у країні \bar{N}_{stmm}

$$(\bar{N}_{stmm} - 1)^2 \bar{N}_{stmm} = q/2 \alpha \quad (12)$$

Покажемо на конкретному прикладі, як отримані теоретичні залежності дозволяють керувати процесом інтелектуалізації країни. Розглянемо вплив *забезпеченості якості викладання*, тобто визначимо вплив загального числа здобувачів вищої освіти, які приходяться на одного викладача, на зміну інтелектуального потенціалу. Коефіцієнт якості викладання з (5) перепишемо в такий спосіб

$$q_{th} = N_{st} / (N_{th0} + N_{thk} + N_{thd}) \quad (13)$$

де N_{th0} – число викладачів без ступеня, N_{thk} – число кандидатів наук, N_{thd} – число докторів наук.

Відомо, що досить консервативними величинами є так звані *питомі ваги* докторів $\gamma_d = N_k / N_d$ і кандидатів наук до $\gamma_k = N_o / N_k$, що уявляють відповідно відношення числа кандидатів наук (бази для докторів наук) до числа докторів наук у країні й числа наукових співробітників (бази для кандидатів наук) до числа кандидатів наук.

Підставляємо в (13) значення числа кандидатів і докторів наук через їхні питомі ваги, припускаючи для простоти, що загальні для України співвідношення близькі до співвідношень для найбільш численної армії наукових співробітників ВНЗ:

$$N_{thd} = N_{thk} / \gamma_d = N_{th0} / \gamma_d \gamma_k \text{ чи } N_{thk} = N_{th0} / \gamma_k \\ q_{th} = N_{sd} / (N_{th0} (1 + 1/\gamma_k + 1/(\gamma_k \gamma_d))) \quad (14)$$

Як звісно за перші роки незалежності питома вага докторів наук різко впала – більш ніж у 2 рази, залишаючись зараз на рівні близько 4 кандидатів наук на 1 доктора. У перші роки незалежності фінансування науки впало до катастрофічного рівня, забезпечення наукових досліджень погіршилося. Тому поясненням падіння ваги докторів наук є вихід зі сфери наукової діяльності кандидатів наук, які змінили сферу діяльності або виїхали із країни – з одного боку, і падіння вимог до докторських дисертацій – з іншої. Погіршення наукової діяльності привело до падіння ваги докторів наук і як результат, можна говорити про девальвацію докторських звань приблизно у 2 рази. Для кількісної оцінки падіння реальної, а не ілюзорної статистично доброї забезпеченості якості викладання чисто умовно приймемо інші параметри незмінними і визначимо відношення q_{th} для двох періодів – при високій питомій вазі (індекс «0») і при низькій (індекс «1»)

$$\bar{q}_{th} = q_{th1} / q_{th0} = (1 + 1/\gamma_k + 1/(\gamma_k \gamma_d))_0 / (1 + 1/\gamma_k + 1/(\gamma_k \gamma_d))_1 \quad (15)$$

Аналогічне співвідношення можна одержати за допомогою (10) і для визначення зміни інтелектуального потенціалу

$$\bar{E}_{11}/E_{10} = [\mathcal{K}_{pr}W_{th}/(q_{th}k_{cr}(1/\bar{N}_{st}-1))-\alpha\bar{N}_{st}^2]_1/[\mathcal{K}_{pr}W_{th}/(q_{th}k_{cr}(1/\bar{N}_{st}-1))-\alpha\bar{N}_{st}^2]_0 \sim \bar{q}_{th}(16)$$

Розрахунки показують, що в розглянутому випадку ми маємо падіння потенціалу інтелекту до 5-10% тільки шляхом девальвації докторського звання. Ця оцінка не претендує на відбиття реального стану в Україні, тому що наша мета – показати можливості запропонованої моделі для кількісних оцінок зміни освітніх процесів. Якщо використати формулу (6), то кількісно можливо оцінити вплив зміни інформативності навчальних планів, якщо формулу 7), то – вплив зменшення вимог до знань здобувачів вищої освіти.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції

(28 жовтня 2021 року, ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»)

Оригінал-макет – *Корсунська В.В.*